

J E Z I K *in* lovstvo

ISSN 0021 - 6933 LETNIK XLII 1996/97 ŠTEVILKA 2-3

VSEBINA

- Razprave in članki** **55** Vanda Babič
Vzhodnoslovanizacija hrvaških glagolskih liturgičnih knjig v 17. in 18. stoletju
- 73** Mihaela Koletnik
 Glasoslovna in oblikoslovna podoba govora v Črenjševcih
- 81** Tomaž Erjavec
Računalniške zbirke besedil
- Metodične izkušnje** **97** Martina Picek
Povezava med bralnimi sposobnostmi in sporočanjскими zmožnostmi učencev 5. razreda OŠ Bršljin
- Odmevi** **112** Pavel Apovnik, Ludvik Karničar
Zagovor »obdolžencev« P. A. in L. K. pred jezikovnim sodnikom
- Ocene in poročila** **119** Boža Krakar-Vogel
Potovanje besed k novim izzivom
- Poročila in obvestila Slavističnega društva Slovenije** **122** *Občni zbor Slavističnega društva Slovenije*
- 129** Zoltan Jan
Strokovno posvetovanje Slavističnega društva Slovenije 1997 o Janku Kersniku in njegovem času
- 130** *Obvestilo članom Slavističnega društva Slovenije O lektoriranju*
-

Jezik in slovstvo

Letnik XLII, številka 2-3
Ljubljana, februar 1996/97

ISSN 0021-6933

Časopis izhaja mesečno od oktobra do junija (8 številke)

Izdaja: Slavistično društvo Slovenije

Uredniški odbor: Tomaž Sajovic (glavni in odgovorni urednik), Marko Juvan, Miha Javornik, Irena Novak - Popov (slovstvena zgodovina), Marja Bešter, Alenka Šivic - Dular (jezikoslovje), Boža Krakar - Vogel, Mojca Poznanovič (didaktika jezika in književnosti)

Predsednica časopisnega sveta: Helga Glušič

Tehnični urednik: Samo Bertoncej

Oprema naslovnice: Samo Lapajne

Računalniška priprava: BBert grafika, Resljeva 4, Ljubljana

Tisk: VB&S d.o.o., Milana Majcna 4, Ljubljana

Naslov uredništva: Jezik in slovstvo, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana

Naročila sprejema uredništvo JiS. Letna naročnina je 2000 SIT, cena posamezne številke 350 SIT, cena dvojne številke 450 SIT. Za dijake in študente, ki dobijo revijo pri poverjenikih, je letna naročnina 1000 SIT. Letna naročnina za evropske države je 22 DEM, za neevropske države pa 28 DEM.

Naklada 2000 izvodov.

Revijo gmotno podpirajo Ministrstvo za kulturo RS, Ministrstvo za šolstvo in šport RS, Ministrstvo za znanost in tehnologijo RS ter Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

Po mnenju Ministrstva za informiranje RS, št. 23/187-92, z dne 18. 3. 1992, sodi revija med proizvode informativnega značaja, za katere se plačuje 5-odstotni davek od prometa proizvodov.

Vanda Babič

UDK 811.163.1(497.5)"16/17"

Filozofska fakulteta v Ljubljani

Vzhodnoslovanizacija hrvaških glagolskih liturgičnih knjig v 17. in 18. stoletju

Odbojbe vzhodnoslovanizacije¹ hrvaških glagolskih liturgičnih tekstov iz 17. in 18. stoletja zaznamujejo značilnosti, ki so pogojevale, da je pojav vzhodnoslovanizacije postal in ostal zamejena in zaključena »epizoda« v hrvaški kulturni in jezikovni zgodovini brez večjega vpliva na oblikovanje hrvaškega knjižnega jezika.

Vzhodnoslovanjski vpliv je, prvič, omejevala namembnost tekstov, v katerih so se pojavljali vzhodnoslovanjski jezikovni elementi. Vzhodnoslovanizacija je bila namreč pri Hrvatih vezana zgolj na cerkvene tekste, na glavne liturgične knjige — misale in brevirje (ter na nekaj poskusnih in spremnih del), nikoli pa ni prodrla v jezik posvetne literature.

Drugič, na razširjenost pojava je vplival izbor pisave — glagolice, ki je vzhodnoslovanizacijo že v osnovi povezal z glagolsko liturgijo in z glagolskim jezikovnim miljejem in jo ločil od latinskega cerkvenega obredja na večjem delu hrvaškega ozemlja. Zoženost rabe vzhodnoslovaniziranih tekstov v okviru same sakralne literature je pogojevala še tretjo — geografsko omejitev vzhodnoslovanjskega vpliva na škofije in nadškofije z glagolsko liturgijo, predvsem v Hrvaškem primorju, Istri in v delu Dalmacije.

Vzhodnoslovanizacija hrvaških glagolskih tekstov ni bila »živ« jezikovni pojav: ni nastala na osnovi želja ali prestižnosti nekega jezika nad drugim med samimi govorniki slednjega, niti ni bila povezana s širšim kulturnoprosvetnim in jezikovnim delovanjem vzhodnoslovanjskih učiteljev na hrvaškem ozemlju. Bila je plod tuje in umetne (tudi politične) dejavnosti cerkvenih vrhov v Rimu in nekaterih hrvaških zagovornikov čistega in enotnega cerkvenoslovanjskega jezika za vse Slovane. Vzhodnoslovanizacija hrvaških cerkvenih tekstov tudi ni nastala kot posledica prodora posameznih elementov tedanjih vzhodnoslovanjskih jezikov v hrvaški jezik, ampak se je osredotočila predvsem na preoblikovanje jezika po sprejetih pravopisnih in slovničnih normah vzhodnoslovanjskih slovníc cerkvenoslovanjskega jezika.

¹ Pojav vzhodnoslovanizacije v hrvaški glagolski književnosti je v primerjalnem jezikoslovju znan predvsem pod nazivom *rusifikacija* hrvaških glagolskih liturgičnih tekstov. Izrazoslovje *rusifikacija/ruska (ruskoslovanjska) redakcija* cerkvene slovanščine zasledimo v delih Josipa Hamma, Josipa Tandarića, Vjekoslava Štefanića, Marijana Stojkovića, Anice Nazor, Vatroslava Jagića itd., medtem ko so se redki raziskovalci hrvaških glagolskih tekstov (npr. Emanuela Sgambati, B. Pandžić) odločili za poimenovanje *rusinska/rutenska/ukrajinska redakcija* cerkvene slovanščine. Tako prvo kot drugo poimenovanje ni primerno. Jezikovna osnova v hrvaških liturgičnih tekstih 17. in 18. stoletja je namreč cerkvenoslovanjska z značilnimi vzhodnoslovanjskimi fonetičnimi in morfološkimi posebnostmi. Grafično in pravopisno spomeniki temeljijo na pravopisnih normah dveh slovníc, ki sta sicer nastali na področju današnje Ukrajine, vendar sta to slovnici cerkvenoslovanjskega jezika z vzhodnoslovanjskimi fonetičnimi značilnostmi in ne slovnici t. i. *proste move*, ki je bila v tistem času protiutež cerkvenoslovanjskemu jeziku v Ukrajini (Uspenski, 261). V tekstih ni značilnih elementov ukrajinskega ali ruskega jezika (razen nekaterih redkih izjem). Povsem nedopustno pa je uporabljanje izraza »ruski« za pripadnike Slovanov na celotnem ozemlju vzhodnih Slovanov.

Vzhodnoslovanizacija hrvaških glagolskih tekstov se je pričela leta 1631 z izdajo Levakovičevega misala (deloma že 1629 s poskusnim delom — bukvarjem istega avtorja z naslovom **Azbukividnjak / slovinskiĳ, / iže općenim načinom / psalterić nazivaet se**, v katerem je avtor predstavil zbir vseh grafičnih znakov in natisnil nekaj običajnih molitev, ki jih je kasneje nespremenjene vključil v misal) in se zaključila z izdajo Misala 1893, v katerem je Dragutin Parčić ponovno uvedel značilne jezikovne prvine hrvaške redakcije cerkvene slovanščine. Četrť tisočletja trajajoče vzhodnoslovanizacijsko obdobje so zaznamovala liturgična dela Rafaela Levakovića (Misal 1631 in Brevir 1648), Ivana Paštrića (Brevir 1688 in Misal 1706) in Mateja Karamana (Misal 1741 in Brevir 1791). Stopnja uveljavljenosti in pogostosti vzhodnoslovanjskih grafičnih, fonetičnih in morfoloških prvin je v posameznih spomenikih različna. Pogojena je bodisi z neenako jezikovno razgledanostjo omenjenih avtorjev misalov in brevirjev bodisi z različnim pojmovanjem cerkvenoslovanjskega jezika, vrednotenjem vzhodnoslovanjskih jezikovnih elementov in na splošno vzhodnoslovanjske redakcije cerkvene slovanščine kot prvotne in tako najčistejše različice cerkvenoslovanjskega jezika.

Vse vzhodnoslovanizirane izdaje liturgičnih tekstov so nastale v Rimu, v tiskarni Kogregacije za širjenje vere (»Typographia polyglotta s. Congregationis de Propaganda Fide«). Prav dejstvo, da so bili teksti natisnjeni v Rimu in ne v glagolskih tiskarnah v Hrvaškem primorju (hrvaški glagoljaši so se zavzemali za ustanovitev tiskarne na Reki; Pandžić, 86-87), je odločilno vplivalo na pojavitev vzhodnoslovanizacijskih teženj in na dokončno odločitev odbora Kongregacije za širjenje vere, da se bogoslužni teksti natisnejo v vzhodnoslovanjski različici cerkvene slovanščine. Prvotna — hrvaška usmeritev, da se bogoslužne knjige natisnejo v glagolici in v hrvaškem jeziku (Pandžić, 90), na stičišču z močnimi političnimi težnjami katoliškega vrha in pod velikim vplivom v Vatikanu sprejetega prepričanja, da je vzhodnoslovanjska različica cerkvene slovanščine najprimernejša za tiskanje slovanskih liturgičnih knjig, ni mogla vzdržati. Rimska Kongregacija za širjenje vere je želela tiskanje liturgičnih knjig izkoristiti v propagandne namene: z izdajami bogoslužnih tekstov v slovanskem jeziku je želela okrepiti katoliški vpliv na pravoslavno cerkev in utrditi temelje za dokončno uničenje protestantske dejavnosti (Radonić I, 28, in II, 11). Knjige so sicer natisnili v glagolici — v tipični pisavi večstoletne hrvaške rokopisne in tiskane tradicije, vendar pa v za to pisavo neznačilnem jeziku — v cerkveni slovanščini vzhodnoslovanjske redakcije (ki je bila že od najzgodnejših vzhodnoslovanjskih spomenikov vezana na cirilski zapis). Čeprav naj bi po načrtih rimske Propagande izdaje bogoslužnih knjig služile slovanskemu obredju tudi izven meja hrvaškega glagolizma, se zaradi neustrezne pisave na območja pravoslavne liturgije niso razširile. Tudi na Hrvaškem knjige niso bile deležne ugodnih ocen. Glagoljaško duhovništvo izdaj, natisnjenih v tujem jeziku in v glagolici, ki so jo izdajatelji misalov in brevirjev uskladili s cirilskim črkopisom (prilagojenim grškemu alfabetu), ni moglo uporabljati. Zato so se glagoljaši vedno pogosteje zatekali k tekstom, natisnjenim v razumljivem hrvaškem jeziku in v latinici, k t. i. *ščavetu* — *schiavetto* (Ježić, 31). Tako so vzhodnoslovanizirane izdaje liturgičnih knjig pripomogle k zatonu večstoletne hrvaške glagolske tradicije. Japundžić je obdobje vzhodnoslovanizacije označil kot *una triste pagina nella storia del glagolismo croato* (navedeno iz: Hamm, 219). Vendar je po Hammovem mnenju vzhodnoslovanizacija le odstranila glagolico iz javnega in kulturnega življenja Hrvatov in težišče prenesla na latinico (Hamm, 219) in tako ni vplivala na oblikovanje hrvaškega knjižnega jezika. Na srečo je do nje prišlo prepozno: hrvaška glagolska književnost je že v 15. in 16. stoletju izpolnila svojo nacionalno misijo in ustvarila osnove, na katerih se je naprej razvijala književnost v latinici (Hamm, 218).

Opis in pojasnitev zgodovinskih dogajanj

1. **Položaj in težnje rimokatoliškega vrha.** V 16. stoletju je močno reformacijsko gibanje, ki je pripeljalo do protestantizma, presenetilo katoliški vrh v Rimu. Severnonemške države so se ločile od rimokatoliške cerkve, kar je zelo pretreslo, predvsem pa zamajalo trdnost rimskega papeštva. Cerkevni vrh je učinkovito ukrepal. Papež Pavel III. je sklical cerkveni zbor v Tridentu, ki je trajal s prekinitvami od 1545 do 1563, s ciljem, da dokončno sprejmejo stališče rimokatoliške cerkve o reformaciji in o različnih reformističnih težnjah v sami katoliški cerkvi (Radonić I, 3; ELZ 6, 451).

Na koncilu so bile določene cerkvene dogme, sprejeta pravila cerkvene discipline, Vulgata kot cerkveni tekst Svetega pisma in latinščina kot obredni jezik cerkve (Ježić, 118). Vendar se Tridentinum ni zavzemal le za učinkovito obrambo pred protestantizmom, ampak tudi za obnovo in širjenje katolicizma v Evropi, na Daljnem vzhodu in v nanovo odkritih čezmorskih deželah (Radonić II, 5). S spreobrnitvijo heretikov in z razširitvijo katolicizma na območje pravoslavne vere so želeli ublažiti izgubo katolikov na Nemškem, Švedskem in Danskem (Radonić II, 19).

Cerkvena obnova, bolj znana pod imenom *protireformacija*, je zahtevala dobro organizacijo institucij in povečanje jurisdikcije papeškega dvora v Rimu. Tridentinski zbor je vse svoje odločitve vezal na Apostolski sedež v Rimu, papež je imel kot namestnik Jezusa Kristusa in apostola Pavla vso zakonodajno, izvršno, sodno in finančno oblast (Radonić I, 3). Veliko pozornosti je Tridentinum namenil tudi organiziranju misijonarstva po svetu, poudaril pomen te dejavnosti pri širjenju katolicizma in utrdil vlogo misijonarjev v cerkveni obnovi. V ta namen je papež Gregor XV. (1621-1623) 22. junija 1622 ustanovil *Kongregacijo za širjenje vere* (*Congregatio de propaganda fide*), ki je vodila delo misijonarjev po celem svetu in skrbela za ustanavljanje katoliških šol. Že po tretjem sestanku Kongregacije, katere člani so bili najuglednejši kardinali s kardinalom prefektom na čelu, je bilo misijonarstvo razporejeno po celem svetu. Izbrani misijonarji so se odlikovali po svojih pridigarških sposobnostih in strogi moralnosti. Izobraževali so se predvsem v kolegijih v Rimu, Loretu in Fermu in so po zaprisegi misijonarskemu redu in pred odhodom na določeno področje prejeli natančna navodila o ciljih misije (Radonić I, 27). Njihova naloga je bila krepiti in širiti vpliv katoliške vere po svetu ter boj proti hereziji — protestantizmu in shizmi — pravoslavju (Radonić II, 8). Podrejeni so bili papeškim nuncijem, ki so o uspehih in delovanju misijonarjev redno poročali Kongregaciji za širjenje vere (Radonić I, 27). Misijonarstvo so podprli različni cerkveni redovi, med njimi najbolj jezuiti, frančiškani in pavlini (Ježić, 118).

Precej pozornosti je Kongregacija za širjenje vere posvetila tudi razmeram na Balkanskem polotoku, kjer je obstajala nenehna nevarnost širjenja protestantizma iz germanskih dežel (Radonić I, 3-4). Poleg tega pa je bilo balkansko področje za katoliški vrh pomembno tudi zato, ker je čezenj potekala meja med pripadniki katoliške in pravoslavne vere. Mejno področje je Kongregacija izkoristila kot iztočnico svojega delovanja in na njem organizirala središča za misijonarsko dejavnost v območjih turške nadvlade (Ježić, 118). Hrvaško duhovništvo je imelo tako enak položaj kot poljski in ukrajinski katoliški duhovniki, prek katerih je katoliška cerkev skušala prodreti v vzhodnoslovansko pravoslavje. Zato je bilo na tem področju treba dobro organizirati katoliško duhovništvo in misijonarje, da bi se lahko kasneje spopadli s protestantizmom, ki je prodiral iz severozahodnih južnoslovanskih področij. Tako se je npr. papež Gregor XIII. (1572-1588) zavzemal za obnovitev in utrditev katoliške cerkve v južni Dalmaciji, posebno v Dubrovniku in Kotorju, da bi prek nje zaustavili prodiranje protestantizma na Balkanu, obenem pa prodrli na vzhod — na področje Peške pravoslavne nadškofije, ki so jo hoteli z unijo združiti z Rimom (Radonić I, 4).

V začetku svojega delovanja se Kongregacija ni zavzemala toliko za spreobrnitev posameznih protestantov, kolikor za širjenje rimskega vpliva na pravoslavno cerkev in uničevanje protestantizma. Že v začetku delovanja te organizacije je papež Gregor XV. poudaril znanje jezika kot posebno kvalifikacijo za uspešno delo misijonarjev. Na njegovo pobudo so izdali ukaz, da med duhovniki izberejo poznavalce ilirskega (srbskega) in arabskega jezika, da bi tako lažje navezali stike s pripadniki pravoslavne in islamske vere. V ta namen so začeli odpirati šole in pripravljati učence za misijonarsko delo (Radonić I, 28).

Rimska Propaganda se je zavedala, da je poleg dobro organiziranega misijonarstva zelo pomembno izdati dobre obredne knjige: misal, brevir, ritual, evangelij in katekizem (Radonić II, 10). Pri južnih Slovanih so se cerkveni obredi vršili že od časov slovanskih apostolov Cirila in Metoda in njihovih učencev v cerkveni slovanščini in v dveh pisavah — glagolici in cirilici. Kongregacija je kmalu ugotovila, da lahko s slovanskim obredjem pridobi pravoslavne vernike pri južnih Slovanih, obenem pa uniči plodno tiskarsko dejavnost (v glagolici, cirilici in latinici)

južnoslovanskih protestantov v 16. stoletju. Potreba po novi izdaji cerkvenih obrednih knjig v cerkvenoslovanskem jeziku je bila vedno večja, zato je Kongregacija začela obsežno akcijo pripravljanja in izdajanja bogoslužnih knjig, ki jo je na eni strani podprl cesar Ferdinand II. na Dunaju, na drugi pa duhovništvo v Dalmaciji, kjer je močno primanjkovalo cerkvenih obrednih knjig, posebno v glagolici (Radonić II, 11).

Katoliška cerkev ni svojega delovanja usmerila le na slovanski jug, ampak je poskušala prek Poljske prodreti tudi proti vzhodu — v Rusijo. Po shizmi 1054 so si cerkvene oblasti v Rimu večkrat prizadevale prevladati nad pravoslavno cerkvijo in prek nje razširiti svojo oblast na slovanske dežele in Bizanc. Pri tem so izrabljale težek položaj bizantinskega cesarstva, katerega neodvisnost so nenehno ogrožali Turki (BSE 44, 244).

Med glavnimi težnjami rimskega cerkvenega vrha je bilo ustanavljanje t. i. *cerkvenih zvez* — *unij* (Radonić II, 9). Te so predstavljale združitev pravoslavne in katoliške cerkve: pravoslavna cerkev je priznala patronat rimskega papeža, vendar je obdržala notranji cerkveni ustroj in obred, kot obredni jezik pa že ustaljeni cerkvenoslovanski jezik (BSE 44, 244). S cerkvenimi unijami je Kongregacija za širjenje vere (v povezavi s Kongregacijo »pro Ecclesia Orientali«) nameravala združiti z Rimom pravoslavne Slovane na Balkanu, Vlaško, Moldavijo in Moskovsko Rusijo (Radonić II, 10).

Nešteti poskusi ustanovitve cerkvenih unij so zaradi nasprotovanja pravoslavnih vernikov propadli, tako npr. Lionska unija iz leta 1274 in Florentinska iz 1439 (Radonić II, 10-11).

Po dolgotrajnem prizadevanju je bila na sinodi v Brest-Litovsku od 8. do 10. oktobra 1596 (23. decembra 1595 sta nadškofa Kirill Terlecki in Ipatij Potej po tajnem dogovoru s kraljem odšla v Rim in priznala nadvlado papeža) ustanovljena na ozemlju tedanje Poljske t. i. *Brestska unija* (Lex. Theol., 676-677; REIU 1, 197). Program unije so sprejeli vidni predstavniki pravoslavja v Ukrajini: nadškofi Gedeon Balaban, Leontij, Kirill Terlecki, Ipatij Potej, Dionisij in kijevski metropolit Mihail Ragoza. Z unijo je mnogo pravoslavnih vernikov priznalo papeža in dogme katoliške cerkve (BSE 6, 85). Unija je kmalu zaživela. Bila je dobro povezana z Rimom, uniati so prihajali v Rim in opravljali misijonarsko delo, predvsem pa so zaradi interesov Rima uživali velik ugled v katoliškem vrhu. Prav prek ukrajinskih uniatov se je v Ukrajini začela širiti zahodna — evropska kultura, znanost, razgledanost in omika, ki je kasneje s postopnim priključevanjem Ukrajine k Rusiji (1686 — ozemlja vzhodno od Dnepra s Kijevom, 1774 — predela med Dneprom in Bugom, 1783 — Krima, 1791 — ozemlja med Dnestrom in Bugom, po drugi delitvi Poljske 1793 pa še preostalih delov Ukrajine; ELZ 6, 518) prodirala dalje na vzhod.

Po razdelitvi Poljske (1795) in priključitvi preostalih delov Ukrajine k Rusiji (razen Galicije) so bili uniati leta 1839 združeni s pravoslavno cerkvijo (BSE 44, 244), kar je povzročilo, da je uniatstvo začelo upadati (Oxf. Dict., 1212). Močan udarec je prizadel uniatstvo po koncu druge svetovne vojne, ko so sovjetske oblasti uniate začele preganjati in siliti v pravoslavje. Višje duhovništvo so izgnali ali usmrtili; končni rezultat ustrahovanja pa je bila uradna razpustitev Brestske unije v Lvovu marca 1946 (Enc. Rel. 15, 140). Uniatstvo se je dalje razvijalo v emigraciji, zadnja leta pa je ponovno zaživelo tudi v Ukrajini. Danes je ukrajinska cerkev najštevilnejša uniatska cerkev nekdanjega bizantinskega sveta (Enc. Rel. 15, 139), ki se je v stoletjih razvila v pomembno članico rimokatoliške cerkve (Enc. Rel. 12, 489).

2. Hrvaške potrebe po novih izdajah liturgičnih knjig in prve priprave na tiskanje glagolskih knjig. Protestantstvo se je širilo tudi na Hrvaškem. Proti protestantom se je v duhu Tridentinskega koncila dvignil zagrebški nadškof Đuro Drašković. V času njegovega vodenja zagrebške nadškofije (od 1563 do 1578, v letih 1567-1578 je bil tudi hrvaški ban) so bile v Zagrebu tri cerkvene sinode (1570, 1573 in 1574), na katerih so se dogovarjali o uspešnem boju zoper protestante na Hrvaškem. Na tretji sinodi so izdali ukaz, da se v hrvaškem jeziku tiskajo samo knjige v strogo katoliškem duhu. Nadškof Drašković je v hrvaškem saboru nastopil s predlogom, da vsakogar, ki je zapustil katoliško vero, izobčijo in mu odvzamejo pravico posedovati kakršno koli imetje, službovati ali

prejemati časti in nazive. V Zagrebu so odprli semenišče, kjer so mlade duhovnike vzgajali v latinskem jeziku. Veliko je k popularizaciji latinščine prispevala gimnazija ali latinska šola po vzoru podobnih šol v zahodni Evropi, ki so jo ustanovili jezuiti leta 1607 v Zagrebu. Zaradi tega je slovansko bogoslužje v zagrebški nadškofiji počasi zamiralo do začetka 18. stoletja, ko so glagoljaši povsem izginili iz te nadškofije (Strohal, 14-15).

Protestanti so zaradi strogih ukrepov nadškofa Draškovića zapuščali zagrebško nadškofijo in se začeli širiti po senjski škofiji. Zato je bilo treba ukrepati tudi tam. Senjsko-modruški nadškof Ivan Agatić Rečanin je 1620 (Radonić II, 11: navaja letnico 1622; Broz, 119, in Pandžić, 87, navajata 1624, vendar letnico že Pandžić označuje kot napačno) sklical cerkveni zbor svoje nadškofije v Bribiru. Zavzeli so se za slovansko liturgijo in za tiskanje novih bogoslužnih knjig (Strohal, 15), ker je bilo v začetku 17. stoletja v mnogih nadškofijah Dalmacije, Hrvaškega primorja in Istre veliko pomanjkanje liturgičnih knjig v hrvaškem jeziku. Rimskega misala, obnovljenega po ukazu Tridentinskega koncila 1570, sploh še niso prevedli, tako da so še vedno uporabljali stare izdaje, ki pa so poleg tega postajale iz leta v leto redkejše. Enako je bilo z brevirjem, obnovljenim 1568. Glagoljaši niso imeli niti katekizmov, da bi lahko natančneje in jasneje razlagali verske nauke (Pandžić, 85).

Zato so si glagoljaši nadvse želeli novih izdaj cerkvenih knjig. Pobudnika tiskanja hrvaških liturgičnih knjig sta bila nadškof Ivan Agatić in predvsem Franjo Glavinić (Kanfanar, 1585 — Trsat, 1652), tedanji provincial frančiškanske province »Bosne hrvatske«, ki je imela središče v Ljubljani ali na Reki. Na cerkvenem zboru v Bribiru so se dogovorili, da na Reki odpro tiskarno in v njej tiskajo potrebne knjige. To je bilo lahko izvedljivo, saj je bila v Gradcu zaplenjena protestantska tiskarna iz Uracha z glagolskimi in cirilskimi črkami. Morali so le pregovoriti cesarja Ferdinanda II., da jim tiskarno podari in dovoli prevoz tiskarne iz Gradca na Reko (Pandžić, 85-86).

Franjo Glavinić je svoje službeno potovanje na Dunaj (1620) izkoristil tudi za to. Ustavil se je v Gradcu pri nunciju Erasmu Paravicinu, prijatelju nadškofa Agatića in ga prosil, naj v njegovem imenu zaprosi cesarja za tiskarno. Cesar Ferdinand II. (1619-1673) je brez oklevanja privolil v načrt hrvaških glagoljašev (še posebno, ker so glagoljaši svojo prošnjo podkrepili z dejstvom, da veliko katolikov obiskuje pravoslavno cerkev, ker se obred vrši v »lingua illyrica«, glagoljaši pa nimajo niti primernih knjig; Jagić I, 46) in se odločil, da bo vse stroške urejanja tiskarne in tiskanja knjig krila cesarska blagajna (Pandžić, 86-87).

Glavinić se je zadovoljen z delom tiskarne vrnil na Reko in se takoj lotil pripravljanih del in prevajanja tekstov. Vendar tiskarne ni mogel odpreti, saj obljubljeni denar z Dunaja ni in ni prišel. Čeprav je še do leta 1625 upal, da bo lahko pričel s tiskanjem misala, do odprtja tiskarne ni prišlo. Vzrok je bila apostolska vizitacija v Dalmaciji, ki jo je po ukazu papeža od novembra 1624 do aprila 1625 opravil zadrski nadškof Oktavijan Garzadoro. Ko je uvidel težek položaj glagoljaškega duhovništva in njihovo neuslišano željo po tiskarni na Reki, je nemudoma prosil rimsko Propagando, naj ona pripomore k ureditvi razmer v Dalmaciji. Ko je Propaganda izvedela za protestantsko tiskarno, se je odločila, da prepriča cesarja, da svojo odločitev spremeni in tiskarno dodeli Rimu (Pandžić, 87-88). Zdelo se ji je bolje, da sama nadzira priprave in tiskanje novih liturgičnih knjig; poleg tega je bil v tistem času v Rimu Ivan Tomko Mrnavić, ki se je Kongregaciji za širjenje vere ponudil, da natisne misal in brevir (Jagić I, 46, Strohal, 15; Radonić II, 12 in 21). Cesar je prošnji Propagande ugodil in ukazal, da se celotna tiskarna (del tiskarne, ki jo je na Reko odpeljal Franjo Glavinić, in preostali del v Gradcu) prepelje v Rim, kamor je v resnici v začetku avgusta 1626 tudi prišla v nanovo ustanovljeno tiskarno z imenom »Typographia polyglotta s. Congregationis de Propaganda Fide« (Pandžić, 88-89) v spremstvu Rafaela Levakovića (Radonić II, 17).

Glavinić je bil sicer zelo razočaran, ko je moral oddati tiskarno, saj je prevedel celoten misal. Ker pa je bil prepričan, da je najbolj pomembno to, da se misal in brevir tiskata, je v začetku 1626 v pismu nunciju opisal svoje misli o potrebi tiskanja liturgičnih knjig v hrvaškem jeziku. Poudaril je,

da je v Dalmaciji veliko pomanjkanje teh knjig, saj misali in brevirji niso bili tiskani v »ilirskem« jeziku že dobrih 96 let. Tisti, ki jim bo tiskanje knjig zaupano, morajo dobro poznati italijanski, latinski in »ilirski« jezik. V pismu ni zahteval, da upoštevajo njegovo dosedanje delo, čeprav je misal že pripravil za tisk. Zelo pomembno pa je, da se knjige tiskajo v starem jeziku (sv. Hieronima) — torej v jeziku starih misalov. Misal mora biti tiskan v glagolici, ker uporabljajo katoličani teh krajev samo to pisavo. Resda nekateri Bosanci zagovarjajo uporabo cirilice, vendar je bil Glavinic proti tiskanju knjig v cirilici (Pandžić, 89-90; Radonić II, 14).

Propaganda je na svoji skupščini 3. marca 1626 preučila Glavinicevo pismo in ga povabila, naj pride s svojim prevodom misala v Rim. Glavinic je svoj prihod potrdil in podal svoj načrt dela. Načrt je zanimiv predvsem zato, ker je v njem zastopal drugačno stališče do jezika. Ni več zagovarjal starega jezika, ampak predlagal, da se oblikuje odbor štirih ali petih ljudi iz različnih hrvaških in srbskih govorov, ki bi skupaj pripravili misal v »univerzalnem« jeziku za vse južne Slovane (Pandžić, 90; Sgambati, 105; Radonić II, 16).

Kljub povabilu Franjo Glavinic ni odšel v Rim. Pravega vzroka ni sicer nikjer navedel, vendar pa je med pripravami na odhod izvedel, da bi bil v Rimu le pomočnik Ivana Tomke Mrnavića. Glavinic je bil užaljen že, ko so mu odvzeli tiskarno, ne da bi ga vprašali za mnenje, čeprav je napravil načrt za tiskanje in za tisk v celoti pripravil misal. Prvo razočaranje je lahko prebolel, posebno potem, ko so ga povabili v Rim, drugega udarca, da bi samo pomagal pri tiskanju glagolskih knjig, pa ni prenesel. Izgovoril se je, da ima veliko dela v svoji provinci in v Rim poslal svojega pomočnika, frančiškana Rafaela Levakovića, ki je postal prvi Propagandin poklicni prevajalec in književnik (Pandžić, 90-91).

Takoj po prihodu v Rim je Levaković izrazil svoje mnenje o tiskanju hrvaških liturgičnih knjig. Poudaril je potrebo po novih knjigah, saj je že veliko katoličanov sprejelo protestantsko ali pravoslavno vero, ker so zaradi pomanjkanja knjig uporabljali protestantske ali pravoslavne liturgične knjige. Knjige morajo biti natisnjene v »starem« jeziku, iz katerega bi izločili vse besede, ki niso več v rabi. Zagovarjal je tiskanje knjig v glagolici in cirilici. Glagolico uporabljajo katoličani, zato bi bile knjige v glagolici namenjene predvsem njim. Če bi knjige natisnili tudi v cirilici, bi jih lahko uporabljali tudi pravoslavni in tako postali katoličani. Ker pa nekateri duhovniki ne znajo niti glagolice niti cirilice, bi bilo dobro razmisliti o tem, da bi misal in brevir natisnili tudi v latinici (Pandžić, 91; Radonić II, 18).

Tako se je v rimski Propagandi vnela razprava, v kateri pisavi je najbolje natisniti liturgične knjige (latinico je Kongregacija sama izločila že konec 1626. leta; Radonić II, 22). Na prvem sestanku so določili odbor za pripravo in nadziranje tiskanja knjig. V njem so bili Ivan Tomko Mrnavić, Rafael Levaković in Franjo iz Kotora. Glede pisave se je Kongregacija za širjenje vere odločila, da knjige tiska v glagolici, t. i. pisavi sv. Hieronima. O tem, ali je potrebno knjige tiskati tudi v cirilici (v mislih so imeli t. i. *srbsko cirilico*, katere črke so bile v protestantski tiskarni iz Uracha), pa se je Kongregacija odločila, da za mnenje povpraša dalmatinske nadškofe. Zanimalo jo je tudi, ali je koristno tiskati v cirilici iste knjige kot v glagolici, ali pa je morda bolje prevesti grško liturgijo v »ilirski« jezik in ta prevod tiskati v cirilici. Glede jezika je bilo odločeno, da se »starega« jezika misalov in brevirjev ne spreminja, pač pa se vse dele s popravki rimskega misala, sprejetimi na Tridentinskem koncilu, ponovno prevede v stari hrvaški jezik (Pandžić, 92 in 94).

Razprava o pisavi se je vlekla eno leto. Nekateri nadškofi so zagovarjali cirilico iz treh razlogov: prvič, cirilica je bila bolj razširjena, drugič, majhno število glagoljašev bi se zlahka naučilo cirilice in tretjič, pravoslavci, ki bi zaradi pomanjkanja svojih knjig uporabljali katoliške, bi prestopili v katolicizem. Za razliko od njih so pristaši glagolice poudarjali, da je potrebno misliti predvsem na glagoljaše, saj so knjige namenjene predvsem njim, poleg tega pa pravoslavci sovražijo vse, kar prihaja iz Rima, tako da knjig rimske Propagande ne bi sprejeli. S tiskanjem knjig v cirilici bi samo škodovali glagoljašem, saj bi pretrgali njihovo tradicijo. Pojavilo se je tudi tretje mnenje, da je potrebno liturgične knjige tiskati tako v glagolici kot v cirilici (Pandžić, 94-95).

Kardinal Guido Bentivoglio, upravitelj Propagandine tiskarne, je 1. decembra 1627 sklical sestanek, na katerega so bili povabljeni Ivan Tomko Mrnavić, Rafael Levaković in Nikola Novatius Ukrajinec. Tudi oni niso bili enotnega mnenja. Ivan Tomko Mrnavić in Rafael Levaković sta se zavzemala za glagolico, Nikola Novatius Ukrajinec pa za cirilico. Ker je kardinal Bentivoglio podprl Mrnavića in Levakovića, je prevladalo mnenje, da je liturgične knjige bolje tiskati v glagolici. Dogovor je 17. decembra na sestanku potrdil še sam papež Urban VIII. in Levaković je dobil privoljenje za pripravo in tiskanje misala (Pandžić, 96; Sgambati, 108).

3. Pričetek vzhodnoslovanizacije hrvaških liturgičnih knjig. Kongregacija za širjenje vere se je konec 1627. leta prvotno odločila, da misal natisne v jeziku hrvaških liturgičnih knjig — v cerkvenoslovanskem jeziku hrvaške redakcije (Sgambati, 121). Vendar se je obenem zavzemala, da bi bile knjige primerne za čim večji krog uporabnikov (in ne le za glagoljaše v Dalmaciji), saj bi jih le tako lahko uporabila za boj proti protestantski in pravoslavni cerkvi pri južnih in vzhodnih Slovanih. Zato se je v Rimu kmalu izoblikovalo prepričanje, da je potrebno knjige natisniti v živem in za večino uporabnikov razumljivem jeziku (Sgambati, 104).

Hrvaški glagoljaši so bili prepričani v avtohtonost hrvaške liturgije in v slovanskost sv. Hieronima, ki je bil po legendi dalmatinskega porekla in je sestavil glagolico in prevedel Sveto pismo. Teza o sv. Hieronimu se je izoblikovala že v 13. stoletju, zato je papež Inocent IV. 29. marca 1248 prav na podlagi te legende dovolil škofu Filipu slovansko bogoslužje v senjski škofiji (Jagić I, 21). Prepričanje, da je hrvaška glagolska tradicija nasledstvo sv. Hieronima in da vsi slovanski narodi izvirajo iz »ilirskih« Slovanov, so nasledili tudi izdajatelji prvih liturgičnih knjig v Rimu — Glavinic, Mrnavić, Levaković (Sgambati, 108-109). Zato je Levaković zagovarjal uporabo hrvaške redakcije cerkvene slovanščine, kakršna je bila v rokopisnih in tiskanih misalih do reformacije (Hamm, 17). Vendar je v Kongregaciji za širjenje vere v težnji po »univerzalnem« jeziku za vse Slovane (Glavinic se je zavzemal za »univerzalni« jezik južnih Slovanov) pod vplivom ukrajinskih uniatov v Rimu prevladalo mnenje, da je knjige bolje natisniti v jeziku vzhodnoslovanske redakcije cerkvene slovanščine.

Uniasi (Vasilij Novak, Filipp Borovik, Josafat Isakovič in kasneje Metodij Terlecki itd.) so v Rimu uživali ugled kot predstavniki naroda, ki bi lahko zaradi svojega obredja in predvsem jezika najlažje pripomogel k priključitvi vseh vzhodnih Slovanov v cerkveno unijo (Sgambati, 106 in 110). Že leta 1627 se je interes Propagande začel nagibati k vzhodnoslovanski redakciji cerkvene slovanščine, saj bi se možnost uspeha njene apostolske dejavnosti precej povečala.

Prepričanje o privilegiranem položaju in lepoti vzhodnoslovanske redakcije cerkvene slovanščine je zaslediti že v 15. stoletju pri Bolgaru Konstantinu Kostenečkemu (Konstantin filozof ali gramatik), ki je v začetku 15. stoletja živel na dvoru srbskega despota Stefana Lazarevića. V svojem traktatu **Skazanie izjavljennno o pismeneh** je zapisal, da v osnovi cerkvenoslovanskega jezika leži »najbolj prefinjeni in najlepši« ruski jezik (тѣнѣишии и крaснѣишии руskyi jezык) in ne »grobi« bolgarski ali »visoki« srbski (Jagić III, 376 in 396; Jagić II, 26, in Derganc I, 322). O privilegirani vlogi »slovanske pisave« pri vzhodnih Slovanih piše neznan avtor iz 16. stoletja: »(...) i prijāša serby, slōwjane i bolgary pismena grēčeskye, daže i wolosi. a čehove, modzovljāne (Sgambati predvideva: moravljane), podgorjāne i poljāne pismena i vērū ot rimljānъ. a rūsia daže i do nne deržatъ pismena slōvenskajā, a vēra u nihъ edina grēčeskaa, jakože i sperva predana vsēmъ slōwjānom« (Jagić III, 697; Sgambati, 112). /jā = grafični zapis A; ū = 8/

Rimski ambient in močne politične težnje papeškega dvora so dokončno utrdile tezo o avtentičnosti cerkvenoslovanskega jezika vzhodnoslovanske redakcije (Sgambati, 121: predvideva, da so se Uniasi šele v Rimu zavedli »primernosti« svoje redakcije za tiskanje liturgičnih knjig). Odločilno je bilo tudi mnenje o večji »merodajnosti« ukrajinskih uniatov na jezikovnem področju. Gramatična tradicija je bila pri vzhodnih Slovanih bogata: prvi spisi o jeziku se pojavljajo že od 15.

stoletja in so v 16. stoletju temeljili predvsem na grškem modelu in se kasneje oplajali z latinskimi vzori. Najprej se je v jugozahodni Rusiji uveljavil spis **Os6m6 čestii slova**, ki je nastal v prvi polovici 14. stoletja v Srbiji kot nekakšen izveček bizantinskih slovníc in bil natisnjen v Vilnu (1586) z naslovom **Slovenska grammatika** (Jagić II, 23; Derganc II, 69). Leta 1522 je Dmitrij Gerasimov prevedel **Ars minor** Donata, v katerem slovnica cerkvenoslovanskega jezika temelji na latinskem vzoru (Uspenski, 201; Jagić II, 26). Dvojezična slovnica ΑΔΕΛΦΟΤΗΣ — **Grammatika dobroglagolivago ellinoslovenskago jazyka** (grškemu izvirniku na eni strani sledi cerkvenoslovanski prevod na drugi) je nastala v Lvovu 1591. leta v bratski šoli (Derganc II, 70; Jagić II, 27; Uspenski, 201). Najpomembnejši slovnici cerkvenoslovanskega jezika pri vzhodnih Slovanih sta slovnica Lavrentija Zizanija iz leta 1596 z naslovom **Grammatika slovenska** in slovnica Meletija Smotrickega **Grammatiki slavenskijâ pravilnoe sýntagma** iz 1619. leta (Jagić II, 29-30; Uspenski, 201; natančneje o obeh v pogl. 2.2, str. 71-72). Pojavili so se tudi slovarji cerkvenoslovanskega jezika, npr. istega leta kot slovnica Zizanijev slovar in 1627. leta slovar Pamve Berynde (Sgambati, 114).

ГРАМАТИКА СПОВЕНСКА je eden prvih originalnih vzhodnoslovanskih gramatičnih učenikov in prvi poskus sistematizacije cerkvenoslovanskega jezika (Nimčuk I, 3). Natisnjena je v Vilnu 1596. leta in vsebuje *pravopis* (‘ΟΡΘΟΓΡΑΦΪΑ), *prozodijo* (ΠΡΟΣΩΔΪΑ) in *oblikoslovje* (‘ΕΤΥΜΟΛΟΓΪΑ), kratek opis metrike in razlago očenaša (skladnje nima). Napisana je v cerkveni slovanščini, razen nekaterih razlag v stari ukrajinščini. Zgradba, definicije in slovnicihne kategorije so podobne kot v drugih slovnicih klasičnih jezikov. Pomembno je, da je pri sklanjatvah ločil orodnik kot poseben sklon — *творительный падеж*; ob dajalniku pa navaja običajno dve obliki: dativno in lokativno (Derganc II, 71-72).

ГРАМАТИКИ СПАВѢНСКАИ ПРÁВИЛНОЕ СÝНТАГМА sodi med najpomembnejše stvaritve »starega« slovenskega jezikoslovja (Nimčuk II, 22). Nastala je 1619. leta v Jevju pri Vilnu v času drugega južnoslovanskega vpliva s pravopisom, preoblikovanim po grškem vzoru in z jezikovnimi posebnostmi, značilnimi za jugozahodnorusko redakcijo cerkvene slovanščine. Druga izdaja slovnice, predelana po pravilih velikoruske norme cerkvenoslovanskega jezika, je nastala na velikoruskem področju (Moskva 1648). Tretja izdaja slovnice je bila prav tako natisnjena v Moskvi (1721), vendar je izdajatelj Fedor Polikarpov (v času tretjega južnoslovanskega vpliva) za osnovo svoje izdaje vzel original iz leta 1619 in tako uvedel jugozahodnorusko normo na velikoruskem področju (Uspenski, 201, 242 in 277). Ta obširna gramatika cerkvenoslovanskega jezika vsebuje *pravopis* (‘ΟΡΘΟΓΡΑΦΪΑ), *oblikoslovje* (‘ΕΤΥΜΟΛΟΓΪΑ), *skladnjo* (СÝНТАΞΙΣ), *prozodijo* (ΠΡΟΣΩΔΪΑ) in na koncu poglavje o metriki. Slovnica je izčrpnjša od predhodne: Smotricki je samostalnike razdelil na štiri sklanjatve z mnogimi primeri za posamezne podtipе, kot posebna sklona je zapisal mestnik in orodnik, razložil je kategorijo živosti in neživosti, opustil člen kot posebno besedno vrsto; obširno je obdelal glagolske oblike (vendar je posamezne oblike preteklih časov mešal med seboj) itd. (Derganc, II, 73-75).

Nasprotno pa Hrvati do Levakovića niso imeli posebnih del o cerkvenoslovanskem jeziku. V 16. stoletju je sicer nastal slovar Fausta Vrančića (Šibenik, 1551 — Benetke, 1617) **Dictionarium quinque nobilissimarum Europæ linguarum, latinæ, italicæ, germanicæ, dalmaticæ et ungaricæ** (Benetke, 1595) s poudarkom na »hrvaškem narečju Dalmacije« (Dalmacija po njegovem obsega Dalmacijo, Hrvatsko, Bosno, Slavonijo, Srbijo in Bolgarijo), ki je bil kot najčistejše narečje (kot npr. florentinsko med italijanskimi narečji) osnova jeziku sv. Hieronima in iz katerega sta se kasneje razvili poljščina in češčina itd. (Jagić II, 20; ELZ 6, 659-660). V začetku 17. stoletja (1604) je v Rimu izšla slovnica Bartola Kašića (Pag, 1575 — Rim, 1650) **Institutiones linguæ illyricæ**. Kašić je kot prvi hrvaški gramatik zagovarjal tezo o enotnosti knjižnega jezika na osnovi

bosensko-hercegovskega govora. Vseeno pa slovnica temelji predvsem na njegovem maternem govoru — čakavščini (s posameznimi sklicevanji na štokavko narečje). Narejena je po vzoru latinskih slovníc in je bila zgled kasnejšim hrvaškim gramatikom (Vodnik, 259-260). Vendar je osnova tako v Vrančičevem slovarju kot v Kašičevi slovnici hrvaški ljudski jezik in ne cerkvena slovanščina (Sgambati, 113). /Kašičev prevod Svetega pisma (v štokavsko-jekavskem narečju in v latinici) je ostal v rokopisu zaradi, po mnenju nadškofa Ivana Agatića, nesprejemljivega jezika za vse južne Slovane, predvsem pa, ker se Kongregaciji ni zdelo primerno, da bi Sveto pismo natisnila v ljudskem jeziku (kot so to počeli protestanti) in v latinici (Radonić II, 42-50)./

Poleg tega je bilo uvajanje cerkvenoslovenskega jezika v liturgične knjige za ukrajinske uniate nekaj povsem običajnega, saj je bil po večstoletnem obdobju diglosije pri vzhodnih Slovanih to še vedno edini pravi knjižni jezik. K temu je pripomoglo tudi trdno prepričanje o nedotakljivosti in svetosti jezika liturgičnih knjig (Sgambati, 116-117; Uspenski, 18-21). Nasprotno je bil cerkvenoslovenski jezik hrvaške redakcije za Hrvate »mrtev« jezik, ki se je pasivno prenašal prek liturgičnih tekstov (Sgambati, 113). Hrvati so imeli že v 16. stoletju razvito književnost v hrvaškem jeziku v (štokavskem) Dubrovniku in od 16. stoletja dalje v Dalmaciji. /Pri Hrvatih je ljudski jezik prodril v književnost že v 14. stoletju, pri vzhodnih Slovanih v času vladavine Petra I. (1689-1725), pri Bolgarih in Srbih šele v prvi polovici 19. stoletja (Ježić, 23)./ Glagolske tekste je v želji, da bi bogoslužne tekste približal vernikom, kroatiziral že Šimun Kožičić Benja (Zadar, 1460 — Zadar, 1536). Prav tako v hrvaškem jeziku (v čakavskem narečju) sta svoje glagolske tekste tiskala protestanta Stipan Konzul Istranin (Buzet, 1521 — najverjetneje okolica Železna, 1579) in Antun Dalmatin (umrl v Ljubljani 1579; Sgambati, 104-105 in 117; Ježić, 98).

Vsi zgoraj navedeni razlogi so pogojevali dokončno odločitev Kongregacije za širjenje vere, da glagolske liturgične knjige natisne v vzhodnoslovenski redakciji cerkvene slovanščine.

Značilnosti vzhodnoslovaniziranih izdaj misalov in brevirjev²

Misal 1631. Prva glagolska izdaja rimske Kongregacije za širjenje vere je delo Rafaela Levakovića (okoli 1597-1649) *Missale romanum slavonico idiomate — Misal rimskij va ezik slovenkij* (Kongregacija je pripravo misala sicer zaupala Ivanu Tomku Mrnaviću, vendar je vsa pripravljajna dela in tiskanje misala vodil njegov pomočnik Rafael Levaković; Pandžić, 96). Misal, ki je izšel konec leta 1631 v obsegu 670 strani, je Levaković prilagodil novi izdaji latinskega misala. V njem je prvič v glagolskem tisku uporabljena notacija za petje po gregorijanskem vzoru (EJ 5, 521).

Jezikovno pomeni Levkovićeve misal še vedno nadaljevanje hrvaške redakcije cerkvene slovanščine, čeprav so v misal že vključene posamezne vzhodnoslovenske jezikovne značilnosti. V misalu so vidni trije jezikovni elementi — osnova je tradicionalna cerkvenoslovensko-čakavska jezikovna plast, na katero se tu pa tam nalagajo kajkavski elementi (Levaković je izhajal iz kajkavskega govornega področja) in prvine vzhodnoslovenske redakcije cerkvene slovanščine (Hamm, 215-216).

Najverjetneje so Levakoviću določili tudi nekaj pomočnikov ali svetovalcev za »rutenski« jezik; to so bili ukrajinski uniati, slušatelji grškega kolegija v Rimu, npr. Josafat Isakovič in Filipp Borovik. Sgambati (107-108) predvideva, da je pri izdajanju misala sodeloval tudi »oče Nikola« — Nikola Novatius (prokurator ukrajinske uniatske cerkve v Rimu od 1626 do svoje smrti 1633), ki je 1627. leta zagovarjal tiskanje liturgičnih knjig v cirilici. Uniati niso bili toliko pomočniki kot cenzorji in korektorji Levakovićevega jezika. Pri vnašanju vzhodnoslovenskih jezikovnih elementov v misal

² Vse trditve o pravopisnih in jezikovnih značilnostih posameznih vzhodnoslovaniziranih spomenikov temeljijo na primerjalni grafični, fonetični in morfološki analizi izbranih odlomkov iz misalov (Cvetna nedelja iz Matejevega evangelija in Red sv. maše) in brevirjev (odlomek iz Psalterja). V članku avtorica navaja samo najznačilnejše pravopisne in jezikovne elemente posameznih redakcij cerkvene slovanščine v spomenikih, medtem ko je podrobnejša analiza in pojasnitev naštetih jezikovnih prvin v avtoričini doktorski disertaciji **Vpliv vzhodne cerkvene slovanščine na hrvaške glagolske tekste iz 17. in 18. stoletja**.

niso bili dosledni (vzhodnoslovanske poteze so vezane predvsem na vokalizacijo velarnega polglasnika v predlogih in predponah), kar kaže na to, da tudi ukrajinski uniati niso bili dovolj večji cerkvenoslovanskega jezika vzhodnoslovanske redakcije in da so elemente tega jezika vstavljali najverjetneje naknadno (po sestavitvi misala), morda po priporočilu posebne komisije, ki je od leta 1627 nadzirala izdajanje misala in v kateri so prevladovali ukrajinski uniati.

Mešanica jezikovnih elementov tako ni toliko krivda Rafaela Levakovića kot ukrajinskih uniатов, ki so zaradi površnosti in neznanja popravljali samo nekatere (najvidnejše, npr. **sa** v **so**, **ka** v **ko** itd.) jezikovne značilnosti hrvaškega jezika v misalu, medtem ko so druge ostale nespremenjene (Hamm, 217).

Po svojih grafičnih in pravopisnih posebnostih pomeni Misal 1631 nadaljevanje hrvaške grafične tradicije. Vendar pa v osnovo svojega grafičnega sistema Levaković ni postavil tipičnih grafemov in norm prvih hrvaških tiskanih misalov (npr. Misala 1483), ampak se je zgledoval po delih protestantske tiskarne v Urachu (kar seveda ni presenetljivo ob dejstvu, da je bila Levakoviću za tiskanje bogoslužnih del v Rimu na voljo prav ostalina uraške tiskarne). Tako se v rabi nekaterih značilnih grafemov ujema s Konzulovimi glagolskimi izdajami: Ꙗ(ĳ), Ꙗ(Ī), Ꙗ(ñ), Ꙗ — Ꙗ — ꙖꙖ (ć — šć — šć), Ꙗ(ē), Ꙗ(é) in Ꙗ(ь); od tega so Ī, ñ, šć, ē, é v Konzulovem bukvarju Tabla za dicu prvič uporabljeni.

V misalu prevladujejo refleksi hrvaške redakcije cerkvene slovanščine z za to redakcijo značilnimi elementi čakavskega narečja, npr. pslov. *tĳ, *ktĳ, *gtĳ > ć (veselećemu, hoćete, noć, moći), pslov. *ske, *ski, *stĳ > čak. šć (npr. plašćeniceju, stišćenima, nišćim, otpušću), gr. g' > čak. j (npr. evanĳelie, Arhanĳelu), otrditev r' > r (npr. večerajućem, pastira), pslov. ę > čak. e in a za č, (ž) in j (npr. propetaja, sablaznet se : prijaše), pslov. ě > e in čak. i (npr. telo, reše, vseh in sь obima, svćami), pslov. *-er- > -re- in čak. -ri- (npr. vremene, streguce in vrime), pslov. y > i (npr. sin, jazika), razvoj glasovne skupine ъr > čak. ar (žartva), vokalizacija ъ, ъ > a (npr. satnik, všadь) vokalizacija predloga вь > čak. va (npr. va dvor) in kaj. vu (npr. vu grad) itd. Med značilne prvine hrvaške redakcije cerkvene slovanščine lahko uvrstimo tudi refleks ul < њl (npr. dulžno, pulku).

Nesporno vzhodnoslovanskih elementov je malo (ob vsakem se pojavlja hrvaška glasovna različica). Prvi prepoznavni vzhodnoslovanski fonetični refleksi je o < њ, npr. togda, vozopi, cerkov, vopel, ko, so (ob pogostejših oblikah z vokalizacijo polglasnikov, tudi sekundarnega, v a: dan, današnjego, ta, cerkav, ka, sa, esam). Vzhodnoslovanski razvoj izpričujeta: rь > re, npr. krešćenie, okrestь, srebrenikь itd. in њl za šumniki > el (želčiju). Do mešanja vzhodnoslovanskih in hrvaških fonetičnih (in morfoloških) prvih prihaja tudi v samih besedah, npr. vozležaše, vozležećago, sozidaej, vozdaemo itd.

Najopaznejši odstopanji od starocerkvenoslovanske sklanjatvene norme sta končnica -i v lok. sg. (in -i- v lok. pl.; v enem primeru tudi v akuz. du. n.) samostalnikov moškega in srednjega spola o-sklanjatve (na dvori, o mantizi, o gresih; na počali, na čeli, vь edinství; akuz. du. n. koleni) ter pojavitev končnic ja-sklanjatve pri samostalnikih ženskega spola a-sklanjatve in pri nedoločnih oblikah pridevnikov trdih osnov (gen. sg. Čin misse, lok. sg. na Missi, nom. pl. sluge, akuz. pl. vь ruke, akuz. du. za laniti in pri pridevniki: gen. sg. f. blažene Marie, akuz. pl. m. va blagdanočasne dni, vse svete; končnica ja-sklanjatve je tudi v akuz. pl. f. zaimka ona: na one že beside). Obe odstopanji sta značilnosti hrvaškega jezika (v prvem primeru razvoja ě > i v čakavskem narečju) in hrvaške redakcije cerkvene slovanščine (prodor končnic ja-sklanjatve v a-sklanjatve). S hrvaško glagolsko tradicijo je povezana tudi sicer nepravilna oblika dat. sg. m. gospodeve (RHSJ III, 300). Nesporno hrvaškega izvora so še naslednje sklonske oblike: obliki lok. sg. f. določnih oblik pridevnikov in števnikov s končnico -oj (blaženoj Marii in o devetoj že godini), obliki lok. (du.) in instr. števnikar truje, tri (triju in trimi) in oblike zaimkov (dat. sg. osebnega zaimka za 2. osebo tebi, obliki nom. sg. m. kazalnih zaimkov sij in tiĳ, instr. sg. n. tim, pri zaimku vьсь pa oblike nom. sg. m. vась, gen. in dat. pl. vsih, vsim; poleg stosl. oblike oziralnega zaimka iže se v spomeniku pojavlja tudi čakavska oblika ki, kogo).

V glagolskem sistemu je prvina hrvaške redakcije cerkvene slovanščine končnica **-mo**, ki je obenem tudi edina končnica (v spomeniku ni stosl. končnice **-mъ**) za izražanje 1. os. pl. indikativa prezenta in imperativa (**ugotovimo, vidimo, molimo, blagoslovimo in idimo, vzdavajmo**). Med hrvaške značilnosti sodijo tudi oblika 1. os. sg. indikativa prezenta **ispovedam se** (običajne oblike so s stosl. končnico **-q > -u: otvergu, lobžju** itd.), oblika glagola **počimati** (3. os. sg. **počimlét se**) in oblika imperativa atematskega glagola **dati** (2. os. sg. **daĵ**). V spomeniku je posplošitev **-i- (-imo, -ite)** v pluralnih oblikah (primerov dualnih oblik ni) imperativa pri vseh glagolih: **idimo, idite, bdite, počivajte, molite, jadite** itd. Starocerkvenoslovanska norma je v vseh spomenikih najbolje ohranjena v spregatveni shemi preteklih časov. Zato ne preseneča, da lahko iz celotnega glagolskega sistema preteklih časov v tem spomeniku za hrvaško obliko označimo samo 3. os. sg. imperfekta **imijaše** (nastalo po razvoju **ě > i** v **-ě-aše > -ijaše**). Značilnost hrvaškega jezika je pojavitev pripone **-ši** oziroma **-vši** (značilne za nom. sg. f.) v nom. sg. m. aktivnih participov preteklega časa I. v prislovni funkciji: **rekši, vzdvigši, sotvorivši, skončivši** itd.

Samo dve odstopanji od normiranih starocerkvenoslovanskih oblik lahko povežemo z vzhodnoslovanskimi jezikovnimi vplivi. Prva posebnost je oblika kazalnega zaimka **сь: seĵ** (poleg **siĵ**). Oblika je normirana v vzhodnoslovanskih slovnica. Druga značilnost — oblike pasivnih participov preteklega časa s podvojenim **-nn-** (**roždenna, rečennoe, izbrannih : ugotovanu, oskorbleni, ucinénago**) — sicer ni evidentirana v vzhodnoslovanskih slovnica, je pa od 17. stoletja značilna (umetna) pravopisna manira ruskega jezika.

Brevir 1648. Leta 1648 je Rafael Levaković izdal svoje drugo pomembnejše liturgično delo — **Breviarium romanum slavonico idiomate — Časoslovъ rimskii slavinskimi jazikomъ**. Njegov pomočnik pri tiskanju in jezikovnem urejanju besedil je bil ukrajinski škof Metodij Terlecki, ki je bil nedvomno dobro seznanjen s sprejeto pravopisno in slovnično normo vzhodnoslovanskih liturgičnih tekstov.

Levaković je brevir v celoti pripravil za tisk že leta 1635, vendar je Kongregacija za širjenje vere zaradi pomanjkanja denarja in pričakovane revizije rimskega brevirja tiskanje glagolskega brevirja za nekaj časa odložila. K urejanju brevirja se je Levaković vrnil šele leta 1642 in kmalu ugotovil, da se psalmi v brevirju ne ujemajo z Vulgato Klementa VIII., po kateri so bili popravljene psalmi nedavno izdanega rimskega brevirja. Tako je bilo potrebno salter v celoti popraviti (Pandžić, 106-107). Poleg tega se je Propaganda odločila, da za pomoč pri tiskanju brevirja poprosi ukrajinskega škofa Metodija Terleckega, ki je od svojega prihoda v Rim 1629 užival veliko spoštovanje papeškega dvora. Leta 1643 se je odpravil v zahodno Rusijo, da bi prevzel uniatsko škofijo v Chelmu, vendar se je po povabilu Kongregacije za širjenje vere vrnil v Rim in z Levakovićem popravil brevir (Radonić I, 62-66 in 217). Terlecki je k revidiranju brevirja pristopil drugače — v prepričanju, da se je izvorni cerkvenoslovanski jezik ohranil v vzhodnoslovanskih bogoslužnih knjigah, medtem ko je v starih hrvaških glagolskih misalih in brevirjih cerkvenoslovanski jezik popačen in pokvarjen z elementi hrvaškega ljudskega jezika. Zato je bilo, po njegovem mnenju, nujno vse elemente hrvaškega jezika zamenjati s »čistimi« po zgledu na vzhodnoslovanske tekste (Pandžić, 107-108).

Na pobudo Terleckega je Levaković popolnoma spremenil grafično podobo spomenika (uvedel je nekatere nove grafične znake, s katerimi je zamenjal značilne, iz protestantskega obdobja prevzete grafeme v Misalu 1631), sledil vzhodnoslovanski pravopisni normi po drugem južnoslovanskem vplivu s prvinami grškega pravopisa, besede preoblikoval po vzhodnoslovanskih fonetičnih zakonitostih itd. Z izidom Brevirja 1648 je bila dokončno pretrgana kontinuiteta hrvaškega glagolizma.

Jagićevi predpostavki, da je Levaković moral poznati slovnico cerkvenoslovanskega jezika Meletija Smotrickega (Jagić II, 39) in Nimčukovi trditvi, da je Levaković svoj brevir

popravlil po tej slovnici (Nimčuk II, 108), oporeka Sgambati in svoje stališče pojasnjuje s podatkom, da je Paštrič omenjal slovnico Smotrickega kot novost šele konec 17. stoletja (Sgambati, 115). Vendar pa Paštričevo nepoznavanje slovnice ni dokaz, da Levaković slovnice ni poznal (bil je vendarle obkrožen z ukrajinskimi uniati), poleg tega je jezikovno predelavo brevirja vodil Terlecki, pa je zato pomembneje, ali je bil s slovnico Smotrickega seznanjen Metodij Terlecki.

Vendar pa ta ugibanja niso toliko pomembna kot dejstvo, da se *Brevir 1648 grafično, fonetično in v precejšnji meri tudi morfološko ujema s slovnico Meletija Smotrickega*. Ni pa znano, ali je Terlecki svoje znanje vzhodnoslovanske redakcije cerkvene slovanščine črpal neposredno iz slovnice, ali pa je bil z vzhodnoslovansko normo seznanjen prek tekstov.

Levaković ni bil zadovoljen z izdajo brevirja, kar je moč razbrati v stavku iz njegovega uvoda k izdaji brevirja: »Азь сотвориъ, jako повелѣно ми бистъ, а удобнѣе бѣше мнѣ обѣимъ язикомъ нашимъ писати« (Jagić II, 39; Nazor, 76). Levaković se je pač moral pokoriti željam in zahtevam rimske Kongregacije za širjenje vere.

Levaković (Terlecki) je cirilskim znakom iz vzhodnoslovanskih slovníc ustvaril glagolske ekvivalente, npr. \bar{z} (y) = cir. ѣ, \bar{z} (j) = cir. ѣ, \bar{y} (o) = cir. ѡ, \bar{e} (ě) = cir. ѣ (medtem ko običajni znak ѣ označuje ja), \bar{e} (e) = cir. ѣ in posebne znake \bar{f} (f), \bar{n} (n), \bar{e} (è) in \bar{i} (i). Edini »zadržani« značilni znak iz Misala 1631 je \bar{c} (šć) poleg \bar{c} (ć in šć), npr. **vzyšćetsja : nočь in vozvěščaja**. Za razliko od Karamanovih del je v Brevirju 1648 samo en polglasnik | (v transliteraciji ѣ).

Fonetično povezuje Brevir 1648 s hrvaško redakcijo cerkvene slovanščine samo razvoj: pslov. *tj, *ktj > č (sudjačei, pomočniki) in pslov. *ske, *ski, *stj > šć (vzyščetsja, na sedališci, vozvěščaja).

Razvoj drugih pslov. glasov izpričuje: a) južnoslovanske reflekse, ki so z drugim južnoslovanskim vplivom prodrli v vzhodnoslovanske cerkvene tekste in so normirani v vzhodnoslovanskih slovnícah cerkvene slovanščine postali edino pravilni proti nedopustnim vzhodnoslovanskim refleksom (npr. vzhodnoslovanskemu *polnoglasju*): *-er- > -re- (vremja, srebro), *di > žd (každo); b) prvotne vzhodnoslovanske reflekse (normirane v vzhodnoslovanskih slovnícah Zizanija in Smotrickega): npr. gr. g' > g (ot Angels), ohranitev r' (smatnjaeši, prju), pslov. ę > 'a (uvjaze, ot zmija, sobrašasja), pslov. ě > ě (npr. zělo, vsěmь, sьvětь), pslov. y > y (prebyvaet, jazyci, grěšnyhь) in pojavitev -y- na morfemskem šivu predloga in glagolov iti in iskati (vzyščetsja, prydetь), vokalizacija ѣ > o in ѣ > e (togda, krěpokь in deň, levь), razvoj glasovnih skupin: ѣr > er (oderžanie, verhь), ѣr > or (vь gordosti), ѣl > ol (dolgoterpelivь) in rь > re (okrestь), lь > le (npr. slezami).

Oblikovno je vzhodnoslovanski vpliv v spomeniku viden v treh plasteh. Prvo plast tvorijo pričakovane starocerkvenoslovanske končnice, ki so preoblikovane po pravopisnih pravilih vzhodnoslovanskih slovníc dobile značilno razpoznavno obliko: npr. končnici gen. in dat. pl. samostalnikov moškega spola -ōvь in ōmь: psalmōvь in vĕkōmь, grěšnikōmь (odgovarjajoči zapis z -ō- = cir. ѡ v pluralnih oblikah je v nom. pl. f. kōsti in v gen. pl. f. vōdь; prim.: Ziz. Кѣна nom. sg. m. in кѡни nom. pl. m.; Smot. *первѣ Профѣка* gen. sg. m. in *первѣхъ Профѣка* gen. pl. m.); pod vplivom slovnice Smotrickega je prišlo do variantnega zapisa končnic lok. pl. m. in n. -ĕhь in -ehь (vь vrazĕhь, vo vratĕhь : vь Jazycehь, vь dĕlehь); preoblikovana je tudi končnica akuz. pl. m. -y v -i pri samostalnikih, katerih osnova se končuje na -k (na grěšniki, vo vĕki).

Drugo plast tvorijo v Brevirju 1648 končnice in oblike, ki se ne ujemajo z dopustno starocerkvenoslovansko normo in so nesporno prevzete iz vzhodnoslovanskih slovníc, npr. končnica nom. pl. samostalnikov moškega spola jo-sklanjatve (carie : stsl. koši); obliki nom. sg. m. kazalnih zaimkov tь in sь (toj in sej) in končnica 3. os. du. f. sedanjega časa -tĕ (priziraetĕ).

V tretjo plast spadajo značilne vzhodnoslovanske prvine, ki odstopajo od starocerkvenoslovanske norme in niso prodrle v normirano vzhodnoslovansko redakcijo cerkvene slovanščine (niso evidentirane v vzhodnoslovanskih slovnica), npr. oblike pasivnega participa preteklega časa s podvojenim **-nn-** (**vsajdenno**, **raždeženno**) in zapis končnice akuz. pl. **-a** (< stosl. **-ę**) samostalnikov ja-sklanjatve, katerih osnova se končuje na **-c** (stosl. **ę** > vslov. **'a** — v zapisu **я** in **a** za **č**, **ž**, **š**, **c** in **j**): **ptica**, **ovca** (Smotricki pri oblikah gen. sg. f. in akuz. pl. m. in f., npr. **птица**, **овца**, **мръжа**, **отца**; dopušča tudi izgovor **Z -a**: **птица**, **овца**, **мръжа**, **отца**, itd.).

Brevir 1688 in Misal 1706. Konec 17. stoletja je rimska Propaganda pripravilo brevirja in kasneje misala za tisk zaupala Ivanu Paštriću, profesorju dogmatike v Kolegiju Propagande v Rimu. Ivan Paštrić (1636-1708) je bil priznan znanstvenik, pisec številnih razprav s področja hebrejstike in orientalistike (njegova rokopisna zapuščina obsega preko sedemdeset zvezkov, natisnil pa je samo delo **Patenaë argenteaë mysticaë**), bil je profesor teologije, filozofije, grškega in hebrejskega jezika, bibliotekar in prevajalec. Ukvarjal se je s pesništvom (pisal je pesmi v latinskem in italijanskem jeziku) in bil sprejet v akademijo Arkadija (1671), ki je združevala najpomembnejše znanstvenike in umetnike tistega časa (Golub, II, 22; III, 132 in IV, 117, 121-122). Tiskanje glagolskih knjig zaobjema tako samo del Paštričevega zanimanja za jezik. Temu delu se je sprva upiral, saj se je moral znova naučiti glagolskih črk, ki jih je od otroštva v Splitu pozabil, zavedal pa se je tudi svojega pomanjkljivega znanja cerkvenoslovanskega jezika. Ker pa, po njegovih besedah, v Rimu niso našli nikogar, ki bi bil sposoben za to delo, je pristal in začel brskati po starih brevirjih, da bi našel najboljšo predlogo. Najustreznejši se mu je zdel prav Brevir 1648 (Golub I, 381).

Paštrić je svoj **Breviarium / romanum / slavonico idiomate — Časoslovъ rimskii / slavinskimiъ jazikomъ** izdal 1688. Brevir je pravzaprav le druga izdaja Levakovičevega brevirja (dodal je samo nekaj novih oficijev svetnikov, ki so nastali med 1648 in 1687; z oficiji je imel Paštrić največ dela, saj je moral črpati iz lastnega znanja; ker je bil Brevir 1688 tiskan v »rutenskem« jeziku, je za nasvete vpraševal dva ukrajinska študenta; Golub I, 377-378 in II, 21; Kopitar, XVI). Obe izdaji brevirja se grafično in jezikovno popolnoma ujemata (izjema je le titla za označevanje mehкости soglasnikov na besednem izglasju, ki je v Paštričevi izdaji ni).

Tudi **Missale romanum slavonico idiomate** iz leta 1706 je druga izdaja Misala 1631. Zanimivo je, da ga pri tiskanju ni motil jezik v Levakovičevem misalu, ki se je močno razlikoval od jezika v Brevirju 1648. Paštrić je bil prepričan, da je »rutenski« dialekt od vseh slovanskih najstarejši (Sgambati, 116), pa bi pričakovali, da bo jezik v misalu popravil po zgledu na brevir. Vendar je misal izdal nespremenjen. Paštrić je vsekakor moral opaziti jezikovne in grafične razlike med obema Levakovičevima spomenikoma, pa se najverjetneje sicer priznani hebreist in grecist ni čutil dovolj jezikovno podkovanega (s slovanskim jezikoslovjem in cerkveno slovanščino se je začel ukvarjati pri 52 letih; Broz, 123), da bi jezik v misalu popravljaval in spreminjal.

Tako je Paštrić brevir natisnil v vzhodnoslovanski, misal pa v hrvaški redakciji cerkvene slovanščine (z vsemi vzhodnoslovanskimi in kajkavskimi primesmi).

Misal 1741 in Brevir 1791. V sredini 18. stoletja je vzhodnoslovanizacija hrvaških glagolskih knjig dobila drugačno osnovo; predvsem ni bila vsiljena od zunaj, prek teženj rimske Kongregacije za širjenje vere, ampak jo je pogojevalo jezikovno prepričanje samih avtorjev in pobudnikov tiskanja liturgičnih knjig, da je vzhodnoslovanska redakcija cerkvene slovanščine najčistejši in najstarejši slovanski jezik (Stojković, 124). Zato je potrebno liturgične knjige v glagolici tiskati v tem — edinem pravilnem jeziku Slovanov.

Zagovorniki te trditve so bili na Hrvaškem predvsem Vincenc Zmajević (Perast, 1670 — Zadar, 1745), sprva barski in nato zadrski nadškof (1713-1745), v tistem času najpomembnejša cerkvena in politična osebnost na Balkanu (ELZ 6, 735) ter Matej Karaman (Split, 1700 — Zadar, 1771) in Matej Sović (začetek 18. stoletja — Osor, 1774).

Karaman in Sović sta se med svojim bivanjem v Rusiji seznanila z jezikom vzhodnoslovanskih liturgičnih knjig, ki je po njunem mnenju ohranil najčistejšo, predvsem pa prvotno obliko cerkvenoslovanskega jezika. Jezik hrvaških liturgičnih knjig pa je pokvarjen in popačen.

Matej Karaman se je v Rusiji mudil od leta 1732-1737, kjer je po nalogu rimske Kongregacije za širjenje vere preučeval razmere in možnosti za ponovno dogovarjanje o cerkveni uniji (Jagić I, 51; Radonić I, 607; EJ 5, 200-201) in pregledoval slovanske rokopise Svetega pisma, predvsem Assemanijev evangelij (Radonić II, 69). Matej Sović se je rodil v Peterburgu, kjer je po zgodnji očetovi smrti odraščal v hiši ruskega admirala Mateja Zmajevića in prejel izvrstno izobrazbo. Sprijateljil se je s Karamanom, s katerim se je leta 1737 po smrti admirala Zmajevića odpravil v Dalmacijo in naslednje leto v Rim (EJ 7, 436; Strohal, 43).

Prepričana sta bila, da je jezik vzhodnoslovanskih cerkvenih knjig enak jeziku v hrvaških glagolskih knjigah, le da ga Hrvati izgovarjajo napačno. Zaradi čistosti, starosti in izvirnosti zavzema liturgični jezik vzhodnih Slovanov privilegirano mesto med vsemi slovanskimi jeziki. Vzhodnoslovansko redakcijo cerkvene slovanščine sta primerjala s privilegiranim toskanskim narečjem v italijanskem jeziku, jezik hrvaških lekcionarjev, evangelistarjev in drugih bogoslužnih knjig pa z bolonjskim, beneškim ali z drugimi italijanskimi narečji. Zato naj cerkvenoslovanski jezik vzhodnoslovanske redakcije postane edini knjižni jezik Hrvatov tako v liturgičnih kot v posvetnih tekstih (Stojković, 121-122).

V sredini 18. stoletja je rimska Propaganda ugotovila, da je potrebno liturgične knjige v glagolici ponovno natisniti, saj je bilo po Dalmaciji precejšnje negodovanje zaradi prejšnjih izdaj. Negodovali so na eni strani glagoljaši, ker Levakovičevih in Paštričevih del niso mogli uporabljati, na drugi strani pa zagovorniki vzhodnoslovanizacije, ki niso bili zadovoljni z jezikom prejšnjih izdaj. Sović je npr. Levakoviću očitil, da ni dobro poznal starega knjižnega jezika, pa sta zato njegova misal in brevir polna vulgarizmov, Paštriću pa zameril, ker si ni upal prevajati iz latinščine v cerkveno slovanščino (Stojković, 128).

Rimska Propaganda je po priporočilu Vincenca Zmajevića popravljanje in tiskanje misala zaupala Mateju Karamanu, ki se je 1738 skupaj s svojim pomočnikom Matejem Sovićem odpravil v Rim in že leta 1741 izdal popolnoma vzhodnoslovaniziran **Missale romanum slavonico idiomate — Missalъ rimskij slavenskimiъ jazykomъ** (Strohal, 38; EJ 5, 201).

Takoj po izdaji misala sta s Sovićem popravila in za tisk uredila tudi brevir (**Breviarium romanum slavonico idiomate — Časoslovъ rimskij slavenskimiъ jazykomъ**), ki pa ga je Kongregacija za širjenje vere natisnila šele po smrti obeh avtorjev leta 1791 (za tisk je brevir ponovno pripravil rabski škof Ivan Petar Gocinić; Tandarić, 149). Brevir 1791 je prav tako kot Misal 1741 natisnjen v vzhodnoslovanski redakciji cerkvene slovanščine in je poslednja izdaja brevirja v glagolici.

Karamanovi izdaji misala in brevirja pomenita višek vzhodnoslovanizacijskega obdobja. Zgledovanje po vzhodnoslovanskih slovnicaх cerkvenoslovanskega jezika (npr. Smotrickega) je še temeljiteje kot v brevirju iz leta 1648 (in 1688). V Karamanovih izdajah ni prvih hrvaškega jezika.

Med Misalom 1741 in Brevirjem 1791 pravopisno in jezikovno ni pomembnejših razlik (npr. v brevirju načeloma ni diakritičnih znakov: apostrofov, polkrožcev itd.; v Misalu 1741 označuje mehkost konzontanov z znakom ' nad ustreznim konzontanom, v Brevirju 1791 pa nad polglasnikom, kar je privedlo do nastanka opozicije dveh polglasnikov ѣ = stsl. ѣ : ѣ = stsl. ѣ). V obeh spomenikih je Karaman uporabil »nove« znake iz Brevirja 1648: ѣ (y), љ (j), љ (o), љ (ě), љ (e). Prav tako kot Levaković uporablja za zapis ě in ja različna znaka (ѣ in ѣ). Zadržal je tudi tipični hrvaški grafem ѣ (šć) proti ѣ (ć).

Opaznejše razlike med Brevirjem 1648 in Karamanovimi deli so: — pod vplivom vzhodnoslovanskih slovnicaх (in posredno grškega pravopisa) Karaman (v Misalu 1741) zapisuje

apostrofe (zanimivo — za vokalom! v sredini besede in na besednem izglasju, nikoli na besednem vzglasju) in *poševnice v desno* ali *levo*, ki nad vokali označujejo naglasno mesto v besedi, nad konzonanti (poševnice v desno) pa mehkost teh konzontanov (v Brevirju 1648 teh diakritičnih znakov ni); — v Brevirju 1791 sta dva polglasnika (ь in ъ), v Brevirju 1648 samo polglasnik ь (in nedosledno označevanje mehkości konzontanov); — grafem ђ (dz) se v Karamanovih delih pojavlja tudi v tekstu, npr. **dzlo**, **dzelo**, **dzloba**, **dzvězdy**, medtem ko je v Brevirju 1648 naveden samo v azbučnem redu; — za Karamanove izdaje liturgičnih del je značilen grafem ž (ї), ki ustreza cir. Ӏ (v slovnicaх Zizanija in Smotrickega) v poziciji pred vokalom ali j in v tujkah, npr. **otřešenie**, **bezakonija**, **tretij**, **Hriste** itd. Karaman ohranja tudi zapis gr. -γγ- (**Arhaggla**, **Aggľb** : **ot Angelb**).

V refleksih posameznih pslov. glasov in glasovnih skupin se Misal 1741 in Brevir 1791 ujemata z Brevirjem 1648. Hrvaška refleksa sta tako samo: pslov. *ti, *kti, *gti > ć (**hoćete**, **děljajućii**, **noćb**, **moći**), pslov. *ske, *ski, *stj > šć (**mimopušćaetsja**, **otpušćati** itd.).

Razvojno južnoslovanski refleksi, normirani v vzhodnoslovanskih slovnicaх, so izpričani pri glasovnih skupinah: *or- / *or- > ra- / -ra- (**razděliša**, **vrabij**), *er- > re- (**po sredě**, **streguće**, **drevo**), *ol- > -la- (**vozglasit**, **blažennyja**), *di > žd (**hoždu**, **prežde**). Tipični vzhodnoslovanski refleksi pa so: gr. g' > g (**Igemōnъ**, **Arhaggla**), ohranitev r' (**oltařb**, **carb**, **sotvorju**), pslov. ę > 'a (**sb klja'tvoju**, **vo vremja**, **začalo**), pslov. ě > ě (**ispověstja**, **otja'gotěně**, **grěšnyhъ**), pslov. y > y (**pravdy**, **oblobyza**); in pojavitev -y- na morfemskem šivu predloga in glagolov **iti** in **iskati** (**razydutsja**, **vzyskajaj**), vokalizacija ь > o in ь > e (**sonmъ**, **cerkovъb**; **dveřb**, **izšedъb**), razvoj glasovnih skupin: ьr > er (**pervyj**, **kb persemъb**), ьr > or (**skorbja'će**, **rastorgnemъb**), ьl > ol in el (**ispolni**, **molčaje**; **želčiju**), ьl > ol (**molva**, **dolžnoe**) in ьr > re (**srebrenikъb**, **kresta**), ьr > ro (**krovъb**), ьb > le (**zaplevaša**), ьb > lo (**plořb**), ohranitev mehkości končnih soglasnikov (**napasъb**, **Gđb**, **denb**, **estb**) itd.

Tudi v Karamanovih delih lahko oblikovne vzhodnoslovanske posebnosti razdelimo v tri skupine: — starocerkvenoslovanske končnice, preoblikovane po vzhodnoslovanski pravopisni normi, — končnice in oblike, prevzete iz vzhodnoslovanskih slovnicaх cerkvene slovanščine, in — značilne vzhodnoslovanske prvine, ki v tistem času še niso prodrle v fond (v liturgičnih tekstih) dopustnih vzhodnoslovanskih oblik.

V prvo skupino vzhodnoslovanskih posebnosti sodijo: — končnice gen. in dat. pl. m. in n. samostalnikov o-sklanjatve **-ovъb** in **-omъb** (**světilnikovъb**, **synovъb** in **učenikomъb**, **arhiereomъb**, **ko vratomъb**) in dat. pl. m. in n. samostalnikov jo-sklanjatve **-emъb**, npr. **lžesvidětelemъb**, **po pisanieմъb** (zapisi z **-o-** in **-e-** v pluralnih sklonih so npr. tudi v gen. pl. f. **vodъb** in gen. pl. m. **starecb**, **srebrenikъb**, **ot arhijerej** in pri pridevnikiх in participiх: **bezčislennyja**, **prinesenymъb**); — zapisi **-k-i**, **-g-i** in **-h-i** (< **-k-y**, **-g-y**, **-h-y**), npr. v akuz. pl. m. **prazdniki'**, instr. pl. m. **so učeniķi**, nom. pl. (m.) **slugi'**, akuz. pl. f. **knigi'** (vzhodnoslovanski zapis je npr. tudi pri pridevnikiх in zaimkiх **Iudejskij**, **kijždo** in **něķij**); — variantni končnici lok. pl. n. **-ěhb** in **-ehъb** (**vb dělěhb** : **na ustehъb**); — pod vplivom slovnice Smotrickega je prišlo do razlikovanja med gen. in akuz. (v kategoriji živo) sg. m. pridevnikov, zaimkov in participov (npr. **božestvennagō**, **segō**, **naricaemagō** : **čivěčeskago**, **moego**, **životvorja'čago**); — uvedba novega grafema ž (ї) je Karamanu omogočila, da je z vzhodnoslovanskima slovnicaма uskladil zapise instr. sg. f. samostalnikov i-sklanjatve (**sětiju**, **želčiju**), končnic nom. sg. in pl. m. pri pridevnikiх, zaimkiх in participiх (npr. v nom. sg. m. pridevnikov mehkiх osnov ali trdih z osnovo na **-k**: **niščij**, **Iudejskij**, **něķij**, **vsemogij**) in nom. pl. m. **ljudstii**, **tii**, **priemšii**) in oblik zaimka **sb** — **si** — **se** (akuz. sg. f. **siju**, akuz. pl. m. **sii** itd.); — pravopisno se z oblikami Meletija Smotrickega ujemajo sklonske oblike samostalnikov **synъb**, **gospodъb** in **ljudje** ter značilne oblike dat. in akuz. pl. aktivnih participov (npr. dat. pl. **večerajućymъb**, akuz. pl. m. **vraždujućyja**, akuz. pl. f. **prehodjaćija** in akuz. pl. f. **rekšyja**).

V drugo skupino spadajo vse značilne končnice in oblike iz Brevirja 1648: npr. končnica **-ie** v nom. pl. m. samostalnikov jo-sklanjatve (**carie**), končnica **-tě** 3. os. du. f. prez. (**priziraetě**, **ispytaetě**) in obliki zaimkov **toj** in **sej**. V Misalu 1741 in Brevirju 1791 so iz slovnice Smotrickega prevzete še naslednje značilnosti: — variantni končnici lok. sg. f. pridevnikov trdih osnov **-oj** in **-ěj** (**blažennoj**,

vseleñnj); — oblike števnikov, npr. **tridesjať**, lok. in instr. števnik **trije**, **tri** (po **trěch dnech** in **tremi denmi**) in — končnica **-ť** (oziroma **-tí**) v 3. os. sg. (in pl. pri glagolu **byti**) atematskih glagolov (**estí**, **věstí**, **imať** : **predastsja'** in **suť**).

Vzhodnoslovansko tendenco po poenotenju pluralnih oblik (v dat., lok. in instr. po končnicah **a-** in **ja-** sklanjatve) izpričuje oblika lok. pl. m. **въ концяхъ** (proti končnici **-ehъ** v slovnici Smotrickega). Vzhodnoslovanska (ruska) posebnost je tudi podvojeni **-nn-** v oblikah pasivnega participa preteklega časa (**iskušenno**, **sovokuplennyma** : **biena**, **prinesenymъ**). V Karamanovih delih je trdost konzonanta **c** vidna (v zapisu **-c-y** < **-c-i**) v oblikah akuz. in instr. pl. samostalnikov moškega spola (**koncý**, **starcy**; obliki sta normirani v slovnici Smotrickega), v akuz. pl. f. **ovcy**, **pticy** (namesto stsl. **-c-ę**), v nom. pl. m. zaimka **někiĭ** (**něcyi**) in pri imperativu **rcy**, **rcyte**. Končnico **-y** za **-č**, **-ž**, **-š**, **-c** (**-č-y**, **-ž-y**, **-š-y**, **-c-y** namesto stsl. **-č-ę**, **-ž-ę**, **-š-ę**, **-c-ę**), ki jo je Karaman v svojem bukvarju iz leta 1739 pripisal moskovskemu izgovoru, izpričujejo oblike: gen. sg. f. **čašy** in (v zapisu z **-i**) **duši**, akuz. pl. f. **ovcy**, **pticy** in **svěci'** (z **-i**) ter akuz. pl. m. **koncý**. Oblike: **svidětelstujut**, **svidětelej**, **lžesvidětelstva** (npr. v Misalu 1631: **svedetelja** in v slovnici Smotrickega: **тѣмъ и тѣмъ свѣдѣтелямъ**) so nastale z vplivom glagola **viděti** na izpeljanke iz glagola **věděti** (npr. stsl. **свѣдѣтель**), ki je viden tudi v današnjih ruskih oblikah: **свидетельствовать**, **свидетельство**, **свидетель** (Vasmer III, 577).

Viri

Broz: Ivan Broz (1888). Crtice iz hrvatske književnosti. Zagreb.

BSE: Большая советская энциклопедия (1956). Государственное научное издательство, Т. 6 и 44.

Derganc I: Aleksandra Derganc (1986). O morebitnem vplivu Bohoričeve slovnice na cerkvenoslovansko slovnico Meletija Smotrickega. Obdobja 6. Ljubljana, str. 319-325.

Derganc II: Aleksandra Derganc (1986). Prve cerkvenoslovanske in Bohoričeva slovnica. Slavistična revija, letnik 34, št. 1, Ljubljana, str. 67-76.

EJ: Enciklopedija Jugoslavije 5 in 7 (1962 in 1968). Zagreb.

ELZ: Enciklopedija Leksikografskog zavoda 6 (1969). Zagreb.

Enc. Rel.: The Encyclopedia of Religion 12 in 15 (1987). New York.

Golub I: Ivan Golub (1971). Rad Ivana Paštrića na izdavanju glagoljskih liturgijskih knjiga. Slovo 21, Zagreb, str. 377-387.

Golub II: Ivan Golub (1988). Ivan Paštrić. Prinosi za životopis Ivana Paštrića (1636-1708). Ivan Paštrić — Ioannes Pastritius polihistor i teolog (1636-1708). Sabrana građa. Zagreb, str. 7-32.

Golub III: Ivan Golub (1988). Život i djelo Ivana Paštrića. Ivan Paštrić — Ioannes Pastritius polihistor i teolog (1636-1708). Sabrana građa. Zagreb, str. 131-140.

Golub IV: Ivan Golub (1988). Ivan Paštrić, znanstvenik i književnik. Ivan Paštrić — Ioannes Pastritius polihistor i teolog (1636-1708). Sabrana građa. Zagreb, str. 115-128.

Hamm: Josip Hamm (1971). Ruska redakcija u glagoljskim spomenicima. Slovo 21. Zagreb, str. 213-222.

- Jagić I: Vatroslav Jagić (1913). Hrvatska glagolska književnost. V: Branko Vodnik, Povijest hrvatske književnosti, knj. 1. Zagreb, str. 9-64.
- Jagić II: Vatroslav Jagić (1910). Энциклопедія славянської філології. Санктпетербург.
- Jagić III: Vatroslav Jagić (1885-1895). Разсужденія южно-славянської и русської старини о церковно-славянском языкѣ. Изслѣдованія по русскому языку, Том I. Санктпетербург, str. 376.
- Ježić: Slavko Ježić (1944). Hrvatska književnost od početka do danas. Zagreb, str. 118-120.
- Kopitar: Jernej Kopitar (1995). Jerneja Kopitarja Glagolita Clozianus — Cločev glagolit (uredil in spremno besedo napisal Jože Toporišič, prevedel Martin Benedik). Ljubljana.
- Lex. Theol.: Lexicon fur theologie und kirche 2 (1958). Freiburg.
- Nazor: Anica Nazor (1978). Zagreb riznica glagoljice. Zagreb, str. 74-81.
- Nimčuk I: B. V. Німчук (1980). Систематичний підручник церковнослов'янської мови «Грамматика словенска» Л. Зизанія. Київ.
- Nimčuk II: B. V. Німчук (1993). Грамматика М. Смотрицького — перлина давнього мовознавства. Київ.
- Oxf. Dict.: The Oxford dictionary of the Christian Church (1993). Oxford.
- Pandžić: B. Pandžić (1978). Franjo Glavinić i Rafael Levaković u razvoju hrvatske pismenosti. Nova e vetera 1/2. Sarajevo, str. 85-112.
- Radonić I: Јован Радонић (1950). Римска курија и јужнословенске земље од XVI до XIX века. Београд.
- Radonić II: Јован Радонић (1949). Штампарије и школе римске курије у Италији и јужнословенским земљама у XVII веку. Посебна издања САН, књ. СХLIX. Београд.
- REIU: Радянська енциклопедія історії України Т. I (1969), Головна редакція У. Р. Е. str. 197.
- RHSJ: Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, JAZU, I-XXIII, od I — Zagreb 1880-1882 do XXIII — Zagreb 1975-1976.
- Sgambati: Emanuela Sgambati (1993). Udio Rusina u izdavanju hrvatskih glagoljskih knjiga u XVII stoljeću. Slovo 32-33. Zagreb, str. 103-122.
- Stojković: Marijan Stojković (1930). Pokušaj uvođenja ruskoslavenske gramatike M. Smotrickoga kod Hrvata katolika. Nastavni vjesnik, knj. 38. Zagreb, str. 120-131.
- Strohal: Rudolf Strohal (1915). Hrvatska glagolska knjiga. Zagreb.
- Tandarić: Josip Leonard Tandarić (1993). Dodaci Karamanovu misalu. Hrvatsko glagoljska liturgijska književnost. Rasprave i prinosi. Zagreb str. 148-151.
- Uspenski: Б. А. Успенский (1987). История русского литературного языка (XI-XVI вв.). München.
- Vasmer: Max Vasmer (1964-1973). Этимологический словарь русского языка I-IV. Москва.
- Vodnik: Branko Vodnik (1913). Povijest hrvatske književnosti, knj. 1. Zagreb.

Vanda Babič

UDK 811.163.1(497.5)*16/17*

SUMMARY

THE EASTERN SLAVONISATION OF THE CROATIAN GLAGOLITIC LITURGICAL TEXTS

The process of Eastern Slavonisation in Croatian texts does not suggest the breakthrough of individual language elements of Eastern Slavonic languages of that period (it was not connected with the broader cultural-educational and linguistic activities of Eastern Slavonic language speakers in the Croatian territory). The texts were linguistically changed following the acknowledged orthographic and grammar standards of Eastern Slavonic grammars of the Church Slavonic language. The Eastern Slavonisation was the product of foreign (also political) efforts of church leaders in Rome and some defenders of pure and unified Church Slavonic language for all Slavs. It was not a »living« language phenomenon and it was restricted to the main liturgical texts — missals and breviaries and to one certain type of scripture — the Glagolitic alphabet. Apart from this, Eastern Slavonisation of the Croatian Glagolitic liturgical texts happened when the Croatian literature had already developed from Croatian colloquial language. Therefore the period of Eastern Slavonisation remained a limited »episode« in Croatian cultural and language history, which concluded without greater influence on the development of Croatian literary language.

With the precise analysis of the selected texts the author of the article proves that the literary monuments affected by the Eastern Slavonic language elements differed from the typical monuments of Croatian redaction of the Church Slavonic language mainly graphically (the authors of the missals and breviaries adjusted the Glagolitic alphabet to the appropriate Cyrillic alphabet in the Eastern Slavonic grammars of the Church Slavonic language and changed it according to the acknowledged

standards of Greek orthography) and phonetically (the typical Croatian development elements of pre-Slavonic sounds and sound groups were replaced by the typical Eastern Slavonic elements). The Old Church Slavonic morphological standards are mainly preserved in all the monuments, except for the several suffixes (in nouns, adjectives, less in pronouns) which were graphically changed following the Eastern Slavonic orthographic standards, which were formed under the second Southern Slavonic influence. The Old Church Slavonic language forms are visible in the system of verbs (mostly in past tenses). The rare deviations from the expected the Old Church Slavonic verb scheme are in the present tense, imperative and in some participial forms.

The degree of Eastern Slavonisation is different from one monument to another. Missal 1631 and Missal 1706 graphically preserve the Glagolitic alphabet typical for the Croatian Orthodox printing house in Urach and show Croatian development elements of pre-Slavonic sounds. These monuments included (probably after the formation of missal) also rare Eastern Slavonic phonetical elements (for example the voicing of velar semi vowel in strong position). Both missals, therefore, still belong to the monuments of the Croatian redaction of the Church Slavonic language. The rest of the compared monuments (Breviary 1648 and Breviary 1688 and Karaman's monuments: Missal 1741 and Breviary 1791) belong to the monuments of Eastern Slavonic redaction of the Church Slavonic language because of the typical Eastern Slavonic graphical and language elements. Namely, in these monuments there are no elements of the Croatian language.

Mihaela Koletnik

Pedagoška fakulteta v Mariboru

UDK 811.163.6'282.3(497.4 Črešnjevci)

Glasoslovna in oblikoslovna podoba govora v Črešnjevcih

O Razprava predstavlja glasoslovno in oblikoslovno podobo slovenskogoriškega črešnjevskega govora.

Črešnjevci so razloženo naselje z gručastim jedrom na stiku Radgonskega polja in Radgonsko-Kapelskih goric ob cesti Gornja Radgona-Spodnji Ivanjci. Kraj se prvič omenja l. 1385 z imenom *am Kersperg*. V naselju je precej prenovljenih in novih hiš. Na prisojnih pobočjih so obsežni vinogradi in sadovnjaki, ki so v lasti radgonskega kmetijskega kombinata, na ravnini so njive, proti vzhodu pa se širi nižinski mešani gozd Gaj. Čistih kmečkih družin danes skorajda ni več. Prebivalci so zaposleni v bližnji Gornji Radgoni, kjer so tudi popolna osnovna šola, pokopališče in cerkev, ki se prvič omenja l. 1182, v Radencih in Avstriji, v Črešnjevcih pa je obrat tovarne Mura iz Murske Sobote. V kraju so razvite storitvene dejavnosti. Tukaj je rojen jezikoslovec Peter Dajnko (1787-1873).

1 Glasoslovje

1.1 Naglas in kolikost

Črešnjevski govor spada k vzhodnim slovenskogoriškim govorom, širše pa k panonski narečni skupini. Ohranjeno je kolikostno nasprotje med starimi dolgimi cirkumflekturnimi in akutiranimi samoglasniki. Govor ne pozna tonemskega naglaševanja. Najstarejša naglasna pomika: *zlâto* → *zlatô*, *ôko* → *ôko* → *okô* in umik *dušà* → *dúša* sta potekala tako kot v vseh slovenskih govorih. Izvršen je umik naglasa s končnega kratkega zloga na prednaglasni kratki samoglasnik: *ženà* → *žèna*; *kosà* → *kòsa*, ki se pa ni podaljšal: *'žena*, *'kosa*. Enako še: *maglà* → *mègla*, nato pa *'megla*.

Najmlajši so naglasni umiki tele vrste: (1) s cirkumflekturnega dolgega končnega, zlasti odprtega zloga: *č' re:iva*, *'lexkô*, *'lù:dj*, *'o:učj*, *'o:uka*, *'sa:mô*, *'vüxa*; (2) s kratkega cirkumflekturnega zloga za zlog proti začetku besede, tudi na predpono ali predlog: *'ádvènt*, *'bogát*, *'cepič*, *'nâpne*, *'osta*, *'poplat*, *p'rinas*, *p'rivas*, *'šürkj*, *'vi:skj*.

V tem govoru se kaže tudi težnja po posplošitvi naglasa na vse ali večino oblik iste besede: *'jemala*, *k'lè:čalj*, *'lugalj*, *'nesmô* (vel.), *'nosla*, *pô'kopala*, *pô'süšla*, *p'rosla*, *z' molila*.

1.2 Samoglasniški sestav

Samoglasniški sestav črešnjevskega govora vsebuje dolge naglašene, kratke naglašene in nenaglašene samoglasnike.

1.2.1 Dolgi naglašeni samoglasniki

Sistem dolgih naglašanih samoglasnikov sestavljajo monoftongi in diftongi:

i:	ü:	u:
e:	o:	ɔ:
e:ĩ	o:ũ	+ɾ
	a:	

1.2.1.1 Izvor

- i ← cfl. *i* (če 'li:jank, 'i:nda, kɔ'si:ja, lɔ'vi:ja, mɔ'ti:jance), prevzete besede in imena ('ci:mprane, na'ri:bala, št'ri:xala, 'ti:nta, 'vi:rt; 'Ci:fra, 'Li:ska, 'Mi:lan, Pɔ'li:ce, Z' bi:gɔfci);
- ü: ← cfl. *u* ('čü:jen, d'rü:gj, gɔs'tü:vaje, pla'čü:vlen, 'vü:zda), tuji *u* ('fü:latj, g'rü:ntar, 'pü:ngnat, š'tü:nfe, ž'nü:rce);
- u: ← cfl. *ı* ('vu:k, 'du:k), prevzete in knjižne besede ('cu:kratj, 'ču:nta, 'nu:dlp'rɛ:t, 'u:ržɔxi; dɔ'pu:st, ɔ'bu:pana, 'žu:pnik), pred drugotnim *j* ('xu:jda, 'mu:jca);
- e: ← cfl. *ə* ('de:n, 'le:n, 've:s, z 'me:nɔ), cfl. *e* (de'se:t, i'me; 'je:tra, p'le:satj), cfl. *e* ('me:t, je'se:n, 'pe:č, sɟ'ce; ve'čɛ:r), manjši del *ə*- in *è*- ('pe:sj; 'se:je; t're:tj), pred zvočniki *j*, *j* in *r* ('se:janca, 've:jatj; ɔ'žɛ:jena, živ'le:je; 'mɛ:ra, 'vɛ:ra), v prevzetih in knjižnih besedah ('e:jmpar, ka'fe; p'le:x, p're:mzatj; e'le:ktrika, ma'le:nkɔst, pɔ'fe:sɔr, tab'le:te);
- ɔ: ← pred zvočnikom *l* in *j* ('bɔ:lnica, 'pɔ:l; 'bɔ:jša, 'xɔ:jka, pet 'rɔ:ljon, p'rɔ:jnik; 'fɔ:lga, ɔ'fnajɔ, p'rɔ:ba, š'vɔ:ger), v knjižnih besedah in imenih (ne'rɔ:dno, pɔ'lo:žnice, v'zɔ:rec; 'Jɔ:na, 'Kɔ:per, Val'dɔ:ltra);
- e:ĩ ← cfl. *ě* (be'se:jda, 'ce:ile, k'le:it, 'me:išatj, p're:ikta, s'ne:ik, z'me:is);
- o:ũ ← cfl. *o* ('bo:ũg; 'no:ũč, si'ro:ũta, š'o:ũla, 'vo:ũs), cfl. *o* ('go:ũbec, 'go:ũs, k'lo:ũp, 'so:ũsit, s'p'o:ũka), v prevzetih besedah ('fo:ũtraš, pla'fo:ũn, š'o:ũstar, 'zo:ũs), po mlajšem naglasnem umiku naglašeni o ('o:ũka, 'o:ũčj, 'o:ũtava);
- a: ← cfl. *a* (b'ra:tva, d'va; 'ma:žen, ɔb'ra:jde, v'ra:štva), v prevzetih besedah in imenih ('ca:jt, 'ka:xle, 'ma:jstrj, 'va:na, 'ža:jfa; 'A:ũstrija, 'Ta:mara);
- ɾ ← cfl. *ř* ('čřf, 'křf, 'mřzle, ɔt'přja, s'třja, 'zřje).

1.2.2 Kratki naglašeni samoglasniki

Sistem kratkih naglašanih samoglasnikov sestavljajo monoftongi:

i	ü	u
e	ɔ	
e		+ɾ
	ä	

1.2.2.1 Izvor

- i ← akut. *i* (gɔ'rice, kɔ'silj, pɔ'silj, sk'liškɔ, tɔ'pine), kratki *i* ('bik, 'miš, 'nič, 'rit, 'sir), tuji *i* ('gifne, k'lingica, re'ziratj, š'vican, ž'nidar), po mlajšem naglasnem umiku naglašeni *i* (p'rinas, p'rivas), redko *e* pred *r* ('ci:rkef);
- ü ← st. akut. *u* ('küxatj, ɔ 'lüpɟ, 'püklavj, 'vüna, zas'lüžj), kratki *u* ('jük, k 'rux, 'küp, 'tü, 'vün), tuji *u* (g 'rünt, 'xüta, 'jüžna, pɔ'nüca, 'žüpa);
- u ← st. akut. in kratki *ı* ('buxa, 'duga, 'vuna, 'žuna; 'pux, 'punj), samoglasnik *o* pred zvočnikom *j* in *n* ('kujj; 'kunec, 'un, 'una, s 'kun), v prevzetih in knjižnih besedah ('buča, 'ruta, v'nuke; 'durr, 'pucalɔ, 'puter);
- e ← st. akut. *ě* (b'reza, 'dɛlɔ, 'letɔs, 'rezatj, si'detj, st'rexa, že'lezo, ži'vetj), v prevzetih besedah ('ketna, 'leder);

- o ← st. akut. o ('doga, 'goba, 'koča, 'toča), n. akut. o ('čota, k'rop, 'moker, 'moj, 'nosin), umično naglašeni o ('božič, 'dobra, 'kosec, 'mogla, 'ogen), samoglasnik o pred r in l ('borofca, 'kor, 'orgle; 'bol, 'bole), po mlajšem naglasnem umiku naglašeni o ('bogot, 'mozol, 'ogon, 'poplat), v prevzetih besedah (k'nof, 'korp, 'mošt, 'orbežl);
- e ← st. akut. in kratki e ('detelca, pok'lekgti, p'restj, s'reča; 'zet), n. akut. e (k 'met, 'melen, 'pelan, 'reka, 'seden, 'zelje, 'zenska), sekundarno naglašeni e ('metla, 'nesen, 'retkva, s'pekla, 'zemla), kratki, n. akut. in umično naglašeni ə ('deš, 'pes, 'teš; f'sexne, 'genen, 'lexkj, 'meša, 'zemen; 'čeber, 'megla, 'pekel, 'tema), samoglasnik e v položaju pred zvočnikom r in l (f 'čera, šo 'ferj; 'mela, 'melnata, ve'selje), jat v položaju pred n in m (x'ren, ko'leno, po'leno, slo'vensko; b'remen, nemško, 'semen), prevzeti e (c'vek, 'fertik, p'reša, 'remen), po mlajšem naglasnem umiku naglašeni e ('pera, p'reveč, 'rešeta, v'reteno);
- ā ← st. akut. a (b'rāda, g'lāva, m'lāda, 'pāla, 'rāsten, v'rāčlj; b'rāt, g'rāx, p'rāf, 'tān, 'zāj), v prevzetih besedah in imenih (g'lāš, xāmer, koš'tātj, 'lādli, s'pāra; G'rāc, 'Rādenci, 'Rādgonā), po mlajšem naglasnem umiku naglašeni ā ('ādent);
- ɣ ← akut. ɣ ('dɣva, 'kɣmilj, 'mɣkefca, o't'pɣla, 'ɣmasti, 'vɣčj).

1.2.3 Nenaglašeni samoglasniki so i, u, e, o, a² in ɣ.

1.2.3.1 Izvor

- Prednaglasni i ← i (i'iši, zi'dār, živ'le:je, prednaglasni u (ki'püvlejo, li'či: (rod. ed.), pis'timō, pos'i'sitj), večji del prednaglasnih ě (ci'din, li'vāk, ris'nica, smi'jātj);
- Ponaglasni i³ ← i (xodj, 'xodin, na 'mizj), ponaglasni u ('kožix, 'pa:zdix), ponaglasni ě (č'lovik, 'obit, 'so:usit, 'veditj, 'viditj, 'visila); pojavlja se kot obrazilo pri prislovih (p'reci, p're:idi, 'vāčj), je pa tudi pogost morfonem za označevanje spola, sklona in števila ('bākj, 'kūj; k 'māterj, k 'si:nj; f 'kočlj, na 'ro:ukj, pri 'očj; d've:j k'rāvj);
- Ponaglasni u ← samoglasniški ŷ ('jābuke), v prevzetih besedah ('xā:ntux); predpona u- v vzglasju se pred nezvenečim nezvočnikom izgovarja kot [f]: f'k'rāla, f'teknen, f'to:upla);
- Prednaglasni e ← etimološki e (be'se:ida, le'ti, ne'bo:u, ve'se:la), del prednaglasnih ě (dre'vo:u, le'sa:; se'no:u /si'no:u, tes'to:u /tis'to:u), prednaglasni e (kle'či:, me'so:u, žre'be:);
- Ponaglasni e ← etimološki e ('nesen, 'nesemo, 'peče, 'teče), ponaglasni e ('ja:strep, 'pāmet, 'semen, 'tele), ə v priponah -ec in -ek (x'lāpec, 'kosec, 'kunec; ko'lāček, 'pe:isek, 'pe:tek, 'vo:usek);
- Prednaglasni o ← o (go'lo:up, xo'dilj, pro'so:u), prednaglasni o (klō'pi:, mo'ža:, zob'je:), prednaglasni u (dro'žina, o'či:telca, perot'nina, ro'meno);
- Ponaglasni o ← o ('mesto, 'tixō), ponaglasni o ('lipō, 'mizo, 'želot), v prevzetih besedah ('fa:rof, 'fū:rtōx, 'u:ržoxj);
- Prednaglasni a ← a (ka'mu:ra, las'je:, mrav'li:jak, sa'ni:);
- Ponaglasni a ← a ('delati, g'lāva, 'jāgoda, 'ža:gati), skupine *-iļ, *-ēļ, *-aļ, *-āļ ('gena, 'gor z'būda, d'regna, zg'rāba; 'veda, 'vida, 'tərpa; 'coj z'deva, 'me:iša, 'vün s'puca, 'ža:ga, 'moga, 'nesa, 'reka, s'peka); pojavlja se kot obrazilo pri prislovih ('dōla, 'negda, p're:ikta, 'vūna), je pa tudi pogost morfonem za označevanje spola, sklona in števila ('teta,

¹ Nenaglašeni e je lahko ozek samo v breznaglasnicah: če, že.

² Nenaglašeni a je lahko zaokrožen samo v breznaglasnicah: dā, kā.

³ Izglasni i se izgovarja manj napeto, nekoliko niže od naglašene i.

žába; bres čexa, mę:da; h k'rávan, k 'sestran; pri 'oknax, pri 'kürax; z 'bü:rklamj, z 'metlamj; d'va: 'čexa).

Nenaglašeni samoglasniški *r* je iz *r* : *dř* žátj, *gr*'mi, *kř*'vi, *sř*'ce; 'ta:br, *tr*'petj; na začetku besede razpade v *a* + *r*: *ar*'deče, *ar*'jave, *ar*ja'vice, je pa tudi rezultat modernega samoglasniškega upada: *pr*'nesla, *prp*'rávla; *pr* 'jüznj, *pr* 'šumj.

V češnjevskem govoru je tudi nekaj pojavov modernega samoglasniškega upada. Do onemitev nenaglašeni samoglasnikov, zlasti *i*: *b*'lo:u, 'xodla, 'ka:lance, *m*'látlj, *nap*'ráftj, *o*'beštj, š'tálce, *ě*: 've:jdla, 'vedlj, 'vidla in *a*, prihaja le v zvezi z zvočniki; pri tem lahko nastaneta tudi zlogotvorna *l*: 'kápřca, 'mřzřca; 'de:kř, 'mánil, 'orbezř in *u*: 'kipřtj, 'mizřca, s'večřca, z'diggřlj. Drug upad je redke: 'ma:, 'melj; 'kák, 'iák.

1.3 Soglasniški sestav obsega zvočnike *l, r, m, n, j, ĵ, v* (z variantama *f* in *u*) ter nezvočnike *p, t, k, s, š, b, d, g, z, ž, č, f, c, x*.

Praslovanski *l*, srednji *l* in *l'* so sovpadli v srednji *l*. *L'* je ohranjen samo v besedah 'olje in 'zelje.⁴ V *l* je prešel tudi *l'* pred soglasnikom; -*l* se v naglašnem zlogu izgovarja kot -*u*/-*ja*: 'ba:u, *o*'ra:u, *smi*'ja:u; *c*'ve:ja, 'gor *o*'bü:ja, *ka*'di:ja, 'mřja, 'ze:ja, sicer pa kot -*a*: 'gena, 'xoda, 'na:jša, *p*'řosa, 'reza, 'veda, 'ža:ga. *R* je kot v knjižnem jeziku. *R'* v pregibanju izgubi palatalni element: *xek*'ta:ra, *křom*'pi:ra, *me*'sára, *pa*'pi:ra. Skupini čřě- in žřě- sta ohranjeni: č 're:řřja, žře'be:; disimilacija *r-r* > *n-r*: 'ma:ntrala. Končni -*m* prehaja v -*n*: 'bákřon (daj. mn.), *gu*'čin, 'ma:n, 'nesen, 'sestran (daj. mn.), *s* 'kujřon; *m-n* > *m-l*: 'gümla; analogični *n*: *b*'remen, 'semen; rinezem: 'me:řsenc. *N'* je izgubil palatalnost in dal *n*: 'gomi, 'küxna, 'lü:kna, s'vinskj, 'za:dna, v položaju med dvema samoglasnikoma pa je izgubil nezvočnost in se razvil v nosnjeni drsnik *j*: *b*'láje, 'küxaje, *li*'pi:je, 'ro:umaje, 'žegnaje; *raba j* na začetku besede je nedosledna: 'je:nj/ 'nje:nj, 'jival/ 'njiva. V je [*v*]: *c* 'vek, *f*si'pávlén, *gl*'vina, *ne*'vesta, *o*'dávalj, *po*řov'ják, s'po:uвет, v'račřlj, le pred nezvenečim nezvočnikom in na koncu besede je *f*: *f*čásik, *f*sexne, 'ilofca, 'mřkeřca; *f* 'kát, *f*so'bořo; 'ce:řf, 'čřf, *p*'rářf, *zd*'rářf. V vzglasju besede lahko onemi: z'diggřtj, 'zemen, nastopa pa tudi kot proteza: 'vo:uřsko, 'viü:jec, 'viü:zdca. Dvoglasniški -*u* < *l* ostaja v skupini -*ál*: 'ba:u, ž'ga:u, redkeje zastopa *l*/v/: 'A:uřtrija, 'a:uřo, *xid*'ra:uřična. *J* se pojavlja tudi kot novonastali prehodni glas: 'xu:jdřo, 'mu:jca, 'na:jřřlj, *p*'la:jnke, š't'ra:jnge. *P, t, k, b, d, g* in *x* so dobro ohranjeni. Nezvočniki in se razvil v knjižnem jeziku. Primarna *dl* > *l*: 'řilřo, 'vilce. Disimilacija primarnih *tl* — *dl* > *l*: *c*'vela, *fk*'rála, *f*'selřo, 'jelřo, *p*'rela. V soglasniškem sklopu *t* zaradi lažjega izgovora lahko onemi: 'křsni, 'lü:řna, *m*'láčř; *ts* > *s*: 'lü:čkj; *tl* — *dl* > *kl* — *gl*: *k*'láčřj, 'kučen, *g*'le:jiva; *dn* > *gn*: *g*'nes. *X* se pojavlja tudi kot protetični glas: *xaj*'dinskj, *xer*'bija. *Z, ž* > *s, š* pred nezvenečimi nezvočniki in na koncu besede. Šč > š: 'i:řen, 'lüřit, 'püřalj, 'ti:řalo; *sk-* > *řk-*: š'korja. *Z* pred *j* < *n* ' > ž: ž 'jin, ž 'jo:u; iz po upadu *i* > *s* (ob nezvenečih samoglasnikih): *s* 'koče, s 'řtále. *F* je nezveneči par zvočnika *v* (glej zgoraj); v starejših in mlajših prevzetih besedah: 'fa:jn, 'fa:řof, 'fo:uřralj, 'fü:latj, *ka*'fe:, 'ša:uřla, š'tü:nfe, 'ža:jfa.

2 Oblikoslovje

2.1 Samostalniška beseda

2.1.1 Samostalnik

V ed. so ohranjeni vsi trije spoli. Ž. obliko imajo nekateri sam. s. sp. ('čela, č 're:iva, *d* 'řeta, 'jábuka, 'reřeta), v mn. pa sam. s. sp. postanejo ali ž. ali m. sp. Moškospolski so v dv. sam. s. sp., ki osnovo podaljšujejo s -*t*.

⁴ V besedah *olje* in *zelje* je fonem *l*/j/ sekundarnega izvora. V večini slovenskih narečij se je razvijal enako kot prvotni *l'*. Ohranila so ga le redka narečja, med njimi tudi slovenskogoriško. Prim. tudi F. Ramovš (1924). HG II, Konzonantizem. Ljubljana, 69.

2.1.1.1 Moške sklanjatve

Sam. 1. m. sklanjatve se sklanjajo po naslednjem naglasno nepremičnem naglasnem tipu: *b 'rât-ø -a -i -ø -a -i -øn; -i -øf -øn -e -ix -i; -a -øf -øma -a -ix -øma*. Po nepremičnem naglasnem tipu se sklanjajo tudi samostalniki knjižnega končniškega naglasnega tipa: *'deš 'deža, 'pekel 'pekla*, medtem ko sta premični: *'božič bø'žiča, č'lovik člø'veka, 'jezik je'zika* in mešani:⁵ *'bo:u:k bø'ga; 'le:is le'sa:li'sa; 'mo:uš mø'ža*; naglasni tip dobro ohranjena. Samostalniki, ki se končujejo na *-r*, osnove ne podaljšujejo: *'døktøra, me'såra, pa'pi:ra*. Govor ne pozna podaljševanja osnove *-ov* v mn. in dv.: *c'vø:it, c'vø:itj, c'vø:itja; 'zi:t, 'zi:dj, 'zi:da* ter končnice *-u* v rod. ed.: *'lø:da, 'mo:u:sta, 'si:na*. V im. mn. je poleg *-i* tudi *-je*: *b 'râtj/b'râtje, gø'lo:ubj, las'je; lid'je; 'so:u:sidj, 'zo:ubj/zøb'je*. Samostalniki 2. m. sklanjatve se sklanjajo po vzorcu, veljavnem za prvo žensko sklanjatev: *'øč-a -ø -i -ø -i -øj*. *Nepregibnih* moških samostalnikov v črešnjevskem govoru ni najti, samostalniki 4. sklanjatve pa se sklanjajo po pridevniški sklanjati tipa *ti m'låd -i -øga*.

2.1.1.2 Ženske sklanjatve

Sam. 1. ž. sklanjatve se sklanjajo po naslednjem naglasno nepremičnem naglasnem tipu: *'mu:jc -a -e -i -ø -i -øj; -e -ø -an -e -ax -amj; -i -ø -øma -i -ax -øma*. Končnice niso doživele velikih sprememb, saj je odstopanje od knjižne norme le v or. ed. ter daj. in or. dv. Tako se sklanjajo tudi: *'megla 'meGLE, 'tema 'teme* in samostalniki tipa *'ro:u:ka 'ro:u:ke, 'vøda 'vøde*.⁶ Samostalniki ž. sp. na *-ev* so v im. in tož. ed. ohranjeni: *'ci:rkef, mla 'ti:tef, mø 'li:tef* ali pa že imajo obliko *b'reskva, b'ri:tva, 'retkva*. Sklanjatveni vzorec 2. ž. sklanjatve: *'mi:š -ø -i -i -ø -i -jøj; -i -i -in -i -ix -mj; -i -i -øma -i -ix -øma*. Mešani naglasni tip je dobro ohranjen: *'pe:č pe'či; 'pečj 'pe:č 'pečj peč'jo:u; pe'či: pe'či: pe'če:in pe'či: pe'če:ix peč'mi:; pe'či: pe'či: pe'čema pe'či: pe'če:ix pe'čema*. Tako še: *k'le:it kle'ti; k'lo:u:p klo'pi; 'lü:č li'či; 'mo:uč mø'či; 'no:uč nø'či; 're:jč ri'či; 'vü:š vi'ši*. Samostalnik *kri* ima sklanjatev *'křf kř'vi: 'křvj 'křf 'křvj křv'jo:u*. Samostalnikov 3. ž. sklanjatve, ki se pregibajo z ničtimi končnicami, npr. *'Ka:rmøn*, je malo, 4. ž. sklanjatev posamostaljenih pridevnikov pa je enaka ženski prid. sklanjati.

2.1.1.3 Srednje sklanjatve

Samostalniki s. spola lahko ohranjajo svoj spol in sklanjatev le v ednini, saj se v dvojini in množini femininizirajo ali maskulinizirajo. Pri neštevnih je srednji spol ohranjen: *grab'låje, 'küxaje, 'li:stje, m'le:ikø, 'ølje, 'su:nce, še'ti:je, že'lezø*. Sklanjatveni vzorec: *'let -ø⁷ -a -i -ø -i -øn; 'le:it -a⁸ -ø -an -e -ax -amj; 'let -i -mn. -øma -i -mn. -øma*. Premični naglasni tip je ohranjen pri samostalnikih, ki svojo osnovo podaljšujejo s *-i*. Ti sam. so s. spola le v ed., v mn. in dv. pa so moškospolski: *'tele-ø telet-a -i -ø -i -øn; te'let -i -øf -øn -e -ix -i te'let-a -øf -øma -a -ix -øma*; enako tudi *žre'be; žre'beta*. Mešani naglasni tip je dobro ohranjen: *bla'go:u bla'ga; me'so:u me'sa; ne'bo:u ne'ba; prø'so:u prø'sa; tis'to:u tis'ta*. Sam., ki osnovo podaljšujejo z *-n*, v ed. svoj spol ohranjajo: *'døbrø 'sømen, 'teško b'remen*, v mn. in dv. pa so ženskospolski: *'le:ipe i'mø:na, 'le:ipj i'mø:nj; 'teške bre'møna*; podaljševanja osnove *s -s* ni, saj se ti sam. femininizirajo že v ednini: *č're:iv-a -e -i -ø -i -øj; -e -ø -an -e -ax -amj; -i -ø -øma -i -ax -øma*; enako še: *'o:u:ka 'o:u:ke, 'pera 'pere, 'vüxa 'vüxe*. Množinski sam s. spola so prešli med ženske samostalnice: *'kürečje 'přsa, s'vi:nške 'je:tra, s'vi:nške pl'ü:ča, 'tøte 'dřva*. Med ničto sklonljive samostalnice s. sp. se štejeta *'jestj 'hrana* in *'pitj 'pijača*. Tretja sklanjatev posamostaljenih pridevnikov je enaka pridevniški sklanjati.

⁵ Nekateri sam. mešanega naglasnega tipa se že lahko sklanjajo tudi po nepremičnem naglasnem tipu: *b're:ik b're:iga, 'no:u:š 'no:u:sa/nø'sa; 'zo:u:p 'zo:u:ba/zø'ba*.

⁶ Mešani naglasni tip je izjemoma lahko tudi ohranjen: *g'låva g'låve/gla've; 'křsa 'křse/kř'sø*.

⁷ Sam. *leto* ima v ed. in dv. odraz staroakutiranega, v mn. pa cirkumfektiranega jata.

⁸ Samostalnik se v im. mn. ujema s pridevnikom ž. spola: *'tøte 'duge/f 'se 'le:itja*. Tako še: *po'fa:rbane 'ja:jca, 'låkše i'mø:na, 'låke zdra 'vi:la* itd.

2.1.2 Samostalniški zaimki

Osební zaimki poznajo naslednjo sklanjatev naglasnih in naslonskih oblik:

'jãs/ 'jã, 'mene me, 'menj mi, 'mene me (za 'mɛ:), p'rimenj, z 'mɛ:noj;

'mi:/ 'me:j, 'nãs nas, 'nãn nan, 'nãs nas (za 'nãs), p'rinãs, z 'nãmj;

'mi:ja/ 'mi:jad'va:/ 'me:j, / 'me:jini d've:j, 'na:jj najj, 'na:ma nama, 'na:jj najj (za 'na:jj), pri 'na:ma, z 'na:ma;

'ti:, 'tebe te, 'tebj ti, 'tebe te (za 'tɛ:), p'ritebj, s 'tɛ:boj;

'vi:/ 've:j, 'vãs vas, 'vãn van, 'vãs vas (za 'vãs), p'rivãs, z 'vãmj;

'vi:ja/ 'vi:jad'va:/ 've:j/ 've:jid've:j, 'va:jj vajj, 'va:ma vama, 'va:jj vajj (za 'va:jj), pri 'va:jj, z 'va:ma;

'un, 'jega ga, 'jemj jen, 'jega ga (za 'jega), p'rjen, ž 'jin; 'una, 'je:j je, 'je:j j, 'jo:u jo (za 'jo:u), pri 'je:j, ž 'jo:u;

'ovj/ 'ove, 'ovix jix, 'ovin jin, 'ove je (za 'ove), pri 'ovix, z 'ovimj;

'ovjd'va:/ 'jiva/ 'jedva, 'jiva/ 'jedva, 'jima, 'jiva/ 'jedva, pri 'jima, ž 'jima.

V mest. ed. in mn. se naglas umakne na predlog *pri*. Tožilniška navezna oblika v zvezi s predlogi lahko ohrani naglas: za 'mɛ:, za 'tɛ:, za 'jo:u. Povratni osebni zaimek ima naslednjo sklanjatev: 'sebe se, 'sebj si, 'sebe se, pri 'sebj, s 'sɛ:boj.

Vprašalna zaimka g'do:u/ 'kɛ:rj/ 'kɛ:r in 'kãj/ 'kã opravljata tudi vlogo oziralnih zaimkov. Poljubnostna zaimka sta 'kɛ:rj 'kdo' in 'kãj, nedoločna pa 'neše 'nekdo' in 'neke 'nekaj'. Nikalni zaimki so 'niše, 'nič, nɔ'beden, celostna sta f'sa:kj, f'se, drugostna pa d'rũ:gi, d'rũ:go.

2.2 Pridevniška beseda

2.2.1 Pridevnik

Pri pridevniku prevladuje določna oblika tudi za nedoločnost. Sklanja se kot v knjižnem jeziku: 'lexk -j -ega -en -ega/-j -en -in; -j -ix -in -e -ix -imj; -a -ix -ima -a -ix -ima. Za srednji spol je posebna oblika le v im. in tož. ed., druge končnice so enake kot v m. sklanjatvi. Sklonske končnice za vse tri spole sovpadajo tudi v dv. in mn., le v im. mn. in im. ter tož. dv. se sklanjatev pridevnikov ž. sp. razlikuje od sklanjatve pridevnikov m. in s. sp.

V črešnjevskem govoru prevladuje stopnjevanje z »bolj«: 'bo:uga 'bɔle/ 'bol 'bo:uga 'nãj' 'bɔle/ 'bɔl 'bo:uga, 'be:ila 'bɔle 'be:ila 'nãj' 'bɔle 'be:ila; obrazilo -ši je redkejšo: 'le:ipa 'le:ipša 'nãj' 'le:ipša.

2.2.2 Pridevniški zaimki

Svojiilni zaimki 'mɔj, 'moja, 'mojo, t'voj, t'voja, t'vojo, 'jegof/ 'je:nj, 'nãš, 'vãš, 'jixof ter povratni svojiilni zaimek s'voj, s'voja, s'vojo se sklanjajo po pridevniški sklanjatvi. Druge oblike so še: od 'na:jd'va: 'najin, od 'va:jd'va: 'vajin, od 'jedva 'njun.

Kazalni vrstni zaimki so 'to:tj -a -o, 'ti:stj -a -o, 'ovj -a -o, kazalni kakovostni pa 'tãkj/ 'tãkšj -a -o. Kazalni količinski zaimek ni znan, pač pa poznajo količinski prislov 'tɛ:jko. Vprašalna zaimka, ki lahko opravljata tudi vlogo oziralnih zaimkov, sta 'kɛ:rj -a -o in 'kãkšj -a -o. Poljubnostni in oziralnopoljubnostni zaimki so po obliki enaki vprašalnemu zaimkom, nedoločni zaimek je 'nekšj -a -o, nikalni 'nikšj -a -o, drugostni d'rũ:gi -a -o, celostna pa sta f'sa:kj -a -o in 'ce:ilj -a -o.

2.2.3 Števniki

Glavni števniki: 'eden 'ena 'eno; d'va:/ d've:j, d've:ix, d'vema, d'va:/ d've:j, d'vema, d'vema; tri/ 'je:/ t'ri:, t're:ix, t're:jn, t'ri:, t're:ix, t're:jm; š'tirj/ 's'tirj, 'pɛ:t, 'šɛ:st, 'seden, 'osen, de've:t, de'sɛ:t, d'va:/ 'stj, t'ri:/ 'ɛstj, š'tirj/ 'deset, 'pɛ:deset, s'to:u, 'ti:soč/ 'ta:užt. Sklanjatev glavnih števnikov ima pridevniške končnice.

Vrstilni števnik: *ti 'prvi -a -o, ti d'rü:gi -a -o, t 're:tj, s'trtj, 'pe:tj, d'va:jstj, s'to:utj*. Ločilni in množilni števnik so redki. Samomnožinski samostalniki se štejejo z glavnimi števnik: *'ene d'veri*.

2.3 Glagol

Glagol ni doživel velikih sprememb. S knjižnim jezikom se razhaja v predpretekliku, ki se ne uporablja. Deležij na *-č, -aje, -e* in *-ši* v črešnjevskem govoru ni. Deležnik stanja na *-l* in deležnik na *-ši* nista znana, deležnik na *-č* pa je redek.

Spregatev glagola se od knjižne razlikuje le v 1. os. dv.: *'nosin -š -ø; -ma -ta -ta; -mo -te -jo*. Enako se spregajo: *spj/sen; 'dän, 'je:in, 've:in*.

Pregled glagolov po glagolskih vrstah. I. vrsta: *'nestj, 'nesen; 'nesj, 'neste; 'nesa, 'nesla -lo, 'neslj -le -lj, 'nesla -le -la; o'd'nešenø; 'rästj, 'râsen; 'râsj, 'râste; 'râsa, 'râsla -lo, 'râslj -le -lj, 'râsla -le -la*. — *Fk'râstj, fk'ra:dnen; fk'râdnj, fk'râdnite; fk'râdna/fk'rânu, fk'râla -lo, fk'râlj -le -lj, fk'râla -le -la; c'vestj, c'veten; c'vetj, c'veste; c've:ja, c'vela -lo; c'velj -le -lj, c'vela -le -la*. — *S'küptj, s'kübin; s'kübj, s'küpte; s'küba, s'kübla -lo, s'küblj -le -lj, s'kübla -le -la; pos'küblena; 'ze:pstj, 'ze:be; 'ze:blo*. — *'Pečtj, 'pečen; 'pečj, 'pečte; 'peka, 'pekla -lo, 'peklj -le -lj, 'pekla -le -la; s'pečeno; 'vřčtj, 'vřčen; 'vřzj, 'vřčte; 'vřga, 'vřgla -lo, 'vřglj -le -lj, 'vřgla -le -la; 'vřženø*. — *'Nâpřtj, 'nâpřen; 'nâpnj, 'nâpřte; na'pe:ja, na'pe:la -lo, na'pe:lj -le -lj, na'pe:la -le -la; 'nâpřena; 'zetj 'zemen; 'zemj, 'zemte; 'ze:ja, 'ze:la -lo, 'ze:lj -le -lj, 'ze:la -le -la*. — *M'leřtj, 'melen; 'dol za'melj, 'dol za'melite; m'le:ja, m'le:ila, m'le:lo, m'le:lj -le -lj, m'le:la -le -la; zam'leta; o'tp're:itj, o'tperen; o't'perj, o't'perte; o't'přja, o't'přla -lo, o't'přlj -le -lj, o't'přla -le -la; o'tp're:ite*. — *'Doj zü:tj, 'doj zü:jen; 'doj se zü:j, 'doj se zü:jte; 'doj zü:ja, 'doj zü:la -lo, 'doj zü:lj -le -lj, 'doj zü:la -le -la; 'doj zü:ta; 'pitj, 'pijen; 'pi:j, 'pijite; 'pi:ja, 'pi:la -lo, 'pi:lj -le -lj, 'pi:la -le -la*. II. vrsta: *f 'sexřtj, f 'sexnen; f 'sexnj, f 'sexřte; f 'sexna, f 'sexnila -lo, f 'sexnilj -le -lj, f 'sexnila -le -la; pre'mekřtj, pre'meknen; pre'meknj, pre'meknite; pre'mekna, pre'meknila -lo, pre'meknilj -le -lj, pre'meknila -le -la; pre'mekřeno*. III. vrsta: *tř'petj, tř'pin; 'třpj, 'třpije; 'třpa, tř'pe:ila, tř'pelo, tř'pelj -le -lj, tř'pela -le -la; ži'vetj, ži'vi:n; ži:vj, ži:fte; ži've:ja, ži've:ila, ži've:lo, ži've:lj -le -lj, ži've:la -le -la*. IV. vrsta: *'küřtj, 'küřin; 'küřj, 'küřte; 'küra, 'küřla -lo, 'küřlj -le -lj, 'küřla -le -la; za'küřjeno; 'lüřitj, 'lüřin; 'lüřj, 'lüřte; 'lüša, 'lüřla -lo, 'lüřlj -le -lj, 'lüřla -le -la; z'lüřenø*. V. vrsta: 1. razred: *'delatj, 'delan; 'dele, 'delete; 'dela, 'delala -lo, 'delalj -le -lj, 'delala -le -la; 'ka:lataj, 'ka:lan; 'ka:le, 'ka:lete; 'ka:la, 'ka:lala -lo, 'ka:lalj -le -lj, 'ka:lala -le -la; na'ka:lanø*. 2. razred: *p'le:satj, p'le:šen; p'le:řj, p'le:řite; p'le:sa, p'le:sala -lo, p'le:salj -le -lj, p'le:sala -le -la; 'sükatj, 'süčen; 'süčj, 'süčte; 'süka, 'sükala -lo, 'sükalj -le -lj, 'sükala -le -la*. 3. razred: *'se:jatj, 'se:jan; 'se:je, 'se:jete; 'se:ja, 'se:jala -lo, 'se:jalj -le -lj, 'se:jala -le -la; po'se:jana; 've:jatj, 've:jan; 've:je, 've:jete; 've:ja, 've:jala -lo, 've:jalj -le -lj, 've:jala -le -la; z've:janø*. VI. vrsta: *ki'pü:vaj, ki'pü:vlen; ki'pü:vlj, ki'pü:vlite; ki'pü:va, ki'pü:vala -lo, ki'pü:valj -le -lj, ki'pü:vala -le -la; pla'čü:vaj, pla'čü:vlen; pla'čü:vlj, pla'čü:vlite; pla'čü:va, pla'čü:vala -lo, pla'čü:valj -le -lj, pla'čü:vala -le -la*.

Glagolom s korenem na *-č* se dodaja nedoločniško obrazilo *-ti: 'gor ob'le:ičtj, 'pečtj, 'vřčtj*. V velelniku se posplošuje edninska osnova: *'nesj, 'nesma; 'nosj, 'nosma*; glagoli s korenem na *-k, -g*: *'pečj, 'vřčte; iti: 'idj, g're:mø, 'üe, g're:ma, 'ita; videti: pog'lednj; najti: po'i:řj*. Pogosta je tvorba ponavljalnih glagolov tipa *'dâvlen, ki'pü:vlen, 'le:ičen, s'tâplen, 'ši:vlen*. Oblika zanikanega glagola *biti* v sedanjiku razpada v *spj/sen 'ne:i: ... spj še 'leřos 'ne:i b'lâ 'tân; ... sen 'ne:i 'râda v 'meřtj*. V dv. in mn. obliki deležnika na *-l* za s. sp. se je posplošila moška oblika, dvojninska oblika deležnika na *-l* za ž. sp. pa je enaka množinski obliki.

2.4 Prislov

Prostorski: *b'lü:žj, 'dol/ 'doj, 'dolta, do'ma:, do'mo:u, 'gor, 'gora, 'gorta, na'zâj, 'nigj, 'nor, 'nořj, o'ko:ulj, ok'ro:uk, po šumi, 'po:ulek, p're:idj, p're:ikta, s'por, s'po:ut, 'tân, 'tânta, 'ü, z'vüna*.

Časovni: *f'ča:sj 'takoj, f'časi:k, f'čera, g'dâ, g'nes, 'i:nda, 'leřos, met 'tednon, 'negda, 'ni:gdar, ob 'vü:řj, po'leřj, po'nočj, p're:ja, s'ko:us, s'no:učj, ta'ko:j, ve'čej, 'vütroma, 'zâj*.

Vzročni: *za'to:u*.

Lastnostni: 'bo:u_go, 'd_ostak'r_ât, 'enk_rat, 'fa:j_n, 'fe:j_{st}, f'k_üp, 'xi:tr_o, 'kâk, 'ke:j_ko, 'lep_o, 'mâlo, 'nâčj/
'nâčik, 'nekak, p_o 'nâšen, p_o'čâsj, p_o'do:u_č, p'râf, 'ro:u_čno, 'uâk, 'teško, 'te:j_ko, 'vâčj, za'd_osta, z'lo:u.

Stopnjujejo se opisno ali z obrazili: 'm_rzlo, 'b_ol/ 'b_ole 'm_rzlo, 'nâj'b_ol/ 'b_ole 'm_rzlo; 'xi:tr_o, xi'r_e:je,
'nâjxi'r_e:je.

Nemški vpliv: 'c_oj p_rle'te:ila, 'd_oj p_ok'lâčj, 'd_oj s'lâčit, f'k_üp p_ob'râti, f'k_üp p_o'mela, 'n_or nak'lâčj, 'v_ün
s'puca.

2.5 Predlog, členek, veznik in medmet so kot v knjižnem jeziku. Posplošene in stalne so le
velelnice za velevanje živalim, za pozdrave ipd.: 'x_op, 'd_üp, 'je:; 'bo:u_k'da:j, 'd_ober 'de:n, 'd_ober
ve'č_er, 'lex_ko 'no:u_č, s'rečno, z'bo:u_gon.

Mihaela Koletnik

UDK 811.163.6'282.3(497.4 Črešnjevcj)

SUMMARY

THE PHONETIC AND ORTHOGRAPHIC CHARACTERISTICS OF THE
LOCAL SPEECH OF ČREŠNJEVCI

The local speech of Črešnjevcj belongs to the Eastern Slovenske Gorice dialect, and with it to the Panonic group of dialects. It has no tonemic stress, but it has preserved the old quantitative opposition between long circumflexed and acute vowels.

The vowel system of the Črešnjevcj speech contains the long stressed *i*, *ü*; *u*; *e*; *o*; *e*:*i*, *o*:*u*, *a*; the short stressed *i*, *ü*, *u*, *e*, *o*, *e*, *â*, and unstressed vowels. Vowel reduction is minimal, most frequently in the vicinity of sonorants.

The consonant system contains the sonorants *l*, *m*, *r*, *n*, *j*, *ǰ*, *v* (with the allophones *f*, *u*) and the obstruents *p*, *t*, *k*, *s*, *š*, *b*, *d*, *g*, *z*, *ž*, *č*, *f*, *c*, *x*. It differs from that of the standard language only in individual developments: *l* > *l*, *-l* > *-u*/*-ja* in stressed syllables, otherwise into > *-a*; *-m* > *-n*;

n' > *n*/*j*; *v* is [*v*] in front of a voiceless nezvočnik, while in word final position it is [*f*]; rhinism; the complexes *črē*- and *žrē*-; *il*, *dl* > *kl*, *gl*; *dn* > *gn*; *šč* > *š*; *sk* > *šk*-.

Neutral gender nouns preserve their gender and paradigm only in the plural; in the dual and plural they adopt either masculin or feminin forms. Uncountable nouns preserve the neutral gender. The dative and locative cases in the singular of masculin nouns end in *ǰ*, the dative and instrumental in the singular for all genders end in *-oma*, and the instrumental in the singular of feminin gender ends in *-oj*. In the adjective, the definite form prevails also in indefinite meanings. There is no past perfect tense and no participial clauses. The first person dual suffix is *-ma*; formerly suffixless verbs get suffixes.

Tomaž Erjavec

UDK 81:681.3

Skupina za jezik in govor, E8, Institut Jožef Stefan

Računalniške zbirke besedil

1 Uvod

Korpus je zbirka besedil, ki so izbrana tako, da karakterizirajo stanje ali raznovrstnost nekega jezika. Uporaben je kot osnova, na kateri gradimo opise jezika, ali pa kot sredstvo za preverjanje hipotez o jeziku. Korpusi so dandanes že standardno shranjeni na računalnikih, saj ti po eni strani omogočajo kompaktno in poceni hranjenje ter razpečevanje ogromnih količin besedil, po drugi strani pa ta besedila lahko z njimi bolj učinkovito izkoriščamo. Uporabnost nekega korpusa je odvisna od njegove velikosti pa tudi urejenosti, tj., kako podrobno je dokumentiran in označen, ter standardiziranosti njegovega zapisa.

Veja jezikoslovja, ki je korpuse tradicionalno uporabljala, je leksikografija; pri izdelavi slovarjev metode introspekcije ne zadoščajo in se je nujno opreti na govor (parole). V formalnem in računalniškem jezikoslovju ta pristop ni nujno edini.

1.1 Nekaj zgodovine

Računalniški korpusi in (predvsem kvantitativne) obravnave le-teh so bile popularne že v petdesetih in šestdesetih letih, nato pa so doživele zaton, predvsem zaradi velikega vpliva teorij N. Chomskega. Pretvorbena-tvorbena slovnica in njene naslednice namreč jemljejo kot predmet preučevanja »notranji jezik«, tj. človeško sposobnost produkcije jezika. Kriterij za ustreznost primerov, ki jih ti pristopi obravnavajo, je občutek govorcev o njihovi pravilnosti. Zbirke jezika so tako manj zanimive, saj vsebujejo napake in moteče elemente, po drugi strani pa relativno malo teoretično zanimivih primerov. Ne samo v formalnem, temveč tudi v računalniškem jezikoslovju je od konca šestdesetih in približno do sredine osemdesetih let v ospredju zanimanje za formalizacije jezika, ki temeljijo na pravih in udejanjajo idealizirano znanje govorcev jezika.

Dejavnikov, ki so v osemdesetih letih vplivali na ponovni prodor empirično podprtega jezikoslovja, je več. Programi za skladiščno analizo so sicer lahko minuciozno razčlenili neki točno določen stavek, vendar pa so dosegali zelo slabe rezultate na odprtem besedilu. Razlog za to je bil predvsem v premajhnem pokritju njihovih slovarjev in pravil, pri čemer pa je izdelava teh podatkov izredno zamudno pa tudi zahtevno delo. Ta problem, t. i. »knowledge acquisition bottleneck«, je tipičen ne samo za računalniško jezikoslovje, pač pa tudi za večino področij umetne inteligence. Postalo je jasno, da je za napredek tega področja potrebno začeti zajemati vire informacij o domeni obravnave (npr. o onesnaženosti jezer ali diagnozah pacientov) in se na njihovi osnovi (pol)avtomatsko učiti zakonitosti, ki v tej domeni vladajo. V računalniškem jezikoslovju so takšni *jezikovni viri* še posebej kompleksni in je njihovo zbiranje temu primerno težje, s čimer postane tudi rezultat toliko pomembnejši. Zbiranje se je osredotočilo na bolj ali manj formalno zapisane računalniško berljive slovarje, predvsem pa na korpuse kot osnovne vire jezika.

Obenem je nova generacija programov, ki temeljijo na statističnih zakonitostih besedila, pokazala obetavne rezultate. Ti programi so po svoji naravi sicer nepopolni, so pa bolj robustni in imajo v povprečju precej večje pokritje od simboličnih pristopov, poleg tega pa se lahko učijo iz primerov. Lažje je ročno označiti neko besedilo, na katerem se bo program učil, kot pa pisati pravila, ki naj bi te označbe zagotovila. Poleg tega je ročno označen ali pregledan jezikovni vir lahko koristen tudi

za druge namene, ročno napisana pravila pa uporabna samo skupaj s programom, za katerega so bila napisana.

To nas pripelje do pomembne razlike med računalniškimi korpusi petdesetih let in sedanjimi korpusi. V pedesetih letih so bila besedila tipično zbrana za neki povsem določen namen in v formatu, ki ga je podpirala programska oprema, ki naj bi besedilo obdelala. Ker jezikovni viri danes pomenijo dragoceno blago, ki ga je potrebno ohraniti pa tudi širiti, se v njihovo izdelavo vlaga več truda, zapisuje pa se jih v skladu z mednarodnimi standardi in priporočili.

Nenazadnje je bliskoviti dvig količine in kvalitete računalniških korpusov pripisati tudi tehnološkemu napredku na področju računalništva in z njim spremembi glavne namembnosti računalnikov. Računalniki se vedno bolj uporabljajo kot orodje za procesiranje besedil, s čimer postaja jezikovni inženiring profitno področje, obenem pa se začena vprašanje »računalniške pismenosti« nekega jezika povezovati z njegovo identiteto. Programi, ki naj bi pomagali pri pripravi, izmenjevanju, urejanju, predstavitvi in dostopu do jezikovnih informacij za neki jezik, tipično potrebujejo urejene vire znanja o tem jeziku. Do takšnih virov najlaže pridemo s pomočjo besedilnih zbirk. Obenem je vse več besedil dostopnih neposredno na računalnikih in jih je temu primerno lažje pretvoriti v korpus.

V ilustracijo napredka računalniških korpusov lahko primerjamo velikost prvega označenega referenčnega korpusa z današnjimi korpusi (britanske) angleščine. Korpus LOB (Lancaster-Oslo/Bergen) [6], izdelan leta 1986, je vseboval milijon besed, korpus BNC (Brittish National Corpus), izdelan leta 1994, pa sto milijonov besed — v tiskani obliki bi ta besedila zavzela približno deset metrov polic. Na količino korpusov in zanimanje zanje kaže tudi ustanovitev 'borkerskih hiš' za korpuse in druge jezikovne vire. Tako je bil leta 1992 v Združenih državah z vladno podporo ustanovljen Linguistic Data Consortium, ki združuje v svoji ponudbi preko štirideset pisnih in govornih korpusov ter slovarskih baz. Pred nedavnim je tej pobudi sledila tudi Evropska unija s financiranjem ustanovitve organizacije ELRA (European Linguistic Resources Association).

Količina in raznovrstnost jezikovnih virov je seveda največja za angleški jezik. V zadnjih desetih letih je bilo mnogo takšnih virov, na prvem mestu korpusov, izdelanih tudi za jezike Evropske unije, k čemur so v veliki meri prispevale tudi iniciative Evropske unije. Za jezike vzhodno- in srednjeevropskih držav je stanje slabše in obenem precej raznovrstno. Določene države imajo na področju (računalniškega) jezikoslovja že dolgo tradicijo (npr. Češka in Madžarska), kar se odraža tudi v stanju njihove jezikovne infrastrukture. Tako imajo npr. na filozofski fakulteti v Pragi že oddelek, katerega edina naloga je zagotoviti 20 milijonov besed velik referenčni korpus, ki bo nato podlaga novemu slovarju češkega jezika.

V Sloveniji dostopnih in obenem standardiziranih jezikovnih virov še nimamo. Edini javni referenčni korpus slovenskega jezika [16] je precej majhen, obstaja samo v knjižni obliki in je star dvajset let. Svetla izjema tega stanja so na WWW objavljena besedila slovenskih klasikov [9], ki imajo prednost, da so dostopna in že do precejšnje mere urejena, ravno tako pa, glede na svojo starost, večinoma ne podležejo več zakonu o avtorskih pravicah. Vendar pa ravno zaradi starosti besedil ne podajajo slike sodobnega slovenskega jezika. Dosti slovenskih besedil, ki bi bila lahko osnova za korpuse, obstaja seveda tudi v računalniški obliki, vendar pa niso standardizirana, predvsem pa je njihova dostopnost omejena na institucije, ki so jih proizvedle (npr. založbe, časopisne hiše), ali pa na institucije, ki so sodelovale v njihovi pripravi.

1.2 Tipologija korpusov

S širjenjem računalniških korpusov se je pojavila tudi potreba po ovrednotenju ter razvrstitvi korpusov. Z opisom karakteristik, s katerimi lahko neki korpus ovrednotimo, in z definiranjem zvrsti korpusov, ki jih je med seboj smiselno razlikovati, se je ukvarjala skupina za tipologijo korpusov pri evropski iniciativi Eagles (Expert Advisory Group for Language Engineering).

Po tipologiji Eagles [14] so karakteristike nekega korpusa naslednje:

- *velikost*, tj. količina podatkov, ki jih neki korpus vsebuje;
- *kakovost* njegove izdelave;
- *avtentičnost* glede na kriterije, po katerih je bil zgrajen;
- *enostavnost* njegovega zapisa;
- *dokumentiranost*.

Zvrsti korpusov pa so:

- *referenčni korpusi*, ki predstavljajo osnovno zvrst korpusa in služijo kot jezikovni standardi. Posebna pozornost se pri takšnih korpusih posveča izbiri komponentnih besedil, saj naj bi korpus predstavljal idealizirano podobo nekega jezika. Primer takšnega korpusa je prvi široko dostopni računalniški korpus, in sicer korpus Brown ameriške angleščine [12], ki vsebuje 500 skrbno uravnoteženih odlomkov iz petnajstih jezikovnih zvrsti, ki segajo od religije, preko znanstvene fantastike, do humorja. Referenčne korpuse kontrastiramo s *specializiranimi korpusi*, ki služijo nekemu točno dočenemu namenu, in *oportunističnimi korpusi*, ki so zbrani glede na dane možnosti in služijo kot cenena inačica referenčnih korpusov;
- *govorjeni in govorni korpusi* vsebujejo, za razliko od *pisnih korpusov*, govor oziroma transkripcijo govora; lahko bi trdili, da so edino takšni korpusi avtentični, saj se jezik primarno konstituira skozi govor in ne pisano besedo. Takšni korpusi se v velikih količinah pojavljajo šele v zadnjem času, predvsem zato, ker so zanimivi za avtomatsko procesiranje govora kot enega bolj prodornih področij jezikovnih tehnologij;
- *korpusi podjezikov* so omejeni in specializirani, saj zajemajo jezik v točno določeni funkciji. Vsebujejo npr. tehnične priročnike nekega področja ali pa posnetke dialogov med piloti in stolpom na letališčih. Taki korpusi so ponavadi tudi zbrani za določen namen;
- *vzorčni korpusi* niso sestavljeni iz celotnih besedil, temveč iz fragmentov besedil. Tako je npr. korpus Brown sestavljen iz enakomerno dolgih odlomkov po dva tisoč besed. Razlogi za izdelavo vzorčnega namesto *celostnega korpusa* so predvsem zgodovinske ali pa pravne narave. Kapacitete računalnikov so bile včasih dosti manjše, pa tudi računalniško berljivo besedilo je bilo težje dostopno. Poleg tega pa lastniki besedil prej kot vključitev celotnih besedil dopustijo vključitev fragmentov svojih besedil v neki korpus, saj s tem otežijo možnost neavtoriziranega ponatasa teh besedil. Seveda pa je vzorčni korpus manj kvaliteten od celostnega, saj ne podaja integralne podobe besedil, ki jih zajema;
- *spremljevalni korpusi* so, za razliko od klasičnih korpusov, dinamični. Jezik se spreminja, in korpus, izdelan danes, že jutri ne odraža trenutne podobe jezika. Ker je vedno več besedil dostopnih neposredno v računalniško berljivi obliki, postaja zajem besedil lažji, s tem pa rastejo tudi možnosti za vzdrževanje te, še precej nove zvrsti korpusov;
- *primerljivi korpusi* vsebujejo primerljiva besedila v več jezikih, npr. časopisne članke iz evropskih časopisov v nekem obdobju. Takšni korpusi so koristni za prevajalske študije;
- *vzporedni korpusi* so primerljivi korpusi, ki vsebujejo besedila in njihove prevode. Takšni korpusi so, posebej še za prevajalske študije, jezikovni vir par excellence, predvsem za izdelovanje dvo- in večjezičnih slovarjev. Vendar pa je takšna vzporedna besedila, razen za omejena področja, težko zagotoviti.

1.3 Uporabnost

In kje so korpusi pravzaprav uporabni? Najbolj evidentno področje je seveda slovaropisje. Prvi slovar, izdelan izključno na osnovi računalniškega korpusa, je bil Collinson CoBuild English Language Dictionary iz leta 1987 [13]. Danes je uporaba računalniških korpusov v angleških leksikografskih hišah že standardna, posebej še za specializirane slovarje. Tako npr. v Cambridge

University Press pri izdelavi učnega špansko-angleškega slovarja uporabljajo korpus popravljenih nalog španskih učencev angleščine, saj te najboljše pokažejo tipične napake, na katere lahko slovar potem opozori.

Uporaba korpusov je še posebej zanimiva za dinamična in z gospodarstvom neposredno povezana področja jezika, kot je terminologija. V korpusih lahko odkrijemo že uporabljene termine, njihove prevode ali razlage, s čimer je omogočeno bolj ažurno in cenejše izdelovanje slovarjev.

Ena prvih možnih uporab korpusa je za raznovrstne (formalne, socialne, literarne) jezikoslovne študije, predvsem za preverjanje teorij o jeziku skozi iskanje distribucije in konkretnih primerov izbranih pojavov. To velja toliko bolj za jezikovno ali kako drugače označene korpus. V primerjavi z neobdelanim besedilom lahko v označenem korpusu iščemo bistveno bogatejše vzorce. Tako bi npr. za skladišne raziskave bil zanimiv korpus, v katerem so besede oblikoslovno označene, za sociolingvistične pa npr. korpus, kjer je premi govor označen s spolom govorca.

Nenazadnje so računalniški korpusi pomembni za razvoj področja jezikovnih tehnologij, pa če so to pripomočki za avtorje, učenje jezikov ali prevajanje, programi za analizo in sintezo govora itd. Vsi takšni programi potrebujejo 'zavest' o jeziku, pri katerem naj bi bili v pomoč, potrebujejo torej računalniške jezikovne vire: slovarje, pravila in distribucije elementov določenega jezika. Mnogo teh virov je mogoče (pol)avtomatsko zajeti iz korpusov.

Standardi in označevanje korpusov

Računalniški korpusi besedil so dragoceni viri jezikovnih podatkov tako zaradi mnogoterih možnih uporab kot zaradi količine dela, ki ga je potrebno vložiti v njihovo izgradnjo. Ko to premoženje imamo, je smiselno omogočiti njegovo čim širšo uporabo (tj. *izmenljivost*) in ga zavarovati pred zastaranjem.

Na prvi pogled ravno računalniki zadovoljujejo ti dve želji, saj je razmnoževanje računalniških podatkov, za razliko od ostalih dobrin, praktično zastonj, digitalna informacija pa ne podleže zobu časa. Vendar morajo biti računalniški zapisi podrobno definirani, obenem pa so računalniki predmet bliskovitega tehnološkega razvoja. Zaradi tega se izkaže, da imajo besedila, hranjena na računalniških medijih, zaenkrat bistveno manjšo izmenljivost in trajnost kot pa tiskana besedila.

Problemi digitalnega zapisa besedil se začnejo že pri zapisu črk. Popolna računalniška podpora in soglasje o naborih znakov obstaja samo za angleško abecedo, medtem ko bomo v Sloveniji našli deset načinov, kako zapisati č, š in ž. Ker se vedno več besedil, ki sestavljajo korpus, zajema neposredno iz digitalnih virov, je problem različnih formatov dokumentov še posebej pereč; če se razlikujejo že zapisi črk, so toliko bolj različni načini zapisa odstavkov, premege govora, naslovov, opomb, bibliografskih podatkov itd. Razlikujejo se glede na programsko opremo, s katero je bilo besedilo narejeno, po videzu, kakršnega naj bi imelo tiskano besedilo, in glede na osebo, ki je besedilo napisala. Vendar so vsi ti podatki v korpusu vsaj potencialno pomembni, saj tvorijo del besedil, ki jih hočemo zajeti. Če v korpusu niso enotno in prepoznavno označeni, bo ta informacija izgubljena za uporabnike korpusa.

Četudi nam uspe pri izgradnji korpusa to zmedo na našem računalniku v lastno zadovoljstvo urediti, bodo na drugih računalnikih z drugimi operacijskimi sistemi in drugimi programi podatki vseeno neuporabni ali pa bodo vsaj zahtevali veliko truda za njihovo konverzijo v ciljni zapis. V primeru, da korpus še dodatno označimo (npr. s skladnjo, prevodi, leksikografskimi podatki), bo problem seveda še bistveno hujši. Izmenljivost takšnih zapisov je majhna.

Podobno majhna je tudi trajnost računalniških podatkov: besedila na petnajst let starem magnetnem traku so danes težko uporabna, podobno tudi besedila, napisana na urejevalniku teksta iz tistega časa. Ne enih ne drugih danes ne moremo več brati ali pa je v to potrebno vložiti precej truda.

Edino standardizacija lahko reši problem izmenljivosti in trajnosti digitaliziranih besedil. Poglavje v nadaljevanju obravnava tri nivoje tega procesa. Z osnovno in najbolj natančno definirano stopnjo računalniškega zapisa strukture besedil se ukvarja standard *SGML* (Standard Generalized Markup Language) mednarodne organizacije za standardizacijo ISO (International Organization for Standardization). Z zapisom in konkretnim označevanjem strukture besedil predvsem za namene znanstvene obravnave jezika se ukvarjajo s *SGML* skladna priporočila iniciative za označevanje besedil *TEI* (Text Encoding Initiative). Konkretno obliko zapisa računalniških korpusov za namene jezikovnih tehnologij pa podaja s *TEI* skladen zapis z imenom *CES* (Corpus Encoding Standard), ki nastaja oz. je nastajal v okviru evropske iniciative *Eagles* ter projektov *MULTEXT* in *MULTEXT-East*.

2.1 Standardni posplošeni jezik za označevanje

SGML (Standard Generalised Markup Language) [7] je ISO standard 8879, ki določa jezik za predstavitev dokumentov, nad katerimi bodo delovali programi za procesiranje besedil. Razlogi za izdelavo tega standarda so bili deloma omenjeni že zgoraj. V razvitih državah podjetja porabijo veliko časa in s tem denarja za iskanje in pripravo informacij, ki so pretežno besedila. Zato prihaja do potrebe po načinu zapisa, ki bo izmenljiv, odporen na tehnološke spremembe in ki bo omogočal uporabo dokumentov v različne namene. *SGML* je poskus takšnega zapisa.

SGML je prvenstveno jezik za označevanje dokumentov, pri čemer lahko oznake opisujejo kakršnokoli informacijo, ki je dodana osnovnemu besedilu, npr. podatek, da je neki niz v besedilu naslov, ime ali beseda, da je neka beseda glagol, da ima neki termin povezavo s svojo razlago, da neki stavek spremlja slika ali njegov prevod in da nek monolog govori Hamlet v prvem dejanju neke tragedije.

SGML se glede na ostale jezike za označevanje dokumentov odlikuje v treh karakteristikah:

Poudarek na opisnem namesto postopkovnem označevanju.

Za razliko od mnogih drugih formatov zapisa besedil (npr. Microsoftov *RTF*) so oznake *SGML* namenjene opisu lastnosti besedila, ki ga zajemajo, ne pa postopku, ki te lastnosti realizira na konkretnem mediju: oznaka npr. *pove*, da del besedila, ki ga zajema, predstavlja odstavek, ne pa, da je potrebno izpustiti prazno vrstico in za določeno mero zamakniti začetek naslednje vrstice. Opisno označeni podatki imajo to prednost, da vsebujejo informacije v bolj prečiščeni obliki in jih je zato lažje uporabiti v različne namene. Tako je en sam dokument (npr. slovar knjižnega jezika ali pa komplet tehničnih priročnikov) uporaben za izdajo v knjižni ali pa multimedialni *CD-ROM* obliki.

Koncept tipa dokumenta.

SGML bi lahko poimenovali tudi jezik za metaoznačevanje dokumentov, saj standard ne spregovori besede o tem, katere oznake moramo uporabljati in v kakšnih odnosih so te oznake med seboj. Namesto tega *SGML* vpelje pojem tipa dokumenta in z njim formalno *definicijo tipa dokumenta* *DTD* (Document Type Definition). Šele *DTD* konkretno določa, kako je lahko neki dokument strukturiran in kako izgledajo njegove oznake. Neki *DTD* tako predstavlja gramatiko za določen tip dokumentov, npr. za knjige, tabele, terminološke slovarje, scenarije itd. Takšen pristop omogoča široko aplikacijo standarda, saj tako lahko pokriva dokumente z izrazito različno strukturo. Verjetno je, vsaj posredno, najbolj znana definicija tipa dokumenta tista za *HTML* (Hypertext Markup Language), ki jo morajo upoštevati vse pravilno narejene strani svetovnega omrežja *WWW* (World Wide Web).

Neodvisnosti od konkretnega zapisa besedil.

Eden od osnovnih ciljev *SGML* je, da so v njem zapisani podatki, prenosljivi z ene strojne in programske opreme na drugo brez izgube informacije. *SGML* zato vsebuje splošen mehanizem za

nadomeščanje nizov ob procesiranju dokumenta. Z *entitetami* SGML je mogoče preseči neskladnosti in pomanjkljivosti v naborih znakov različnih specifičnih računalniških sistemov, saj lahko za neprenosljive znake definiramo opisna imena, tj. entitete.

Prostor tu ne dopušča obširnejše obravnave standarda SGML. Naj zadošča opomba, da v tujini vedno več podjetij, ki imajo opravka z velikimi količinami besedil (npr. proizvajalci opreme za svojo dokumentacijo, založniki, knjižnice itd.), prehaja na ta standard, obstaja pa tudi že kar nekaj podjetij, predvsem v ZDA in Zahodni Evropi, ki se ukvarjajo izključno s SGML, bodisi z izdelovanjem programske opreme ali pa, pogosteje, z omogočanjem končnim uporabnikom, da preidejo na ta standard. V Sloveniji zaenkrat še ni zaslediti aplikacij tega standarda ali pa njegove obravnave v literaturi; izjema je edino WWW stran V. Batagelja, ki podaja uvod v SGML [1].

2.2 Inicijativa za zapis besedil

TEI (Text Encoding Initiative) [11] se je začela na konferenci, ki je bila leta 1987 na Vassar Collegeu v New Yorku. Tam se je zbralo okoli trideset predstavnikov arhivarstva, znanstvenih ustanov ter raziskovalnih projektov, da bi obravnavali možnost izdelave standardnega zapisa besedil in da bi podali priporočila o njegovem obsegu, strukturi, vsebini in načinu izdelave. O zaželenosti takšne pobude priča, da je TEI dobil podporo vseh najvplivnejših strokovnih združenj s področja računalniške obravnave besedil kot tudi s strani ameriške vlade in Evropske unije. TEI je prvi osnutek svojih priporočil (TEI P1) izdal leta 1990, drugega pa leta 1992. Medtem ko sta bila tako P1 kot P2 še osnutka, predstavlja leta 1994 izdan TEI P3 [15] zaključek prve faze dela TEI.

TEI je kot osnovo svojega zapisa vzel SGML. TEI P3 je nabor definicij tipov dokumentov in entitet, ki za široko paleto vrsti besedil določa konkretne oznake in njihovo strukturo. Skorajda bolj pomembnih pa je 1200 strani dokumentacije, ki podaja pomen posameznih oznak, opisuje DTD-je ter izpelje način za njihovo kombiniranje ter nadgradnjo.

TEI P3 pozna tri vrste naborov oznak, ki jih sestavljamo v t. i. modelu Chicago pice. Vsaka pica ima dve nujni sestavini: paradižnik in sir. Podobno TEI loči *središčne oznake* (*core tags*), ki so obvezne v vseh s TEI skladnih dokumentih. Središčne oznake določajo nabore znakov, glavo dokumenta ter oznake, ki so na voljo v vseh TEI dokumentih, npr. oznake za naslove in odstavke.

Vsaka pica ima tudi testo kot osnovo, vendar se njegova zvrst (vsaj v Chicagu) lahko izbere: lahko je tanko in hrustljivo, lahko debelo in mehko, ne more pa biti oboje hkrati. Podobno se tudi besedila delijo na različne zvrsti, ki so med seboj razmeroma dobro ločene. *Osnovni nabori oznak* (*base tag sets*) v TEI P3 obsegajo osnovni nabor za leposlovje, poezijo, gledališče, zapis govora, tiskane slovarje ter terminološke baze.

Končno imajo pice lahko tudi enega ali več dodatkov, TEI pa *dodatne nabore oznak* (*additional tag sets*). Ti opisujejo raznovrstna dodatna označevanja, ki ponavadi predstavljajo določeno interpretacijo besedila ali pa netekstualne elemente besedil, kot so navzkrižne povezave (za stvarna kazala) ali pa slike. Takih naborov je vsega skupaj devet, med njimi so nabor za analitične mehanizme (npr. skladijsko analizo), nabor za dokumentiranje uredniških posegov, nabor za imena in datume ter *nabor za jezikovne korpuse*.

Za konec pogledjmo v sliki 1 še primera dveh delov dokumentov, ki sta zapisana v standardu SGML in skladno s priporočili TEI. Na levi je primer besedila, označenega s skladijsko analizo, na desni pa del glave dokumenta, ki bi bila uporabna za zapis radijskih poročil. Bralec bo opazil, da so TEI oznake angleške: čeprav je v TEI obliki možno strukturirati zapis poljubnega jezika, ostaja metajezik zapisa angleški.

Vsi veliki korpusi, izdelani v zadnjih nekaj letih, so, če že ne dosledno sledili, vsaj upoštevali TEI priporočila, saj so le-ta najbolj podrobna in natančna določila za označevanje jezikovnih virov.

```

<p>
<cl type='finite declarative'          <sourceDesc>
  function='independent'>           <scriptStmt id=CNN12>
  <phr type=NP function='subject'>   <bibl>
    Nineteen fifty-four,             <author>CNN Network News</>
  <cl type='finite relative declarative' <title>News headlines</>
    function='appositive'>          <date>12 Jun 1991</>
    when                             </bibl>
  <phr type=NP function='subject'>   </scriptStmt>
    I                                 <!-- this script statement
  </phr>                             might be used to document
  <phr type=VP function='predicate'> the parts of a spoken
    was eighteen years old           transcript which included
  </phr>                             a news broadcast -->
</cl>                                </sourceDesc>

```

Slika 1: Primera TEI označenih dokumentov.

2.3 Standard za zapis korpusov

Kljub temu da TEI P3 podaja tudi določila za zapis korpusov, so ta po eni strani za določene namene preveč kompleksna, po drugi pa v določenih podrobnostih tudi še pomanjkljiva. V okviru iniciative Evropske unije Eagles in evropskih projektov MULTEXT ter MULTEXT-East je v izdelavi SGML definicija tipa dokumenta z imenom CES (Corpus Encoding Standard) [10]. CES je v veliki meri skladen s priporočili TEI, vendar je enostavnejši in bolj ekspliciten, saj je njegova specifična domena opis večjezikovnih korpusov predvsem za namene jezikovnih tehnologij.

CES določa osnovni zapis in obseg označevanja, ki ga mora korpus zadovoljiti, da ga lahko še smatramo za standardiziranega. CES opredeli tri nivoje take standardizacije, kjer vsak višji nivo dodatno standardizira korpus:

1. CES-1 dokument ima s TEI skladno glavo, tj. bibliografske in ostale podatke o korpusu, telo dokumenta pa je označeno, v skladu s CES-definicijo dokumenta, z osnovno strukturo, tj. z glavnimi razdelki besedila do nivoja odstavkov.
2. CES-2 dokument ustreza nivoju CES-1, poleg tega pa vsebuje TEI oznake, na katere se lahko sklepa iz tipografskih informacij v originalnem besedilu: premi govor, imena, številke, datumi itd.
3. CES-3 dokument mora vsebovati CES-2 oznake, poleg tega pa ustreza dodatnim zahtevam za označevanje stavkov in premege govora. Vse izključno tipografske informacije so odstranjene iz besedila in kvečjemu ohranjene kot vrednosti atributov.
4. Nivo jezikovnega označevanja: poleg osnovnih nivojev je korpus možno tudi dodatno označiti z jezikovnimi informacijami. CES obravnava dvoje takšnih označevanj, in sicer oblikoslovno označevanje besed in pa zapis poravnave v vzporednem korpusu, tj. zapis poravnave nekega elementa v originalu z njegovim prevodom.

3 Procesiranje korpusov

Poudarek prejšnjega poglavja je bil na standardih za opis jezikovnih podatkov. Seveda pa je programska oprema tista, ki nam omogoči neki korpus narediti oziroma izkoriščati. Ta proces lahko razdelimo na štiri dele, od katerih sta prva dva usmerjena v urejanje in eksplicitiranje jezikovne informacije, druga dva pa v njeno izkoriščanje. Tak pristop premakne težišče dela v izdelavo korpusa, s čimer olajša njegovo uporabo.

V izdelavi korpusa je (1) dobljena besedila najprej potrebno urediti in strukturno označiti, s čimer dobimo ekvivalent CES-2 oz. CES-3 standardiziranega korpusa. Korpus lahko (2) s pomočjo označevalcev še dodatno označimo z jezikovnimi podatki. Ta dva koraka zahtevata precejšen vložek človeškega dela, saj je podatke tu potrebno ročno vnašati ali pa vsaj preverjati. Vendar pa tako pridobimo dokumentiran in standardiziran jezikovni vir, ki je izmenljiv in ga lahko s široko dostopnimi orodji uporabljamo v raznovrstne namene.

Ker orodja za izkoriščanje korpusov dostikrat zahtevajo besedila v sebi lastnem formatu, je korpus (3) iz standardiziranega formata potrebno najprej pretvoriti v format orodja. Vendar pa je, za razliko od procesa izdelovanja korpusa, ta korak preprost in popolnoma avtomatski. Zadnji korak je seveda (4) dejanska uporaba korpusa s pomočjo ustreznih programov.

V nadaljevanju poglavja najprej obravnavamo orodja, ki imajo neposredno zvezo s SGML (1 in 3), nato (2) jezikovne označevalnike in končno (4) pregledovalnike korpusov.

3.1 Orodja SGML

Pri izgradnji korpusa je potrebno dobljena besedila najprej prevesti v SGML in TEI/CES. Besedila najprej očistimo podatkov, ki so odvečni namenu korpusa, in korpus označimo s podatki, ki so na enostaven način dosegljivi iz tipografskih vzorcev v besedilih. Ta pretvorba se tipično izvede z adhoc programi, napisanimi v katerem od programskih jezikov, ki je močan v iskanju in nadomeščanju vzorcev nad nizi. Za pogostejše formate zapisa besedil pa obstajajo tudi že napisani programi, ki dokument pretvorijo v osnovni zapis SGML. V tej fazi je tudi potrebno poskrbeti za glave posameznih besedil in celotnega korpusa, saj naj bi bil korpus (bibliografsko, pravno, uredniško ...) označen.

Ko je korpus vsaj v minimalnem zapisu SGML, je nad njim že mogoče uporabljati orodja SGML. Programsko opremo, ki se 'zaveda' standarda SGML, je mogoče kupiti, kar nekaj takšnih programov ali pa knjižnic pa je tudi prosto dostopnih. Osnovno orodje je razčlenjevalnik SGML, ki preveri, ali je neki dokument SGML v skladu s svojo definicijo tipa, in definira vsak element glede na njegovo mesto v tej definiciji. Ostali razredi programov SGML omogočajo enostaven vnos dokumentov SGML, iskanje podatkov v dokumentih ali pa pretvorbo iz zapisa SGML v ciljni zapis, npr. za tiskanje ali predstavitev na WWW, ali pa za prevedbo v neko specifično obliko, ki jo pozna naše orodje za pregledovanje korpusov.

Ker TEI zapis vsebuje več eksplicitne informacije kot pa originalni zapis, je v takšno konverzijo potrebno vložiti sorazmerno dosti dela: četudi so na voljo programi, ki bi konverzijo avtomatično opravljali, ti niso nezmožljivi, poleg tega pa prevod v rigorozni zapis SGML pogosto razkrije napake in nekonsistence v originalnih besedilih — takšne napake lahko bodisi popravimo bodisi označimo kot napake.

Dodatno jezikovno označevanje se sicer tudi lahko že dogaja v SGML, vendar je poudarek pri tem že na jezikovnem znanju teh orodij, zato so obravnavana v naslednjem razdelku.

3.2 Jezikovno označevanje

Že za avtomatsko označevanje osnovnih jezikovnih informacij, npr. datumov ali pa stavkov, je potrebno nekaj znanja o jeziku; standardna oblika zapisa datumov se razlikuje od jezika do jezika, lahko pa je datum, ki ga hočemo kot takega označiti, napisan tudi z besedami, ali pa samo delno.

Za takšna označevanja se tipično uporablja adhoc programska oprema, čeprav so počasi že na voljo orodja, ki ta proces vsaj do določene mere parametrizirajo glede na jezik korpusa.

Kaj točno hočemo v besedilu označiti, je seveda odvisno od namembnosti korpusa. Tu bomo omenili dva programa, ki sta še posebej zanimiva za jezikoslovne in slovaropisne obravnave. Prvi oblikoslovno označi besede v besedilu, drugi pa stavčno poravna vzporedni korpus, oba pa spadata v razred programov, ki izkoriščajo statistične lastnosti jezika. Kot je bilo že omenjeno, so takšni programi v zadnjem času predmet velikega zanimanja [2], saj so robustni in se lahko učijo ob ročno označenih besedilih.

Za oblikoslovno označevanje besed v korpusu je potrebno najprej imeti slovar ali pa program, ki za besedne oblike določi njihove možne oblikoslovne označbe. Vendar pa ima neka besedna oblika tipično več možnih interpretacij: tako je npr. *berači* lahko glagol v velelniku ali povedniku, ali pa samostalnik v imenovalniku ali orodniku. V konkretnem besedilu pa bo besedna oblika imela seveda samo eno pravilno označbo. Naloga programov za oblikoslovno označevanje je, izmed možnih oblikoslovnih označb neke besede glede na sobesedilo določiti njeno pravo označbo.

Izdelanih je bilo že več označevalnikov, ki se lahko naučijo zakonitosti nekega jezika iz ročno označenih korpusov. Najbolj odmeven je bil verjetno t. i. označevalnik Xerox [3], ki z uporabo skritih označevalnih verig določi najbolj verjetno zaporedje oblikoslovnih označb besed v nekem stavku. Program ne zivaja skladišne analize, pač pa izkorišča lokalni kontekst besede za določitev njene oznake. Za angleški jezik jezik doseže ta in njemu podobni označevalci približno 95 % natančnost. Za slovanske jezike je, kot kažejo preliminarni rezultati za češki jezik [8], ta natančnost verjetno manjša, in sicer približno 82 %.

Povsem drug način označevanja je mogoče uporabiti pri vzporednih korpusih. Tu je koristno določiti, kateri del originalnega besedila ustreza kateremu delu prevoda. Takšna paralelizacija je lahko bolj ali manj natančna: določimo lahko npr. samo povezave po poglavjih ali pa vse do povezav konkretnih besed v besedilu z njihovimi prevodi. Tudi tu je mogoče s statističnimi metodami doseči zadovoljive rezultate. Eden bolj zanimivih takšnih programov je opisan v [5]. Njegova odlika je predvsem enostavnost, saj samo iz števila znakov sklepa na najbolj verjetno povezavo med stavki originala in stavki prevoda. Tako z enostavnim orodjem dosežemo že precej koristen nivo paralelizacije.

Vsem programom za jezikovno označevanje je skupno, da je njihova točnost manj kot popolna. Za kakovosten korpus je zato koristno, da so dobljene oznake še ročno pregledane. Vendar pa to za velike korpusse postaja skorajda nemogoče, po drugi strani pa tudi ljudje ne označujejo popolnoma točno. Poleg enostavnih napak je problem tudi v tem, da vsako označevanje predstavlja interpretacijo besedila, ta pa se lahko od človeka do človeka razlikuje.

3.3 Pregledovalniki

Nad označenim korpusom lahko uporabimo raznovrstne programe, od katerih so najbolj zanimivi pregledovalniki. Ti morajo biti sposobni poiskati željene dele korpusa in informacijo ustrezno predstaviti. Najbolj znana oblika predstavitve informacij iz korpusa so konkordance ozirom t. i. prikaz KWIC (key-word in context). Tu so pojavitve izbrane besede ali sobesedja poravnano izpisane skupaj s svojim sobesedilom.

Kot primer konkordanc je v sliki 2 podano nekaj pojavitev besede *mulatjera*; korpus, iz katerega je bila ta konkordanca narejena, je računalniška konferenca GORE iz omrežja SLON. Kot zanimivost še povejmo, da te besede ne najdemo niti v Verbinčevem Slovarju tujk niti v Slovarju slovenskega knjižnega jezika.

žnejša pobočja , kjer je speljana <mulatjera> . Po njih brez težav rahlo p ja so skorajda brez snega , le po <mulatjeri> moraš večino časa gaziti do od Kanceljni proti lovski koči ob <mulatjeri> na Kriške pode . Po treh ura iguje proti Vratom . Na Vrata nas <mulatjera> pripelje v dveh urah . V vro l na južno stran in jo uberemo po <mulatjeri> strmo vsekani navzgor v vršn e . To je bila očitno oskrbovalna <mulatjera> in je zato speljana ves čas zelo blizu vršne piramide Krna . <Mulatjera> se tu neopazno zgubi . Na se ne Zaprikraj . Pot je speljana po <mulatjerah> iz prve svetovne vojne mimo a lovska stezica okoli Pihavca do <mulatjere> , ki pelje iz Trente na Kriš (Robon) in povratkom po daljši <mulatjeri> čez pode na Nevejsko sedlo . izrazite doline pod Hudim vrhom . <Mulatjera> na Lipnik je namreč speljana m je orientacijskih težav konec . <Mulatjera> nas v lepih ključih pripelje asel nekaj , kar je spominjalo na <mulatjero> . Bilo je se vec kot meter s Tista petstoenka je prav uživaška <mulatjera> . Prvo uro te vodi po vršnem edvsem biti vsaj malo mazohista . <Mulatjera> pa je izredno prijetna in pr isi po stari vojaški cesti (bolj <mulatjeri>) skozi tunel , ali pa prav je še dovolj snega , zato sva po <mulatjeri> smučala . Nekje na tretjini Čez 15 min se na levem ovinku te <mulatjere> napotiš kar naravnost čez go

Slika 2: Primer formata KWIC.

Bolj kot iskanje posameznih besed je zanimivo iskanje sobesedij. Te, ti. *kolokacije*, namreč lahko razkrijejo vezave besed tako s skladenjskega kot s pomenskega stališča. Način pregledovanja je podoben kot pri KWIC, obstajajo pa tudi programi, ki avtomatsko izberejo sopojavitve, ki so statistično in zato verjetno tudi jezikovno signifikantne. Možnost iskanja kolokacij je toliko bolj zanimiva za označene korpuse, saj tu lahko iščemo tudi sopojavitve bolj abstraktnih kategorij.

Končno je tu še paralelno prikazovanje vzporednih korpusov. Prikaz je tipično v dveh poravnanih (KWIC-) oknih, iskalni jezik orodij, ki takšne korpuse podpirajo, pa razširjen tako, da se lahko kriteriji za iskanje nanašajo na več vzporednih besedil. Natančneje ko so korpusi povezani, bolj podrobno je lahko takšno iskanje. Zanimivo je, da so vzporedni korpusi primerni tudi za enojezikovne raziskave. Tako npr. iskanje vseh pojavitev neke besede, katere prevod se ne pojavi v prevodu stavka, v katerem se beseda nahaja, hitro pokaže na idiomatske uprabe te besede.

Programi za prikazovanje korpusov je možno kupiti, nekateri so pa tudi prosto dostopni. Vendar je zagotovitev ustreznega pregledovalnika še vedno problematična, saj vsi ne tečejo na vseh računalniških platformah, imajo nepopolno funkcionalnost ali pa ne delujejo pravilno za slovenski jezik. Glede na veliko razširjenost TEI za zapis korpusov se v zadnjem času posebno pozornost posveča pregledovalnikom, ki delujejo nad označenimi korpusi SGML. Takšni pregledovalniki imajo prednost, da lahko izkoristijo vse oznake (npr. bibliografske) in da so v precej večji meri jezikovno neodvisni.

4 MULTEXT-East

V Skupini za govor in jezik Odseka za inteligentne sisteme na IJS sodelujemo v evropskem projektu MULTEXT-East (Multilingual Text Tools and Corpora for Central and Eastern European Languages, [4]). Projekt je podaljšek evropskega projekta MULTEXT, v katerem so sodelovale inštitucije iz šestih držav članic Evropske unije. MULTEXT-East je dvoletni projekt, ki se je začel maja 1996, v njem pa sodeluje poleg koordinatorskega centra iz Aix-en-Provence in pridruženega partnerja iz Pise še šest skupin iz držav srednje in vzhodne Evrope, in sicer Bolgarije, Češke, Estonije, Madžarske, Romunije in Slovenije.

4.1 Korpus

Eden od ciljev MULTEXT-East je proizvesti standardiziran večjezikovni korpus, ki vsebuje približno dva milijona besed, sestavljen pa je iz naslednjih delov:

1. *vzporedni korpus*, ki vsebuje roman 1984 G. Orwella v originalu in prevode v šestih jezikih projekta (približno 7×100.000 besed);
2. *primerljiv korpus*, sestavljen iz dveh nadaljnjih delov: prvi vsebuje šest leposlovnih del avtorjev iz držav članic projekta, drugi pa šest zbirk časopisnih člankov v jezikih teh držav (približno $2 \times 6 \times 100.000$ besed); slovenski del primerljivega korpusa je sestavljen iz romana Galjot D. Jančarja in 45 člankov iz časopisa Dnevnik;
3. *govorjeni korpus*, sestavljen iz 40 krajših odlomkov iz evropskega projekta EUROM, prevedenih v šest jezikov projekta (približno 7×2.500 besed), prebranih in digitaliziranih, pri čemer bo ta govorni korpus poravnan s svojim ortografskim zapisom.

Celoten korpus je označen po priporočilu CES; poleg bibliografskih bodo oznake vsebovale strukturne informacije (odstavki, članki, naslovi, premi govor, itd.) ter določene »posebne besede«, npr. lastna imena in okrajšave. Kot primer, kako takšne označbe izgledajo, sta v sliki 3 podana dva odlomka iz slovenskega in češkega prevoda romana 1984.

svojem sedežu, njegove mogočne prsi so se napenjale in trzale, kakor bi se upirale naskoku valov. Temnolaso dekle za <name type=person>Winstonom</name> je začelo kričati

<q>

Svinja! Svinja! Svinja!

</q>

in nenadoma je pograbila težak slovar

<foreign lang=ns>Novoreka</foreign>

by spolkl pravitko a jeho mohutná hruď se nadouvala a zachvívala, jako by čelil náporu vln. Tmavovlasá dívka za začala vykřikovat

<q rend='PRE lsquo POST rsquo'>

Svině!

</q>

a zničehonic popadla těžký slovník

<foreign lang=ns>newspeaku</foreign>

Slika 3: Slovenska in češka odlomka iz »1984«.

Del korpusa bo tudi dodatno označen: vsi prevodi 1984 bodo stavčno poravnani z originalom, medtem ko bo del korpusa označen še z oblikoslovnimi oznakami.

4.2 Oblikoslovje: definicija, slovar, označevanje

Oblikoslovno označevanje je najzahtevnejši del nadgradnje osnovnega (CES-3) korpusa. Da lahko (pol)avtomatsko označimo besedne oblike v korpusu z njihovimi oblikoslovnimi oznakami, so potrebni naslednji koraki: definirati je potrebno oblikoslovne kategorije, nato izdelati slovar, ki za vsako besedno obliko določi njene možne oznake, sestavljene iz oblikoslovnih kategorij, in z njegovo pomočjo polavtomatsko označiti besedila.

RAZPRAVE IN ČLANKI

Verb (V)

14 Positions

```

**** *  **** *  **** *  **** *  **** *  **** *  **** *  ----  ----  ----  ----  ----  ----
PoS  Type VForm Tens Pers Numb Gend Voic Neg  Def  Cltc Case Anim Clt2
**** *  **** *  **** *  **** *  **** *  **** *  ----  ----  ----  ----  ----  ----

=  =====  =====  =  RO  SL  CS  BG  ET  HU
P  ATT                VAL                C  x  x  x  x  x  x
=  =====  =====  =

1  Type                main                m  x  x  x  x  x  x
   auxiliary           a  x  x  x  x  x  x
   modal               o  x  x  x      x
   copula              c  x  x  x

-  -----  -
2  VForm               indicative          i  x  x  x  x  x  x
   subjunctive        s  x
   imperative         m  x  x  x  x  x  x
   conditional         c      x  x      x  x
   infinitive          n  x  x  x      x  x
   participle         p  x  x  x  x  x
   gerund              g  x      x  x
   supine              u      x      x
   l.s. transgressive t      x
   l.s. quotative     q      x

-  -----  -
...

```

Slika 4: Začetek MULTEXT-East tabele za glagol.

Ker je projekt večjezikoven, je potrebno oblikoslovne oznake definirati v skupnem formatu za šest jezikov. Kot primer iz MULTEXT-East 'slovnice' je v sliki 4 podan začetek tabele za glagole: ta določa, da glagolsko besedo opisuje 14 lastnosti. Najprej je podana besedna vrsta (tj. glagol, V), v tabeli pa vidimo definicijo prvih dveh lastnosti glagola; za vsako lastnost je podano ime ter nabor njenih vrednosti. Imenu vrednosti sledi njena enočrkovna koda le-te ter določitev, katere jezike opisuje. Tako npr. slovenščina loči glagolske oblike povednika, velelnika, pogojnika, nedoločnika, deležnika ter namenilnika.

Že iz zgornjega bo jasno, da določitve MULTEXT-East za oblikoslovje mestoma odstopajo od tradicionalnih kategorij v slovenskih slovnica; tako so npr. glagolska deležja in glagolniki razvrščeni med prislove in samostalnike. Takšna odstopanja so v veliki meri posledica usklajevanja zapisov šestih med seboj zelo različnih jezikov, posredno pa dvanajstih, saj so tabele usklajene tudi z jeziki MULTEXT.

Predstavljeni format ima to prednost, da je neko oblikoslovno oznako mogoče zapisati v kompaktnem, obenem pa še vedno berljivem (ASCII) zapisu: tako npr. niz Vmip3s določa

vrednosti Verb main indicative present third singular oz. povednik glavnega glagola v tretji osebi ednine.

Naslednji korak je izdelava slovarjev, ki bodo v MULTEXT-East vsebovali 15.000 gesel za vsakega od šestih jezikov projekta. Ti slovarji poleg samih korpusov predstavljajo tudi pomemben vir jezikovnih podatkov.

berači	berač	Ncmpi
berači	berač	Ncmpn
berači	beračiti	Vmip3s--n
berači	beračiti	Vmmp2s

Slika 5: Fragment MULTEXT-East slovarja.

Slovarji imajo preprosto, pa vendar precej informativno strukturo: vsak vnos je sestavljen iz besedne oblike, njenega gesla ter njenih oblikoslovnih značilnosti. Primer vnosov za besedno obliko *berači* je podan v sliki 5.

S slovarjem je nato mogoče začeti označevanje besed v korpusu. Glavni problem takšnega označevanja je seveda dvoumnost besednih oblik — tako ima *berači* štiri možne interpretacije, od katerih bo na določenem mestu v besedilu samo ena pravilna.

Kot je bilo že rečeno, je za avtomatsko določanje pravilne oznake mogoče uporabiti statistične označevalnike, vendar pa ti potrebujejo ročno označen korpus za učenje. Ker tak korpus za slovenski jezik (pa tudi za ostale jezike projekta, razen češkega) ne obstaja, bo v okviru projekta potrebno ročno označiti del korpusa, nato pa v zaporedju več korakov izsolati označevalec, ročno popraviti rezultate in postopek nato ponoviti na razširjeni učni množici. Ker označevalci potrebujejo velike učne množice, ročno pregledovanje pa je izredno zamudno delo, bodo rezultati projekta tu samo pripravljalni. Verjetno bo ročno pregledan samo del korpusa, ker pa je potrebna velikost učne množice odvisna tudi od števila možnih oznak, bo število oblikoslovnih oznak v besedilu zgoščeno glede števila slovarskih oznak.

4.3 Dostop do rezultatov projekta

Kot je bilo že rečeno, projekt še teče, vendar je precejšnje število vmesnih rezultatov že dostopno. Ker uporaba zgrajenih virov pokaže na napake in pomanjkljivosti teh virov, bodo rezultati dostopni v dokončni obliki šele ob koncu projekta, vmesni rezultati pa obsegajo zbran, dokumentiran in bibliografsko ter struktarno označen korpus, definirane oblikoslovne tabele in prvo verzijo slovarja. V nadaljevanju projekta je potrebno izdelati še končne verzije teh virov, stavčno paralelizirati vzporedni korpus ter korpus oblikoslovno označiti.

S tem bo izdelanih nekaj osnovnih računalniških virov za slovenski jezik, ki bodo usklajeni z mednarodnimi standardi in priporočili ter s petimi drugimi jeziki projekta. Kljub temu da so ti viri premajhni za marsikatero aplikacijo, so vendarle pomembni, saj bodo prvi tovrstni široko dostopni viri slovenskega jezika — rezultati projekta bodo namreč v neprofitne namene dostopni zastonj. Vsaj za našo skupino na IJS pa so verjetno bolj kot izdelava samih virov pomembne izkušnje, ki smo jih pridobili pri projektu, saj predstavljajo osnovo, na kateri bi bilo mogoče zgraditi referenčni korpus slovenskega jezika.

Za popularizacijo (rezultatov) projekta smo na IJS postavili WWW stran z naslovom <http://nl.ijs.si/ME>, ki vsebuje vse osnovne informacije o projektu, primere iz korpusa ter slovarjev, pa tudi vmesne rezultate projekta.

5 Zaključek

Članek je predstavil nekatere vidike računalniških zbirk besedil. Uporabnost takšnih korpusov je nedvomna, vendar pa je njihova izdelava, razširjanje in uporaba razmeroma zahtevna. Članek se je osredotočil na bolj tehnične vidike zapisa, izdelave in uporabnosti korpusov, izpustil pa je obravnavo ravno tako pomembnih pravnih in človeških vidikov — teh se na kratko dotaknemo tu.

Pravno vprašanje je izredno pomembno, posebno pri izdelavi, saj so besedila v korpusu še vedno last avtorjev, založb ali prevajalcev. Ti se ponavadi bolj ali manj upravičeno bojijo zaupati svoja besedila na računalniškemu mediju urednikom korpusa in nato tretjim osebam, saj je, vsaj v teoriji, ta besedila nato možno razmeroma enostavno ponatisniti ali kako drugače neavtorizirano uporabiti. Izkušnje evropskih projektov kažejo, da uredniki korpusov porabijo ponavadi skorajda več časa za pridobitev privoljenj lastnikov besedil kot pa nato za izdelavo samega korpusa. Pravni status dodatno zapleta dejstvo, da korpus sestavljajo tudi oznake v njem, te pa so last urednikov korpusa.

Če so uredniki korpusa tudi njegovi edini uporabniki, je neavtorizirana uporaba še relativno enostavno obvladljiva. Vendar pa utegne korpus biti zanimiv tudi tretjim osebam. Ob predpostavki, da lastniki besedil, pa tudi uredniki korpusov, zaupajo pravnemu sistemu svoje države, je možno nezaželeno izkoriščanje korpusov urediti z ustreznimi izjavami, s katerimi se morajo zavezati tako uredniki korpusov kot tudi nadaljnji uporabniki. Formuliranje takšnih izjav na srečo postaja vedno lažje, saj je na voljo že dosti primerov iz evropskih projektov.

Seveda pa je izdelava korpusov, posebno široko dostopnih, smiselna samo, če se ti korpusi nato tudi uporabljajo. Tu stopi v ospredje človeški dejavnik, saj dosti institucij, ki bi takšne korpuse lahko s pridom uporabljale, nima razvite računalniške ekspertize. Verjetno je najlažji način, kako takšni jezikovni viri lahko zaživijo, uvajanje njihove uporabe v primerne visokošolske študije ter s popularizacijo celotnega področja jezikovnih tehnologij.

Kot je bilo že rečeno, javno dostopnih in standardiziranih korpusov za slovenski jezik še ni. Izdelava korpusov in ostalih jezikovnih virov je predraga, da bi bilo smiselno že v prvi fazi prepustiti njihov nastanek ekonomskim dejavnikom, še posebej za jezike s tako majhnim številom govorcev, kot jih ima slovenski jezik. Z vladnim financiranjem in sodelovanjem založb, računalniških hiš in akademskih institucij bi bilo nujno najprej omogočiti izdelavo široko dostopnih virov, saj šele ti lahko dajo eno od prepotrebni osnov za nadaljnji razvoj raziskovanja in uporabe naše materinščine.

Literatura

- [1] Vladimir Batagelj (1995). Uvod v SGML. URL: <http://vlado.mat.uni-lj.si/vlado/sgml/sgmluvod.htm>.
- [2] Eugene Charniak (1994). *Statistical Language Learning*. Language in Computers 12. The MIT Press.
- [3] D. Cutting, J. Kupiec, J. Pedersen in P. Sibun (1992). A Practical Part-of-Speech Tagger. V: *Proceedings of the Third Conference on Applied Natural Language Processing*, str. 133-140, Trento, Italija.

- [4] Tomaž Erjavec, Nancy Ide, Vladimir Petkevič in Jean Véronis (1996). Multext-east: Multilingual Text Tools and Corpora for Central and Eastern European Languages. V: *Proceedings of the First TELRI European Seminar: Language Resources for Language Technology*, str. 87-98.
- [5] William Gale in Ken W. Church (1993). A Program for Aligning Sentences in Bilingual Corpora. *Computational Linguistics*, 19 (1): 75-102.
- [6] R. Garside, G. L. Leech in G. Sampson (uredniki) (1987). *The Computational Analysis of English*. London in New York: Longman.
- [7] Charles F. Goldfarb (1990). *The SGML Handbook*. Oxford: Clarendon Press.
- [8] Barbora Hladka in Jan Hajič (1996). Tagging a Highly Inflected Language. V: *Proceedings of the First TELRI European Seminar: Language Resources for Language Technology*, 191-196.
- [9] Miran Hladnik (urednik). Zbirka slovenskih leposlovnih besedil. URL: <http://www.ijs.si/lit/leposl.html>.
- [10] Nancy Ide, Greg Priest-Dorman in Jean Véronis (1996). Corpus Encoding Standard V1.3. Tehnično poročilo, Eagles, Multext & Multext-East, <http://www.cs.vassar.edu/CES/CES1.html>.
- [11] Nancy Ide in Jean Véronis (urednika) (1995). *The Text Encoding Initiative: Background and Context*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- [12] Henry Kučera in William Nelson Francis (1967). *Computational Analysis of Present Day American English*. Rhode Island: Providence, Brown University Press.
- [13] John Sinclair (urednik) (1987). *Looking Up: An account of the COBUILD Project in lexical computing*. Collins.
- [14] John Sinclair (1994). Corpus Typology. EAGLES DOCUMENT EAG-CSG/IR-T1.1, Commission of the European Communities.
- [15] C. M. Sperberg-McQueen in Lou Burnard (urednika) (1994). *Guidelines for Electronic Text Encoding and Interchange*. Chicago and Oxford.
- [16] Jože Toporišič (urednik) (1975). *Besedila slovenskega jezika*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

2 Kvantitativne analize

2.1 Bralne sposobnosti in besedilni zakoni

2.1.1 Hitrost branja in razumevanje prebranega

Prejeto poročilo: hitrost branja in razumevanje prebranega pri učencih polnega študijskega letnika. Osnovna šola Ljubljana.

Hitrost branja pri unetnostnem branju pri učencih polnega študijskega letnika. Osnovna šola Ljubljana.

Prejeto poročilo: hitrost branja in razumevanje prebranega pri učencih polnega študijskega letnika. Osnovna šola Ljubljana.

Tomaž Erjavec

UDK 81:681.3

SUMMARY

COMPUTERIZED TEXT COLLECTIONS

Ordered and computerized text collections — corpora — are becoming an indispensable source of linguistic data. Freely available corpora of the Slovene language do not yet exist. The article gives a historical overview of the development of computer corpora, their typology and fields of application. Two aspects of corpora are discussed next: the standardization of their encoding and the tools for their development and exploitation. The

second part of the article gives an overview of the MULTEXT-East project (Multilingual TextTools and Corpora for Central and Eastern European Languages), which also includes the Slovene language. The focus of the presentation is on the corpus and morphosyntactic descriptions developed in the project and on its currently available results. Finally, some possibilities for developing the field of corpus linguistics in Slovenia are discussed.

Povezava med bralnimi spodobnostmi in sporočanjškimi zmožnostmi učencev 5. razreda OŠ Bršljin

V večletni učni praksi sem vedno znova ugotavljala velike razlike v sporočanjških zmožnostih učencev na predmetni stopnji osnovne šole.

Želela sem raziskati, ali med bralnimi sposobnostmi in sporočanjškimi zmožnostmi učencev petega razreda Osnovne šole Bršljin (primestna šola) obstaja kakšna povezava.

Postavila sem naslednje

1 Hipoteze

1. Kdor hitro (torej tudi veliko) bere in prebrano razume, ima bogat besedni zaklad.
2. Dober bralec napravi manj napak v svojem pisnem sporočanju.
3. Skladenjske zmožnosti dobrega bralca so večje.
4. Pisni izdelki dobrih bralcev so vsebinsko bogatejši, z več idejami.

2 Kvantitativne analize

2.1 *Bralne sposobnosti in besedni zaklad*

2.1.1 *Hitrost branja in razumevanje prebranega*

Predmet merjenja: hitrost branja in razumevanja prebranega pri učencih petega razreda Osnovne šole Bršljin.

Hitrost branja pri umetnostnem besedilu res ni posebno pomembna. Vendar pa učitelji slovenščine pogosto ugotavljamo, da učenci, ki počasi berejo, malo berejo in tudi malo preberejo. Branje jim namreč vzame preveč prostega časa in se mu zato radi izognejo. Tako ostajajo brez bogastva in užitkov, ki jih ponuja umetnostno besedilo.

Preverjala sem hitrost tihega branja in razumevanje prebranega ter na podlagi teh podatkov izračunala še efektivno hitrost branja, ki je produkt hitrosti branja in odstotka razumevanja prebranega.

Vzorec: dvajset učencev petega razreda OŠ Bršljin.

Inštrumentarij

Hitrost branja in razumevanje sem preverjala ob besedilu Lovra Kuharja Tri pisanke, ki ga učenci niso poznali. Za merjenje hitrosti branja sem uporabila metodo hrvaškega avtorja Alojza Kobole. Pred branjem sem učencem razdelila listke in jim rekla, da morajo nanje napisati število, ki ga bodo videli na tabli, ko bodo nehali brati. Nisem jim povedala, da to število, ki je sicer obrnjeno, pomeni število prebranih besed v eni minuti. Opozorila sem jih, naj berejo čim hitreje, vendar tako, da bodo besedilo razumeli. Brati so začeli vsi naenkrat, jaz pa sem štopala in vsakih petnajst sekund napisala na tablo novo število, prejšnje pa zbrisala. Primer: Učenci berejo besedilo s tisoč besedami. Ko začno brati, napišemo na tablo število 1000, vendar obrnjeno, tj. 0001. To število po izteku prve minute zberemo in napišemo 008, kar pomeni 800. Po eni minuti in petnajstih sekundah zberemo 008 in napišemo 666. To število ostane na tabli do konca ene minute in trideset sekund ($1000 : 1,50 = 666$). To verigo nadaljujemo do takrat, ko besedilo preberejo vsi učenci. Če učenec prebere besedilo v eni minuti in trideset sekund, prepíše s table število 666. S tem registrira približno hitrost tihega branja v eni minuti.

Razumevanje prebranega besedila sem ugotavljala s pomočjo vprašanj, ki so bila razdeljena na tri težavnostne ravni. Vprašanja za posamezne ravni sem oblikovala na osnovi razlage Sonje Pečjak v knjigi Kako do boljšega branja (1993: 56). Najnižja raven je besedno razumevanje. Tu učenci odgovarjajo le na vprašanja, kjer gre za poznavanje terminologije in specifičnih dejstev (npr. datumov, oseb, krajev, dogodkov itd.). Druga raven je interpretacijsko razumevanje s sklepanjem. Na tej ravni učenci dojamajo bistvo, razumejo povezanost med posameznimi deli besedila, znajo sklepati in presojeti na podlagi podatkov na kasnejše dogodke. Pri tretji ravni gre za kritično in ustvarjalno razumevanje. Učenec zna npr. preoblikovati daljše besedilo v krajše, primerjati prebrano besedilo z drugimi besedili, pojasniti določene metafore in simbole z drugimi besedami.

Odvisne spremenljivke

1. Hitrost tihega branja: število prebranih besed v minuti.
2. Razumevanje prebranega: odstotek pravih odgovorov.
3. Efektivna hitrost branja: produkt števila prebranih besed v minuti in odstotka pravih odgovorov

$$\frac{(\text{št. besed v minuti} \times \% \text{ pravih odgovorov})}{100}$$

Kriteriji

Namen tega dela raziskave je bil predvsem primerjati učence petega razreda OŠ Bršljin med seboj glede hitrosti in razumevanja branja. V naslednjem delu raziskave sem to povezala z njihovimi sporočajskimi zmožnostmi.

Za orientacijo sem rezultate svojih učencev primerjala tudi z rezultati Alojza Kobole v knjigi Unapređivanje čitanja u osnovnoj školi (1980: 86) in Alenke Kozinc v Evalvaciji programa življenja in dela osnovne šole (1990: 90).

Metode obdelave podatkov

- točkovanje odgovorov pri testu bralnega razumevanja,
- izračunavanje efektivne hitrosti branja,
- razvrščanje podatkov,
- grafična ponazoritev rezultatov.

Opisna analiza rezultatov

Če primerjamo rezultate hitrosti branja teh dvajsetih učencev petega razreda, vidimo velike razlike. V okviru skupine so dosegli naslednje rezultate:

- nadpovprečno hitrost (183-212 besed/min.) — 4 učenci ali 20 %,
- povprečno hitrost (123-182 besed/min.) — 9 učencev ali 45 %,
- podpovprečna hitrost (93-122 besed/min.) — 7 učencev ali 35 %.

Mediana ali srednji rezultat je pri nas malenkost nižji kot pri Koboli:

- mediana hitrosti tihega branja pri Koboli: 139,
- mediana hitrosti tihega branja na OŠ Bršljin: 137.

Po teh rezultatih so naši bralci nekoliko prepočasni.

Razumevanje branja sem preverjala s pomočjo vprašanj, ki so bila po težavnosti razvrščena v tri skupine, kot sem že omenila pri kriterijih. Iz tabele pod naslovom Branje je lepo razvidno, da so učenci največji povprečni odstotek razumevanja (84 %) dosegli pri vprašanjih 1. sklopa, nekoliko manjšega pri 2. sklopu (78,2 %) in najmanjšega pri tretjem sklopu (63,25 %). To kaže, da so bila vprašanja ustrezno sestavljena.

Menim, da so rezultati razumevanja dobri. V raziskavi, ki je bila pri nas že opravljena (Slovenski jezik — empirična evalvacija, Evalvacija programa življenja in dela osnovne šole, ZRSŠ, 1990), je uporabljena drugačna ocenjevalna lestvica, zato primerjava ni mogoča.

Efektivno hitrost branja sem izračunala po obrazcu:

$$\frac{\text{število prebranih besed v minuti} \times \text{odstotek pravih odgovorov}}{100}$$

Na ta način sem dobila rezultate, kot so prikazani v stolpcu Efektivna hitrost branja. Opazimo lahko velike razlike med učenci. Ob tem pa se nam takoj zastavlja vprašanje, kako bomo z učenci tako različnih sposobnosti delali. Na enak način prav gotovo ne. Verjetno bo prenovljeni pouk slovenščine prinesel vsaj v zadnjem triletnju večjo diferenciacijo, ki bo omogočila boljšim učencem hitrejšo napredovanje, manj sposobnim pa osvojitve temeljnega znanja.

Branje

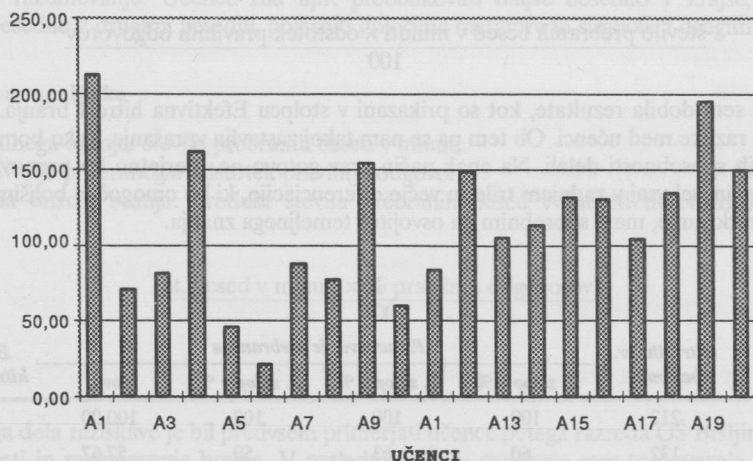
Šifra uč.	Hitr. tih. br. bes./min	Razumevanje prebranega			povp.	Efektivna hitrost branja
		1. sklop v %	2. sklop v %	3. sklop v %		
A1	212	100	100	100	100,00	212,00
A2	132	60	63	50	57,67	70,93
A3	117	60	100	50	70,00	81,90
A4	195	100	75	75	83,33	162,50
A5	93	60	50	38	49,33	45,88
A6	93	20	25	25	23,33	21,70
A7	117	100	75	50	75,00	87,75
A8	93	100	100	50	83,33	77,50
A9	195	100	63	75	79,33	154,70
A10	111	60	63	38	53,67	59,57
A11	117	90	75	50	71,67	83,85
A12	167	80	100	88	89,33	149,19

METODIČNE IZKUŠNJE

Šifra uč.	Hitr. tih. br. bes./min	Razumevanje prebranega			povp.	Efektivna hitrost branja
		1. sklop v %	2. sklop v %	3. sklop v %		
A13	137	80	75	75	76,67	105,03
A14	137	100	75	75	83,33	114,17
A15	137	100	100	88	96,00	131,52
A16	180	80	75	63	72,67	130,80
A17	130	90	100	50	80,00	104,00
A18	180	100	75	50	75,00	135,00
A19	195	100	100	100	100,00	195,00
A20	180	100	75	75	83,33	150,00
Skupaj	2909					
Povprečje	145,45	84	78,2	63,25	75,15	113,65
Mediana	137	95	75	56,5	78	109,60

EFEKTIVNA HITROST BRANJA

EF. HITROST

2.1.2 Število tekočih besed v učenčevih pisnih izdelkih in pogostost uporabe posameznih besednih vrst

Predmet merjenja:

- število tekočih besed v doživljajsko-domišljijem spisu, ki so ga pisali učenci petega razreda OŠ Bršljin;
- pogostnost uporabe posameznih besednih vrst.

Vzorec. 20 učencev petega razreda Osnovne šole Bršljin.

METODIČNE IZKUŠNJE

Potek preizkusa

Učenci so napisali v šoli v eni šolski uri doživljajsko-domišljiski spis z naslovom Prišlo je pismo. Pravzaprav je bilo to nadaljevanje črtice Prežihovega Voranca Tri pisanke. V vsakem spisu posebej so bile preštete vse tekoče besede in število besed, ki spadajo k posameznim besednim vrstam.

Kriteriji:

- primerjava z raziskavo F. Žagarja (1987). Pouk slovenske slovnice in pravopisa. Maribor;
- primerjava z rezultati Vere Lukić (1982). Dečja leksika, Beograd.

Rezultati

Besedni zaklad — v odstotkih

Šif. uč.	Št. besed	Sam.	Prid.	Zaim.	Štev.	Glag.	Prisl.	Pred.	Člen.	Vez.
A1	230	26	5	11	1	22	12	12	5	8
A2	339	23	7	10	2	25	10	9	3	11
A3	210	19	9	17	2	23	8	10	6	9
A4	361	20	8	10	1	22	9	10	8	12
A5	230	21	3	16	1	22	8	14	4	12
A6	180	26	3	10	2	19	16	12	2	10
A7	206	20	7	18	1	19	11	12	4	9
A8	207	23	7	9	2	22	11	11	5	10
A9	290	22	8	16	2	24	9	10	4	5
A10	304	21	7	19	0	20	10	10	4	9
A11	192	25	5	12	2	26	5	10	4	11
A12	303	28	4	6	3	22	10	10	4	12
A13	441	23	10	12	2	21	8	13	4	7
A14	430	29	7	9	3	25	7	12	2	7
A15	385	23	5	14	1	27	11	6	4	10
A16	395	25	7	14	2	24	11	13	2	4
A17	478	25	5	12	1	22	11	10	5	10
A18	248	28	6	8	2	22	10	15	3	7
A19	364	23	7	10	2	22	11	10	5	10
A20	313	27	5	10	2	26	5	10	5	10
<i>Skupaj</i>	6106	477	125	243	34	455	193	219	83	183
<i>Povp.</i>	305,3	23,9	6,25	12,15	1,7	22,75	9,65	10,95	4,15	9,15
<i>Mediana</i>	303,5	23	7	11,5	2	22	10	10	4	10

Opisna analiza rezultatov

Preseneča visoko število tekočih besed v spisu. Povedati moram, da so bili spisi v povprečju za četrtino daljši od ostalih pisnih izdelkov teh učencev. Morda je na to vplivala moja opomba, da bom poleg ostalih stvari pozorna tudi na količino napisanega. Učenec osnovne šole ponavadi težko napiše daljši spis. »Kaj naj pa še napišem?« so pogosta vprašanja. Število besed iz razreda v razred

METODIČNE IZKUŠNJE

raste, tako da ob koncu osnovne šole doseže do 650 besed, ob koncu srednje šole pa naj bi bil sposoben napisati esej s 700-1500 besedami, kot zahteva predmetni izpitni katalog za maturo. Poglavitni vzrok za večje število tekočih besed pa je treba iskati v vrsti spisa. Doživljajsko-domišljjski spis nudi učencu izredno širok razpon v uporabi besedišča.

Razlika med največjim in najmanjšim številom tekočih besed, ki so jih uporabili učenci v svojih spisih, je kar velika (478-180), saj najboljši rezultat predstavlja skoraj trikratno vrednost najslabšega.

Za natančnejšo raziskavo bi morala zajeti več različnih vrst učenčevih spisov, kar pa je zaradi dolgotrajnega preštevanja skoraj nemogoče.

Med besednimi vrstami so najpogosteje uporabljeni samostalniki, v povprečju 23,9 %, sledijo glagoli z 22,75 % in prislovi z 9,65 %. Pričakovala bi več pridevnikov, vendar jih je bilo le 6,25 %. Verjetno je to zaradi vrste spisa — v glavnem gre za pripoved. V opisu bi bilo gotovo več pridevnikov. Zanimivo se mi zdi tudi visoko število zaimkov, kar kaže na razvitost kohezivnosti. Učenci namesto ponavljanja samostalnikov uporabljajo zaimke.

Med slovničnimi besedami je največ predlogov, 10,95 % tekočih besed v spisu. Procentualno visok rezultat veznikov kaže na že bolj zložene skladienske strukture, s tem pa tudi na bolj razvito mišljenje in razumevanje odnosov. Členki pripomorejo k živosti in jedrnatosti izražanja. Pri učencih naše šole je bilo 4,15 % vseh tekočih besed členkov. To je sorazmerno precej več kot pri Žagarju in V. Lukić. Da bo primerjava lažja, navajam nekatere podatke, ki sta jih dobila F. Žagar in V. Lukić:

	Razr.	Sam.	Prid.	Zaim.	Štev.	Glag.	Prisl.	Predl.	Člen.	Vez.
F. Žagar	4. r.	31,5 %	9,20 %	4,20 %	1,30 %	42,30 %	11,30 %	2,70 %	2,70 %	3,00 %
V. Lukić	5. r.	46,6 %	13,75 %	0,60 %	0,56 %	32,09 %	4,16 %	0,62 %	0,16 %	0,28 %
OŠ Bršljin	5. r.	23,9 %	6,25 %	12,15 %	1,70 %	22,75 %	9,65 %	10,95 %	4,15 %	9,15 %

Opomba: Pri F. Žagarju sem vzela za primerjavo 4. razred, ker je tu uporabljena enaka vrsta spisa kot pri nas, medtem ko je v 5. razredu prikazal primer opisa.

Besedni zaklad je odvisen od intelektualnega razvoja, od socialno-kulturnega okolja, od čustvenih vplivov, starosti, izkušenj in tudi od zanimanja. Posebno na izkušnje in na zanimanje šola lahko vpliva. Tu vidim možnosti za razvoj otrokovega besednega zaklada.

2.1.3 Število tekočih besed v primerjavi z efektivno hitrostjo branja

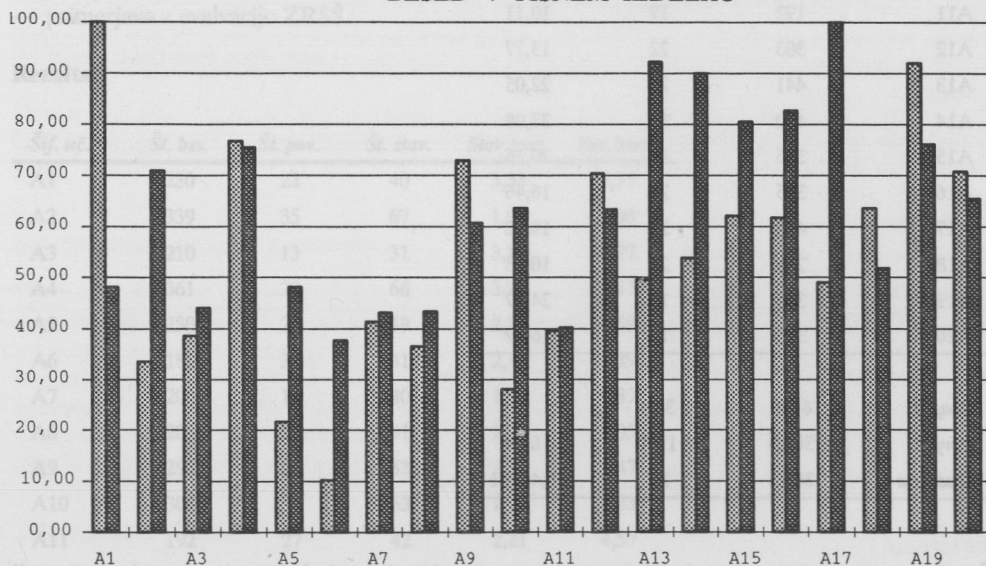
Primerjava je pokazala, da obstaja povezava med obema spremenljivkama.

Šifra uč.	Efektivna hitrost branja	Efektivna hitrost branja v %	Št. besed	Št. besed v %
A1	212,00	100,00	230	48,12
A2	70,93	33,46	339	70,92
A3	81,90	38,63	210	43,93
A4	162,50	76,65	361	75,52
A5	45,88	21,64	290	48,12
A6	21,70	10,24	180	37,66
A7	87,75	41,39	206	43,10

METODIČNE IZKUŠNJE

Šifra uč.	Efektivna hitrost branja	Efektivna hitrost branja v %	Št. besed	Št. besed v %
A8	77,50	36,56	207	43,31
A9	154,70	72,97	290	60,76
A10	59,57	28,10	304	63,60
A11	83,85	39,55	192	40,17
A12	149,19	70,37	303	63,39
A13	105,03	49,54	441	92,26
A14	114,17	53,75	430	89,96
A15	131,52	63,04	385	80,54
A16	130,80	61,70	395	82,64
A17	104,00	49,06	478	100,00
A18	135,00	63,68	248	51,88
A19	195,00	91,98	364	76,15
A20	150,00	70,75	313	65,48

PRIMERJAVA MED EFEKTIVNO HITROSTJO BRANJA IN ŠTEVILOM
BESED V PISNEM IZDELKU

Primerjava nam pokaže, da je največja povezanost med efektivno hitrostjo branja in številom tekočih besed pri dobrih bralcih, nekoliko manjša pri povprečnih in najmanjša pri slabih bralcih.

2.2 *Bralne sposobnosti in pravopis*

2.2.1 *Število napak v učenčevih pisnih izdelkih*

To področje bi bilo potrebno podrobneje raziskati. Zanimivo bi bilo vedeti, katere vrste napake se pojavljajo pogosteje, ali so vrste napak enakomerno zastopane pri vseh učencih ali so morda nekatere pogostejše pri slabših bralcih. Pri tokratnem opazovanju je bilo zajeto samo število napak in na podlagi tega je bil izračunan količnik beseda/napaka.

<i>Šif. uč.</i>	<i>Št. besed</i>	<i>Št. nap.</i>	<i>Št. bes./nap.</i>
A1	230	12	19,17
A2	339	35	9,69
A3	210	10	21,00
A4	361	20	18,05
A5	230	21	10,95
A6	180	19	9,47
A7	206	16	12,88
A8	207	18	11,50
A9	290	16	18,13
A10	304	23	13,22
A11	192	19	10,11
A12	303	22	13,77
A13	441	20	22,05
A14	430	13	33,08
A15	385	19	20,26
A16	395	24	16,46
A17	478	24	19,92
A18	248	23	10,78
A19	364	15	24,27
A20	313	19	16,47
<i>Skupaj</i>	6106	388	
<i>Povp.</i>	305,3	19,4	16,54
<i>Mediana</i>	303,5	19	16,46601

Število napak se giblje od 10 do 35, kar je slab rezultat. Na slabo obvladovanje pravopisa kaže tudi količnik beseda/napaka, ki znaša eno napako na vsakih 16,47 besede. Štete so bile vse napake, tudi tiste, ki se večkrat ponovijo.

Zanimiva je primerjava med učinkovito hitrostjo branja in količnikom besede/napake. Ugotovimo lahko, da imajo učenci z večjo učinkovito hitrostjo branja tudi znatno višji količnik besede/napake v odstotkih. Učenci z majhno učinkovito hitrostjo branja imajo nizek količnik besede/napake. Primerjava naših rezultatov z rezultati evalvacije ZRSS:

METODIČNE IZKUŠNJE

	<i>Razred</i>	<i>Št. tek. bes.</i>	<i>Št. nap.</i>	<i>Povp.</i>	<i>Količ. bes./nap.</i>
ZRSŠ	5.	167,45	5-47	12,72	19,95
OŠ Bršljin	5.	305,3	10-35	19,4	16,56

S padanjem učinkovite hitrosti branja pada tudi količnik besede/napake, ki je izražen v odstotkih. To pomeni, da tisti, ki dobro bere, naredi v pisnem izdelku napako na veliko število besed, tisti pa, ki slabo bere, naredi napako že na majhno število besed.

2.3 Bralne sposobnosti in skladišne zmožnosti

Predmet merjenja: število povedi, število stavkov, povpreček stavkov v povedi, povpreček besed v stavku, povpreček besed v povedi.

Vzorec: dvajset spisov učencev petega razreda.

Metodologija:

- preštevanje povedi, stavkov, besed;
- izračunavanje povprečnih vrednosti;
- izračunavanje mediane.

Kriteriji:

- primerjava rezultatov med posameznimi učenci tega razreda;
- primerjava z evalvacijo ZRSŠ.

Rezultati

<i>Šif. uč.</i>	<i>Št. bes.</i>	<i>Št. pov.</i>	<i>Št. stav.</i>	<i>Stav./pov.</i>	<i>Bes./stav.</i>
A1	230	22	40	3,33	5,75
A2	339	35	67	1,91	5,06
A3	210	13	31	3,10	6,77
A4	361	29	66	3,30	5,47
A5	230	25	49	2,33	4,69
A6	180	31	41	2,16	4,39
A7	206	14	30	1,88	6,87
A8	207	26	41	2,28	5,05
A9	290	29	53	3,31	5,47
A10	304	32	63	2,74	4,83
A11	192	27	42	2,21	4,57
A12	303	24	55	2,50	5,51
A13	441	47	68	3,40	6,49
A14	430	53	82	6,31	5,24
A15	385	43	84	4,42	4,58
A16	395	40	78	3,25	5,06
A17	478	51	65	2,71	7,35

METODIČNE IZKUŠNJE

<i>Šif. uč.</i>	<i>Št. bes.</i>	<i>Št. pov.</i>	<i>Št. stav.</i>	<i>Stav./pov.</i>	<i>Bes./stav.</i>
A18	248	22	43	1,87	5,77
A19	364	43	74	4,93	4,92
A20	313	27	58	3,05	5,40
<i>Skupaj</i>	6106	633	1130		
<i>Povp.</i>	305,3	31,65	56,5	3,05	5,46
<i>Mediana</i>	303,5	29	56,5	2,895881	5,320227

Opisna analiza rezultatov

Rezultati o številu povedi kažejo na razlike v sporočanjkih zmožnostih. Učenci so v svojih spisih tvorili od 13 do 53 povedi, razmerje je torej 1 : 4. V tem istem pisu so tvorili od 30 do 84 stavkov; razmerje med najslabšim in najboljšim je 1 : 2,8. Pomemben je tudi podatek, koliko besed povežejo v stavek, saj kaže na bolj ali manj razvite stavkotvorne zmožnosti. Naši učenci uporabljajo v stavku od 4,39 do 7,35 besed. Za lažjo orientacijo primerjajmo naše rezultate z rezultati evalvacije ZRSŠ.

	<i>Št. stav.</i>	<i>Št. pov.</i>	<i>Stav./pov.</i>	<i>Bes./stav.</i>
ZRSŠ	31	17,72	1,81	-
OŠ Bršljin	56	31,65	3,05	5,46

Sodeč po teh rezultatih so skladenjske zmožnosti naših učencev visoko razvite. Polovica učencev razvije poved s tremi stavki in več. Tudi povpreček besed na stavek je ugoden (5,46). Povpreček besed na poved je pri nas 16,56, pri Žagarju pa sem zasledila podatek za 6. razred 10 besed na poved.

Najlažja je primerjava med bralnimi sposobnostmi in skladenjskimi zmožnostmi, če učence razdelim na nadpovprečne, povprečne in podpovprečne.

Nadpovprečni

<i>Šifra uč.</i>	<i>Efekt. hitr. b.</i>	<i>Stav./pov.</i>	<i>Bes./stav.</i>	<i>Bes./pov.</i>
A1	100,00	3,33	5,75	19,17
A19	91,98	4,93	4,92	24,27
A4	76,65	3,30	5,47	18,05
A9	72,97	3,31	5,47	18,13
A20	70,75	3,05	5,40	16,47

Povprečni

<i>Šifra uč.</i>	<i>Efekt. hitr. b.</i>	<i>Stav./pov.</i>	<i>Bes./stav.</i>	<i>Bes./pov.</i>
A12	70,37	2,50	5,51	13,77
A18	63,68	1,87	5,77	10,78
A15	62,04	4,42	4,58	20,26
A16	61,70	3,25	5,06	16,46

METODIČNE IZKUŠNJE

<i>Šifra uč.</i>	<i>Efekt. hitr. b.</i>	<i>Stav./pov.</i>	<i>Bes./stav.</i>	<i>Bes./pov.</i>
A14	53,85	6,31	5,24	33,08
A13	49,54	3,40	6,49	22,05
A17	49,06	2,71	7,35	19,92
A7	41,39	1,88	6,87	12,88
A11	39,55	2,21	4,57	10,11
A3	38,63	3,10	6,77	21,00

Podpovprečni

<i>Šifra uč.</i>	<i>Efekt. hitr. b.</i>	<i>Stav./pov.</i>	<i>Bes./stav.</i>	<i>Bes./pov.</i>
A8	36,56	2,28	5,05	11,50
A2	33,46	1,91	5,06	9,69
A10	28,10	2,74	4,83	13,22
A5	21,64	2,33	4,69	10,95
A6	10,26	2,16	4,39	9,47

Opazimo lahko močno povezanost med branjem in skladejskimi zmožnostmi pri nadpovprečnih in podpovprečnih bralcih, medtem ko pri povprečnih to ni tako očitno.

3 Kvalitativna analiza

Zaradi neizdelane metodologije pri kvalitativni analizi pisnih izdelkov je naslednja analiza lahko samo poskus, kako je možno razčleniti pisni izdelek in presoјati nekatere kvalitativne elemente v njem.

Skladnost vsebine spisa z naslovom

Ugotavljamo lahko, ali zna učenec iz danega naslova razviti ustrezno vsebino. Dogaja se namreč, da manj domiselni učenci uporabljajo isto vsebino za najrazličnejše naslove. To je posebno opazno pri nesamostojnih in nesamozavestnih učencih. Navadno se skušajo na spis pripraviti vnaprej s pomočjo staršev ali koga drugega. Če se zgodi, da dobijo drug naslov, kot so ga pričakovali, niso sposobni prilagoditi vsebine naslovu spisa ali pa jo enostavno spremeniti. Lahko pa je naslov učencu le metafora za določeno stvar in takrat ne smemo biti prestrogi, če ubere drugo pot, kot smo jo pričakovali.

Koherentnost vsebine

Ugotavljamo pomensko povezanost besedila. Posebno pri mlajših ali pri manj sposobnih učencih pogosto prihaja do pomenske nepovezanosti besedila.

Bogastvo idej

Ugotavljamo lahko število idej, ki jih učenec v spisu razvije, izvirnost idej. Nagradimo tisto, kar je posebej domiselno!

Poznavanje tematike

Zanima nas, če učenec pozna tematiko, o kateri piše, kakšna je njegova razgledanost na tem področju, kako zna povezovati znanja z različnih področij in jih oblikovati v ustrezno besedilno vrsto.

Slog

Ali izbira tematiki, besedilni vrsti in sporočevalnemu namenu ustrezno besedišče in slog?

Oblika

Tu opazujemo zunanjo in notranjo zgradbo besedila pa tudi vizualno urejenost. Učenci so v glavnem že navajeni na tridelno zgradbo spisov, vendar ne vedo vedno, kje narediti odstavek. Pogosta je še fragmentarna zgradba. Morda se zdi ocenjevanje vizualne urejenosti besedila na predmetni stopnji nepotrebno. Toda mlad človek se tudi ob pisanju spisov lahko navaja na urejenost in estetski videz. Morda bo vsaj delček tega prenesel tudi k drugim predmetom, kjer mora pogosto samostojno oblikovati zapiske. Iz urejenih zapiskov se bo mnogo lažje in hitreje učil.

Pri ocenjevanju spisov je učitelj velikokrat v dilemi, ali dati večjo težo ustvarjalnosti, izvirnosti in bogastvu vsebine ali pravopisu. Zaradi neizdelanih meril je ocena lahko zelo subjektivna.

Analiza doživljajsko-domišljjskega spisa

Nadaljevanje črtice Tri pisanke

Naslednjo uro po obravnavi črtice so učenci v šoli dobili navodilo, naj na podlagi tega, kar vedo o Vorančevi mladosti in o tedanjem življenju na Koroškem, napišejo nadaljevanje zgodbe. Skupen uvod jim je dal določeno usmeritev. Glasil se je takole:

Voranc je že skoraj pozabil na pisanke. Pričela so se dela na polju in v gozdu. Nekega dne pa se je moral oče oglasiti na pošti v dolini ...

Učenci so se brez kakšnega odpora lotili pisanja, saj jim je bila zgodba dobro znana, domišljjski spis pa, ki naj bi sledil, je ena najbolj priljubljenih besedilnih vrst. Pri njem se pokaže otrokovo bogastvo idej, njegova ustvarjalnost in besedišče, ki ni omejeno s kakšnimi posebnimi zahtevami. Do izraza lahko pride tudi posameznikov slog.

Pri pregledovanju spisov sem ugotovila naslednje:

Vsebina

Nadaljevanje se je po svoji vsebini navezovalo na črtico Tri pisanke, razen v enem primeru, ko je učenec zgodbo preoblikoval namesto nadaljeval. V dveh spisih so bili nekateri podatki iz črtice nekoliko po svoje interpretirani. Pričakovala sem veliko idej, različne razplete življenjskih zgodb glavnih junakov, kaj svežega, novega. Žal pa so vsi ubrali pot po istem kopitu. Krivdo sem iskala v tem, da jih je uvod preveč usmeril v določeno nadaljevanje. Če je to res, ne vem. Pisali so po nekem stereotipu, tako da so se nadaljevanja bolj malo razlikovala med seboj. Spominjala so na povesti Lukec in njegov škorec in Rudi, ki ju učenci poznajo. To napeljuje na misel, da učenci v spisih radi posnemajo zgodbe in junake iz literarnih del, ki so jim bila všeč.

Oblika

O zunanji zgradbi lahko zapišem, da so skoraj vsi uporabili tridelno zgradbo, k čemur jih je silil že uvod. Po obsegu so bili ti spisi v primerjavi s prejšnjimi dolgi. Menim, da so bili v povprečju daljši skoraj za četrtino.

Pravopis in slovnična pravilnost

Pravopisnih pa tudi slovničnih napak je veliko. Največji problem je zapisovanje vejic ob odvisnih stavkih. Zložene povedi v petem razredu še ne obravnavamo in v tej zvezi tudi vejice ne. Občutek za premore v povedi pa pri učencih tudi ni tako razvit, da bi se pri postavljanju vejic lahko zanesli nanj. Druga, kar pogosta napaka je pisanje predlogov *s/z*, *na*, *v*, *iz*. Pisanje skupaj in narazen je ponekod res bolj zapleteno, ker obstajata dve možnosti (rumeno zelen in rumenozelen). Toda učenci imajo težave tudi pri bolj preprostih stvareh (nebi, vse eno, nemorem). Včasih ugotovim šele iz spisa, da učenec ne razume izraza, ki ga uporablja. Zgodi se tudi, da skuje novo besedo. Učenka je npr. zapisala takole: *Gospa ga je pospremila do poštnega uradnika. Nato je odšel do železniške postaje in se vkrcal domov.* Učenec je poimenoval poštno uradnico kar *prodajalka na pošti*. Nekdo drug je napravil takole skovanko: *Odpotil se je s pokopališča.*

Dvojino, to posebnost slovenščine, učenci pogosto nadomeščajo z množino, kar seveda ni prav. Primeri: *šle smo* namesto *šli sva*, *smo se pogovarjale* namesto *sva se pogovarjali*.

Slog

O kakšnem izdelanem slogu pri tako mladih učencih še ni mogoče govoriti. Na skladenjski ravni je med učenci opaziti velike razlike v uporabi zloženih in nezloženih povedi. Nekateri prav lepo izpeljujejo zapletene miselne povezave v zloženi povedi, drugi uporabljajo zgolj eno- in dvostavčne povedi. Zelo redki so tisti, ki se zavedajo različnih izraznih možnosti neglagolskega stavka, priredja, podredja. Če jih že uporabljajo, delajo to spontano. Od pesniških sredstev se pojavljajo predvsem ukrasni pridevki in komparacije, redko poosebitve.

Ugotovitev

Učenci z boljšimi bralnimi sposobnostmi so napisali vsebinsko bolj zanimive in slogovno bolj razgibane spise. So pa bila tudi odstopanja. Tako je učenec pod šifro A1 dosegel največjo učinkovitost hitrost branja, pri pisnem izdelku pa je bil glede vsebine in obsega samo povprečen. Nasprotno je učenec A17 bral sorazmerno počasi in tudi pri razumevanju ni bil posebej uspešen, njegov spis pa je izžareval veliko domiselnost, lahkotnost izražanja in prilagodljivost sloga vsakokratni potrebi.

Na splošno torej velja, da sta kvaliteta branja in kvaliteta sporočanja v premem sorazmerju, vendar pa se pojavljajo tudi primeri, ki od te trditve odstopajo.

4 Zaključki

Na vseh področjih, ki so bila zajeta v to raziskavo, na besedoslovnem, pravopisnem in skladenjskem, se je pokazala precejšnja povezanost z bralnimi sposobnostmi učencev. Rezultati potrjujejo hipoteze, ki sem jih postavila na začetku raziskave:

1. Dobri bralci, tisti, ki hitro berejo in prebrano tudi razumejo, so pri meritvah besednega zaklada dosegli bistveno boljše rezultate kot slabi bralci. Poudariti pa je treba, da samo hitrost branja ni nikakršno merilo dobrega bralca.
2. Dobri bralci so uporabljali več tistih besednih vrst, ki kažejo že na razvitejšo skladenjsko in sporočevalno zmožnost.
3. Trditev, da dober bralec napravi manj pravopisnih napak, po rezultatih raziskave sicer drži, vendar je tudi precej odstopanj.
4. Ugotovila sem veliko povezanost med bralnimi sposobnostmi in skladenjskimi zmožnostmi pri nadpovprečnih in podpovprečnih bralcih, manjšo pa pri povprečnih bralcih.
5. Večinoma dobri bralci napišejo vsebinsko bolj zanimive in slogovno bolj razgibane spise, so pa tudi odstopanja.

Ta spoznanja omogočajo učitelju, da natančneje usmerja učence na njihovi poti do temeljnih ciljev pouka slovenskega jezika. Manj škode bo, če ne bodo znali analizirati povedi, kot če je ne bodo

znali prebrati in je razumeti. Ko nekdo z veseljem bere, so tudi vse ostale naloge lažje rešljive. Naj bo vsaka ura materinščine ura ljubezni do lastnega jezika. Tako kot zna trgovec prodati svoje blago, tako mora znati učitelj svoje učence navdušiti za pisano in govorno slovensko besedo, da jo bodo le-ti s pridom uporabljali v najrazličnejših položajih.

Praktično vsaka ura slovenščine ponuja možnosti za razvijanje sporočanja. Učencem moramo dati veliko več možnosti, da v ustni ali pisni obliki izrazijo svoja doživetja, svoje radosti in strahove, želje, potrebe, začudenja in mnenja o stvareh in dogodkih, s katerimi se srečujejo. Ne smemo dopustiti, da bodo ob nas rasli nemi opazovalci sveta, namesto da bi bili sposobni tudi z lastno besedo uravnavati svoje življenje, da bi se znali pogovarjati, pogajati, razpravljati.

Vemo, kaj hočemo, zato nam ne more biti težko.

Bralna pismenost in sporočajska zmožnost sta temelja pouka slovenskega jezika, zato jima bo potrebno tudi v novih učnih načrtih posvetiti vso pozornost. Velike individualne razlike učencev na področju branja in sporočanja zahtevajo diferencirane oblike pouka, ki bi boljšim namesto zdajšnje stagnacije omogočile hitrejšo napredovanje, slabšim pa osvojitve temeljnih ciljev.

Viri in literatura

Blažič, Milena (1992). Kreativno pisanje. Ljubljana: ZRSŠ: DOMUS.

Dular, Janez ... (Rep. predm. kom. za slovenski jezik) (1993). Predmetni izpitni katalog za maturo. Ljubljana.

Evalvacija programa življenja in dela OŠ (1990). Ljubljana: ZRSŠ.

Golob, Berta (1984). Sporočanje. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Grosman, Meta (1989). Bralec in književnost. Ljubljana: DZS.

Kobola, Alojz (1980). Unapređivanje čitanja u osnovnoj školi. Zagreb: ŠK.

Kolar, Marija (1987). Umetnostno besedilo in učenec. Maribor: ZO.

Kocijan, G., Šimenc, S. (1995). Slovensko berilo za peti razred OŠ. Pozdravljeno, zeleno drevo. Ljubljana: MK.

Kocijan, G., Šimenc, S. (1990). Slovensko berilo za šesti razred OŠ. O domovina, ti si kakor zdravje. Ljubljana: MK.

Kordigel, Metka (1991). Bralni razvoj, vrste branja in tipologija bralcev. Otrok in knjiga. Maribor.

Kos, Janko, Krakar, Boža ... (delovna skupina) (1993). Književnost v prvem letniku srednje šole. Ljubljana: ZRSŠ.

Kovačič, Lojze (1991). Književna delavnica. Ljubljana: ZKO Slovenije.

Krakar-Vogel, Boža ... (delovna skupina) (1994). Književnost v drugem letniku srednje šole. Ljubljana: ZRSŠ.

Krakar-Vogel, Boža (1994/95). Maturitetna pisna naloga esejskega tipa (maturitetni esej) iz književnosti — pisanje, ocenjevanje. JiS, št. 7.

Krakar-Vogel, Boža (1991). Skice za književno didaktiko. Ljubljana: ZRSŠ.

- Krakar-Vogel, Boža (1995). Skice za književno didaktiko. Ljubljana: ZRSŠ.
- Križaj-Ortar, Martina ... (1994). Pouk slovenščine malo drugače. Trzin: Different.
- Lipnik, Jože (1992). Metoda branja in dela z besedilom v osnovni šoli. Maribor: Pedagoška fakulteta.
- Lukić, Vera (1982). Dečja leksika. Beograd.
- Mohor, Miha (1994/95). Mladinska književnost in ustvarjalno pisanje osnovnošolcev. JiS, št. 8.
- Pavlin-Povodnik, Marta (1996). Sporočanje za šolo in vsakdanjo rabo. Ljubljana: Rokus.
- Pečjak, Sonja (1990). Kako do boljšega znanja. Ljubljana: ZRSŠ.
- Pečjak, Sonja, Gradišar, Minka (1990). Razvijanje bralnih sposobnosti. Ljubljana: ZRSŠ.
- Pečjak, Vid (1991). Hitro in uspešno branje. Ljubljana.
- Prenova pouka slovenščine, razprave in članki (1995). Jezik in slovstvo 1-2. Ljubljana.
- Rosandić, Dragutin (1976). Književnost u osnovnoj školi. Zagreb: ŠK.
- Rosandić, Dragutin (1986). Metodika književnog odgoja i obrazovanja. Zagreb: ŠK.
- Sagadin, Janez (1982). Osnovne statistične metode za pedagoge. Ljubljana.
- Saksida, Igor (1994). Izhodišča in modeli šolske interpretacije mladinske književnosti. Trzin: Different.
- Slabe, Vika, Kunst Gnamuš, Olga (1981). Besede naše so žive. Ljubljana: Pedagoški inštitut.
- Blatnik, Andrej (ur.) (1990). Šola kreativnega pisanja. Ljubljana.
- Žagar, France (1996). Didaktika slovenskega jezika v OŠ. Maribor: ZO.
- Žagar, France (1993). Slovenska slovnica in jezikovna vadnica. Maribor: ZO.
- Žagar, France (1992). Šolske besedilne vrste. Maribor: ZO.

Martina Picek

Novo mesto

Zagovor »obdolžencev« P. A. in L. K. pred jezikovnim sodnikom

Nekaj pripomb k recenziji Janeza Gradišnika »Besednjak s Koroškega«

Jezik in slovstvo, letnik XXXVII - 1991/92, št. 6.

BESEDNJAK S KOROŠKEGA

Dr. Pavel Apovnik, dr. Ludvik Karničar: Slovar pravnega in ekonomskega jezika, 1. del, nemško-slovenski. 1989, brez navedbe kraja izida. 398 strani.

Ne vem, da bi imeli slovenski Korošci v Avstriji že kak svoj nemško-slovenski besednjak, navedeno delo je torej prvo te vrste. Kakor je povedano v predgovoru v knjigi, se je zamisel zanj porodila v sedemdesetih letih ob pripravah za avstrijski zakon o narodnih skupnostih, po katerem naj bi slovenščina na Koroškem dobila večjo možnost uporabe pri sodnih in upravnih oblasteh, pa se je pokazalo, da bi bil potreben slovar ustreznega izrazja. V ta namen je bila ustanovljena posebna delovna skupnost, ki je začela delati avgusta 1978. Ob delnem sodelovanju Karla Smolleja in slavista dr. Erika Prunča sta glavno delo za slovar opravila dr. Pavel Apovnik in dr. Ludvik Karničar, ki sta tudi navedena kot avtorja. Izdajo slovarja je podprlo avstrijsko ministrstvo za pravosodje in še vrsta uradnih oseb. Po osemletnem delu je bil rokopis aprila 1986 predložen navedenemu ministru. V prizadevanju, da bi se vsaj delno ustreglo potrebam gospodarstva, pravi predgovor, je bilo obdelano tudi osnovno ekonomsko izrazje. Slovenske ustreznice za avstrijske pojme temeljijo na sodobni slovenski pravni in ekonomski terminologiji, niso pa bili prevzeti izrazi za pojme, ki v avstrijskem pravu ne obstajajo.

Zajetna, lepo izdana in solidno vezana knjiga že z zunanjim videzom in ob površnem pregledu zbuja spoštovanje do velikega delovnega napora avtorjev. S sestavljanjem besednjaka za dve stroki sta tako rekoč orala ledino in morala premagati velike ovire. Že kar na začetku takega dela stoji težavna izbira, kaj naj se sprejme v tak slovar — koliko naj vsebuje splošnih pojmov? S privzemom gospodarskega izrazja je bila ta težava sicer precej olajšana, saj je gospodarstvo silno široko področje. Prav tako na začetku pa stoji tudi odločitev, na kakšen način naj besednjak predstavi svojo vsebino. Ker sem zadnjih nekaj let tudi sam sestavljal nemško-slovenski slovar in sem se v ta namen dobro seznanil s sodobnimi nemškimi slovarji, imam precej teoretičnih in praktičnih izkušenj za presojo, kaj lahko pričakujemo od sodobno izdelanega besednjaka.

Pri Slovarju pravnega jezika me je najbolj presenetilo, da v njem predstavljene besede nimajo naglasov — brez teh ni noben dober sodobni slovar. Toliko bolj velja to za slovenščino, saj je

slovenski naglas zelo zapleten in za tujca neznansko težaven. In še podobna pomanjkljivost: besede, prevzete v nemščino iz drugih jezikov, bi morale po potrebi imeti naveden izgovor, saj sicer uporabnik ne more vedeti, kako se izgovarjajo besede der Abandon, das Carnet, der Charter, das Clearing, die Courtagé, die Courtoisie in podobne.

Pri izdelavi sodobnega besednjaka je eno poglavitnih vodil gospodarnost. Z ene strani se s tem prihrani precej prostora, z druge pa si tudi uporabnik tako prihrani veliko časa, ker je snov podana strnjeno, brez nepotrebnih ponavljanj. Zlasti Dudnov slovar gre pri tem do skrajne mogoče meje in združuje v »gnezda« čimveč gesel, večkrat tudi taka, ki nimajo istih korenov. Pri istopomenskih geslih razlag ne ponavlja, rajši napoti uporabnika k drugemu geslu. Apovnik-Karničarjev slovar se teh načel ne drži prav dosti. Dvomljiva se mi zdi že odločitev, da pri glagolskih geslih navaja obe slovenski obliki, dovršno in nedovršno. Zlasti pa bi se dalo še marsikaj drugega združiti, da se stvari (predvsem razlage) ne bi ponavljale. Za zgled: Ablehnungsantrag in Ablehnungsgesuch bi se dalo združiti, namesto da imata obakrat isto razlago: predlog za izločitev (sodnika, izvedenca). Ali pa takšna ponovitev: Gepäck abfertigen sprejeti prtljago za prevoz, sprejemati prtljago za prevoz. Takih primerov je še veliko. Še ena potrata prostora: npr. pri geslu Abgabe so navedene in prevedene vse mogoče povezave te besede, pozneje pa vse to prihaja še pri geslih, ki so tu uporabljena v zvezah, torej podvojeno.

Samostalnike iz pridevniške sklanjatve pišejo sodobni slovarji po večini v obliki (der) Abgeordnete ipd. Naš slovar ima redkejšo možnost (ein) Abgeordneter, vendar ima to včasih slabe posledice. Tako se mu je zgodilo, da ima zapisani gesli Verdächtiger *m*, Verdächtigte *ž* (ta je, mimogrede povedano, prevedena kot »osmuljenka«), ko v resnici obe obliki obstajata v obeh spolih: Verdächtige *m*, *ž*, Verdächtigte *m*, *ž*.

Vse premalo ima slovar podatkov o rabi besed in njihovi vrednosti. V seznamu kratic so sicer navedene kratice za historično, navadno, nesklonljivo, pogovorno, zastarelo, vendar so v slovarju redko rabljene, nekatere druge pa manjkajo, še zlasti kratica za birokratsko, uradniško, kar je pri pravnem jeziku pogostno.

Kdor prevaja iz nemščine, ima veliko težav z mnogimi nemškimi pridevniki, ki v njegovem jeziku nimajo nobene ustreznice. Zato se mi zdi upravičena odločitev avtorjev slovarja, ki pravitva v uvodu: »Kjer ni bilo 'popolne' ustreznice, se je zdelo bolj smotrno ponuditi uporabniku 'definijski opis'«. Vendar ima ta metoda svoje meje: če je konsenspflichtig razloženo takole: »nekaj, za kar si je treba priskrbeti soglasje ali dovoljenje«, je to predolgo, povrhu pa nastaja vtis, kakor da gre za nekaj samostalniškega in ne za pridevnik.

Spet drugod sta avtorja vendarle zapisala besede, ki vsaj po moji vednosti niso nikjer v rabi (morda na Koroškem?), recimo opravitev za Abfertigung, razkladnina za Abladegebühr, abandonirati za abandonieren, kompetirati za kompetieren, komplementar (zapisano kot komplemetar) za Komplementär, konkludenten za konkludent, in tako še marsikaj.

Pravo uporabnost besednjaka spoznaš šele v daljši rabi, to ali ono pa se pokaže tudi ob prelistavanju. Vprašujem se, koliko sta avtorja (s sodelavci) pri svojem delu uporabljala tuje vire, recimo SSKJ, kak nemško-slovenski slovar, Verbinčev slovar tujk, in še kaj. Bojim se, da ne prav dosti, saj bi sicer v njunem slovarju ne bilo številnih pomanjkljivih ali celo napačnih prevodov in razlag, ki se kažejo tudi že pri površnem pregledu. Preden jih nekaj navedem za zgled, bi rad avtorjem položil na srce, naj pri izdelavi slovensko-nemškega dela več gledata v našeta dela, saj navsezadnje bi moralo biti njuno delo bolj ali manj v skladu z normo slovenščine, kakor jo govorimo in pišemo tu pri nas.

Zdaj pa zgledi! Abblenden pač ni »prižgati (!) zasenčeno luč«, temveč zasloniti luč; pri glagolu abbrechen manjka najočitnejši pomen — »pretrgati (pogovor, pogajanja)«, slovar govori le o splavitvi; pa so še drugi pomeni: podreti, prenehati in še kaj, kar se mi zdi potrebno tudi v pravnem jeziku; Abdeckerei je okorno podano kot »odstranjevanje živalskih trupel«, po mojem je to konjaštvo; za Abfahrt je premalo rečeno »odhod«, saj to ni vsak odhod, le odhod vozila; Abbau in

abbauen imata še kup pomenov, od katerih bi nekateri sodili tudi v tak slovar; eine Aussage ablegen je pravilno prevedeno kot »izpovedati«, po nepotrebem pa je zraven čist germanizem: »podati izpovedbo«; Abnehmer je preveden takole: 1. uporabnik (npr. toka, plina, vode); 2. odjemalec, 3. kupec; v resnici je »uporabnik« neustrezen, tisto, kar je ob njem v oklepaju, pa velja za »odjemalca«; pri Abruť stoji le prevod »odpoklic«, pa ima beseda še dva pomena iz gospodarskega življenja; abschleppen ni »vleči vozilo«, temveč je »odvleči v.«; glagol abstoßen ima cel kup (tudi poslovnih) pomenov, v slovarju pa je samo »prodati pod ceno«; Abmeldebestätigung ni potrdilo o odjavi »prebivališča«, temveč »bivanja«; kleiner Grenzverkehr je »maloobmejni«, ne »obmejni« promet; kontradiktorisch ni »nasproten«, temveč je »protisloven«; einen Eid ablegen ni (za)priseči, temveč samo »priseči«.

Nekaterih nemških zvez tudi v velikem Dudnu ni bilo najti, recimo »eine Sache abnötigen«, kar naj bi bilo »vzeti stvar s silo«; ali die Abänderung begehren = »predlagati spremembo«. Da pa avtorja nista »na tekočem« glede današnje dobre slovenske rabe, kaže na primer »razmak« namesto »razmika« za Abstand, ali pa več »potrošnikov« (ob raznih geslih), ker ne vesta, da je po vojski potrošnik spodrnil porabnika, zdaj pa se je ta povrnil v rabo. Naj še omenim, da imata avtorja pri členitvi snovi razdelke razporejene pod a, b, c, d, na č sta pa pozabila.

Kadar nastane nov besednjak, so napake tako rekoč neogibne, tu pa jih je morda le preveč, marsikateri bi se bilo ob drugačnih metodah sestavljanja mogoče ogniti. Podobno velja za tiskovne pomote, ki jih je kar nekaj, že v samem uvodu so kar tri. Če bo slovar doživel novo izdajo, kar bi mu človek zelo privoščil, se bo dalo vse to popraviti. Mislim pa, da bi bilo dobro, ko bi avtorja v ta namen pritegnila k sodelovanju še koga z naše strani meje.

Janez Gradišnik
Ljubljana

Ob izidu drugega, slovensko-nemškega dela Slovarja pravnega in ekonomskega jezika sva se avtorja tega dela, osumljena hudih »grehov«, le odločila, da spregovoriva o Gradišnikovi recenziji prvega dela slovarja. To se nama zdi potrebno, ker ne gre le za naju, temveč za odnos »matične« Slovenije do koroških Slovencev.

Že naslov recenzije »Besednjak s Koroškega« očitno pove, da gre za nekaj starinskega, pa še z ubogega Koroškega povrhu, saj recenzent svojega slovensko-nemškega slovarja sam ne imenuje »besednjak«.

Prvo, kar je recenzenta presenetilo, je, da v slovarju predstavljene besede nimajo naglasa. V delovni skupini smo menili, da to pri slovarju strokovnega jezika ni tako važno, saj ga praviloma uporabljajo ljudje, ki dobro obvladajo v slovarju predstavljene jezike. Kljub temu sva v drugem, slovensko-nemškem delu slovarja pri geslih vnesla tudi naglasna znamenja.

Povsem neutemeljena pa se nama zdi Gradišnikova zahteva, da naj bi pri besedah, prevzetih v nemščino iz drugih jezikov, navedla tudi izgovor. Tega nima niti Verbinčev Slovar tujk.

O skopem gospodarjenju s prostorom v slovarjih si belijo glavo predvsem založniki in tiskarji, da bi prihranili čimveč denarja. Avtor in uporabnik si bosta praviloma želela čimveč prostora in dobro

čitljiv tisk. Meniva, da ponavljanja uporabnika manj motijo kot nešteta opozorila »glej tudi ...«, ki ga spravljajo le v obup.

Naravnost osupljiv je ugovor Gradišnika, avtorja številnih knjig o lepi slovenščini, zoper navajanje obeh glagolskih oblik pri glagolskih geslih. Ali se mu res ne zdi potrebno opozoriti uporabnika na pomensko razliko med »sprejeti prtljago za prevoz« in »sprejemati prtljago za prevoz«? Pravniki ve, da je v primeru nezvestega ravnanja s prtljago razlika lahko »pol leta več«.

Kritika »potrate prostora« pri geslu »Abgabe« kaže, da recenzent ni opazil najinega sistema pri razporejanju geselskih člankov in si očitno želi, da bi besedne zveze pomešala kar med navedbo ustreznice pri geslu. S tem dokazuje, da se ni poglobil v eno izmed najvažnejših značilnosti najinega slovarja, v sistem členitve geselskih člankov.

V vnemi, da bi odkril čimveč napak, recenzent prefunkcionira banalno tipkarsko napako pri besedi »osumljenka« v prevajalsko napako in se ne more sprijazniti z našim »potratnim« navajanjem moške in ženske oblike besed, kot so na primer »Verdächtiger« in »Verdächtige f« (kot varianta navedene besede »Verdächtige«) in »Abgeordnete f« ter »Abgeordneter m« v lastnih geslih.

Neutemeljen je tudi očitke, da ima slovar tudi »vse premalo podatkov o rabi besed in njihovi vrednosti«. Ravno za to, da bi uporabniku predočila rabo geselskih besed v kontekstih in s tem tudi njihovo vrednost v strokovnem jeziku, sva se zelo trudila, da bi navedla čimveč ilustrativnega gradiva, zlasti pri geslih z diferenciranim pomenom (večpomenke in sopomenke). Kvalifikatorja »birokratsko« hoté nisva uvedla, ker meniva, da uporabnik sam prepozna »žargonske« izraze vsakdanjega pravnega in ekonomskega jezika in jih v najinem slovarju ne navajava ne v svarilo in ne v priporočilo.

Jasno je, da so v slovarju ponujeni »definijski opisi« predolgi, vendar bo (vsaj na Koroškem) šele praksa pokazala, katere krajše ustreznice se bodo uveljavile.

Kritična pripomba k ustreznici »opravitve« za »Abfertigung«, češ da ni nikjer v rabi, hoté ali nehoté pove bralcu recenzije, da ponuja slovar za Abfertigung samó ustreznico »opravitve«, kar bi bilo res pomanjkljivo. Kdor pa pogleda v slovar sam (takih bo izredno malo), bo tam našel tri ustreznice (večpomenke) in besedno zvezo »Abfertigung der Reisen« »opravitve carinskega postopka pri potnikih«, ki jo brez sramu lahko ponudiva tudi uporabniku v Sloveniji. Komur se zdi izraz »razkladnina« eksotičen, bo pač uporabil izraz »stroški z razkladanjem«, vsekakor pa je obrazilo -nina oziroma -ina splošno uveljavljen in neoporečen besedotvorni morfem za izražanje pomena: plačilo za stvar ali storitev in dajatev državi, kot kažejo primeri kupnina, najemnina, najdnina in v samostojni Sloveniji iz 45 let trajajočega pregnanstva priklicana dohodnina.

Tudi naslednji primeri menda nikjer rabljenih besed posredujejo bralcu recenzije napačno (čimboli negativno) informacijo o slovarju, ker recenzent ne navaja vseh ustraznic. V slovarju so pri geslih abandonnieren, kompetieren, Komplementär in konkludent povsod navedene na prvem mestu slovenske ustreznice, navedene v slovenščino sprejete tujke se pa pri nas na Koroškem dejansko uporabljajo in se bodo v bodoče tudi v Sloveniji spet uporabljale, saj novejša zakonodaja spet pozna na primer komplementarja, družbenika komanditne družbe. Tudi pri tem primeru je očitna tiskarska napaka v recenziji označena kot prevajalska hiba.

Ne razumljivo in žaljivo je recenzentovo vprašanje, koliko sva uporabljala na primer SSKJ in Verbinčev Slovar tujk. Iz odgovora, ki ga na to vprašanje daje kar recenzent sam, sledi, da najin slovar očitno ni v skladu z normo slovenščine, »kakor jo govorijo in pišejo v Sloveniji«. Iz te ocene je opazna dokajšnja mera jezikovne nestrpnosti in vzvišenosti »matičnega« intelektualca do jezikovnega ustvarjanja zunaj Slovenije. Recenzent ne upošteva okoliščin, v katerih je slovar nastal in komu je v prvi vrsti namenjen, ter vidi v vsakem odklonu od priznanih ter umišljenih metropolskih norm nesprejemljivo eksotičnost. Jezikovna kultura v vsem prostoru, kjer Slovenci živimo, je preveč na tleh, da bi si lahko privoščili prepoved vsega, kar ni zraslo na ljubljanskih tleh.

Ne bi škodilo, če bi kdo, seveda iz Slovenije, napisal kritično razpravo o jezikovni nekulturi v pravnem in ekonomskem jeziku, kakor ga govorite in pišete v Sloveniji. Primerov bi bilo nešteto, od »regresiranega« dopusta in »beneficiranih« obresti do avansov, rebalansov in amandmajev, da o »računskem« sodišču, ki ni sodišče, ne govorimo.

Zdaj pa h »grešnim« primerom:

»abblenden« menda ni prižgati zasenčeno luč, čeprav v avtu lahko prižgem tudi pozicijsko in dolgo (bleščečo) luč, temveč po mnenju recenzenta »zasloniti luč«, česar v SSKJ in v strokovni literaturi ni mogoče najti.

Za »abbrechen« naj bi bila najočitnejša ustreznica »pretrgati (pogovor, pogajanja)«. Tudi v tem primeru ni res, da bi najin slovar govoril pri tem geslu le o splavitvi, saj je navedena ustreznica »prekiniti« beseda, ki pokriva zelo širok pomen, SSKJ navaja pri geslu »prekiniti« med drugim tudi besedno zvezo »prekiniti obravnavo« in »prekiniti delovno razmerje«, kar ni ravno dokaz za »najočitnejšo« ustreznico »pretrgati«. V najinem slovarju zabeleženo besedno zvezo »prekiniti nosečnost«, ki jo navaja tudi SSKJ, recenzent seveda zamolči. Drugi pomen te besede najde uporabnik slovarja takoj pri naslednjem geslu »Abbruch«, kjer je med tremi večpomenskimi ustreznicami zapisano tudi »rušenje, odstranitev obstoječega objekta«.

»Abdeckerei« je menda »konjaštvo« in ne okorno »odstranjevanje živalskih trupel«, kot piše v najinem slovarju. V SSKJ konjaštva ni; niti v Besedišču slovenskega jezika ga ni najti. Slovenski veterinarski predpisi uporabljajo v primerljivih kontekstih (nekoliko ožji) izraz »živalski odpadki«, nikjer pa konjaštva ali kaj podobnega.

Pri geslu »Abfahrt« je recenzentu ustreznica »odhod« preskopa. Če bo zahteval kontekst, bo že vsak sam dodal: vlaka, avtobusa ipd.

Pri geslu »Abbau« sva navedla tri večpomenke, ki jih recenzent ne komentira, dodatnih, ki jih pogreša, pa ne predlaga.

Tudi pri geslu »ablegen« recenzent svojemu bralcu zamolči v slovarju zapisano ustreznico »izpovedati« za »eine Aussage ablegen« in napade kot varianto zapisano »podati izpovedbo« kot germanizem. V pravnem jeziku je tako diferenciranje včasih potrebno, tako najdemo v (slovenskem) zakonu o kazenskem postopku stavek »Ko obdolženec konča svojo izpovedbo ...«.

Zakaj »Abnehmer« ne bi bil med drugim tudi »uporabnik«, recenzent ne pove.

Ravno tako ne razkrije dveh pomenov besede »Abruf« iz gospodarskega življenja. Tako moreva le ugibati, ali morda misli na »Warenbestellung auf Abruf«? Tudi v takem kontekstu bi »odpoklic« ustrežal.

Beseda »abschleppen« menda ne pomeni »vleči vozilo«, kot piše v najinem slovarju, temveč »odvleči v«. To bi ustrezalo le v konkretnem primeru, če je relevantno, kam je vozilo bilo odvlečeno; slovenski predpisi o varnosti cestnega prometa urejajo »vleko vozil« in ne »odvleko«, tam najdemo tudi besedno zvezo »... motornega kolesa ni dovoljeno vleči« ipd.

Tudi primer »abstoßen« dokazuje, kako nepopolno recenzent citira iz slovarja, seveda v »škodo« avtorjev: v slovarju piše: »prodati, prodajati (pod ceno)«, kar ponazarja vsekakor širši pomen kot napačni citat: »prodati pod ceno«.

»Abmeldebestätigung« je po mnenju recenzenta potrdilo o odjavi »bivanja«, ne pa prebivališča. Če bi recenzent prebral še geslo »Abmeldung«, bi opazil, da razlikujeva med stalnim in začasnim prebivališčem in je to, kar on imenuje »bivanje«, začasno prebivališče oziroma bivališče.

»Kleiner Grenzverkehr« je v besedilu uradnih virov (meddržavnega sporazuma in uradnih obrazcev) »obmejni promet« in ne »maloobmejni«.

Tujka »kontradiktorisch« pomeni v pravnem jeziku »nasproten« in ne »protisloven«, kot trdi recenzent. Ustreznica »protisloven« je na mestu le v filozofskem kontekstu, pogled v Verbinčev Slovar tujk bi bil dovolj poučen.

»Einen Eid ablegen« menda ni »(za)priseči«, temveč samo »priseči«. Pogled v SSKJ, da o pravni literaturi ne govoriva, bi bil povedal, da je tudi ta pripomba neutemeljena.

Tudi ugotovitev, da besedne zveze »eine Sache abnötigen« v velikem Dudnu ni, kaže, da recenzent noče upoštevati, da hoče slovar predstaviti avstrijsko pravno izrazje, kjer se pač najdejo tudi take stalne besedne zveze iz kazenskega prava, kot je ravno ta.

Sintagma »die Abänderung begehren« je pač tudi besedna zveza avstrijskega pravnega jezika, tudi če je Duden ne pozna.

Da se tudi trmasta Korošca lahko kaj naučita, dokazuje geslo »razmak«: v drugem delu slovarja piše »razmik«, čeprav po SSKJ tudi razmak ni prepovedan.

Pri »potrošniku« je recenzent ostal zvest svoji metodi, da zamolči del najinih ustreznic. Seveda imava pri geslu »Verbraucher« »porabnik«, in sicer na prvem mestu, poleg tega pa še »potrošnik« in »uporabnik storitev«, pač zaradi tega, ker potrošnik še vedno živi. Tudi v tem primeru bi bil pogled v SSKJ recenzentu pomagal pri diferenciranju pomenov.

Črke »č« nisva pozabila, če bi jo res, bi bil slovar neuporaben, pač pa sva se odločila za enotno členitev nemškega in slovenskega ilustrativnega gradiva, ker je v slovarju neločljivo in bi uvajanje črke »č« namesto »d« ne bilo v prid prozornosti sistema členitve.

Nazadnje pa še beseda k sodelovanju in pomoči iz Slovenije:

Člani delovne skupine, ki se je lotila tega nevhvaležnega projekta, smo se 19. februarja 1979 zglasili na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti v Ljubljani, v upanju, da nam bodo pomagali. Pa smo odšli nadvse razočarani, ko se je izkazalo, da je edino vprašanje, pri katerem se je naš pogovorni partner gospod Stane Suhadolnik razživel, bilo to, ali naj bo na kartotečnih listkih (ekscerptih) zapis gesla ob zgornjem robu na levi ali desni strani.

Pavel Apovnik, Ludvik Karničar

Mohorjeva družba Celovec

Poljanska 97

Ljubljana

Telefon: (061) 30 10 97, telefaks: (061) 132 11 22

Spoštovani!

Sporočamo Vam, da je izšel **Slovar pravnega in ekonomskega jezika 2. del**, slovensko-nemški
344 strani
Format 15,5 x 21,5 cm, platno

Avtorja

Pavel Apovnik, rojen 1935 v Senčnem kraju pri Pliberku; pravnik, služboval na okrajnem glavarstvu v Velikovcu in na uradu koroške deželne vlade, lektor za slovenski pravni in ekonomski jezik na univerzi v Gradcu (1976-1988) in v Celovcu (1986-1994), zaprisežen sodni tolmač (do 1994).

Ludvik Karničar, rojen 1949 na Obirskem; slavist in tolmač, doktorska disertacija »Die Mundart von Ebriach/Obirsko« objavljena 1990 v zbirki Avstrijske akademije znanosti, asistent na Inštitutu za slavistiko univerze v Gradcu, sodelavec pri projektu »Thesaurus slovenskega ljudskega jezika na Koroškem«.

O knjigi

Da bi koroški Slovenci lažje uveljavljali slovenski jezik v kontaktih s sodišči in z upravnimi organi, sta pred leti avstrijsko Zvezno ministrstvo za pravosodje in Urad koroške deželne vlade finančno omogočila izdelavo ustreznega strokovnega slovarja.

Prvi, nemško-slovenski del sta avtorja dr. Pavel Apovnik in dr. Ludvik Karničar predložila javnosti leta 1990, drugi, slovensko-nemški del pa je izšel konec avgusta 1996.

V prvem in drugem delu slovarja je slovensko in avstrijsko-nemško pravno in ekonomsko strokovno izrazje razčlenjeno v nad 30.000 geslih in podgeslih oziroma besednih zvezah. Poseben poudarek je na besednih zvezah, ki ponazarjajo, v kakšnih kontekstih se gesla pojavljajo v živem, sodobnem pravnem in ekonomskem jeziku.

»Slovar pravnega in ekonomskega jezika« je namenjen predvsem pravnikom in drugim strokovnim delavcem v sodstvu, v javni upravi, odvetnikom, prevajalcem in tolmačem, učiteljem ekonomskih predmetov na poklicnoizobraževalnih šolah, gospodarstvenikom, sodelavcem posojilnic in blagovnih zadrug in ne nazadnje sodelavcem javnih občil. Slovar bo dobrodošel zlasti tudi v Sloveniji, kjer je v postopnem približevanju Evropski zvezi vse več strokovne pravne in ekonomske komunikacije tudi v nemščini.

Slovar lahko naročite po telefonu, faksu ali po pošti.

Cena tako za prvi kot za drugi del je enaka, to je: 11.235,00 SIT.

Lep pozdrav!

*Ivan Oven, dipl. oec.
direktor*

Potovanje besed k novim izzivom

(Jana Kvas: *Potovanje besed. Književnost 1, učbenik za 1. letnik triletnih srednjih šol. DZS, Ljubljana 1996, 167 str.*)

Da mora biti pouk književnosti na srednjih strokovnih, zlasti pa na poklicnih šolah drugačen kot na gimnazijah, tudi v našem prostoru ni novo spoznanje. O tem se prepričamo že, če se le nekoliko pozorneje ozremo na teorijo in prakso zadnjih nekaj desetletij. Potrebo po drugačnem pouku književnosti za vajeniške šole najdemo za beleženo že v prvem letniku Jezika in slovstva, l. 1955/56: »Težišče pouka bodi v razmotrivanju slovstvenih primerov v berilu samem« (Franc Fink, Nekaj misli o pouku slovenščine na vajenskih šolah, št. 8/9). — Kasneje se ta zavest, kljub nekaterim avtoritativnim zavrnitvam, češ »človek, s katerim imaš opravka, je isti kot na gimnaziji, ne boljši ne slabši« (Cene Kopčavar, Slovenščina na srednjih tehniških šolah, JiS 1959/60, št. 3), tako po reflektivno teoretski kakor po izvedbeni plati krepil zlasti pri učiteljih praktiki (Alfonz Kopriva, Vera Gregorač, Vera Remic-Jager). Zato so nekateri tudi sami postali avtorji k opazovanju besedil naravnanih in v preprostem razlagalnem jeziku pisanih učbenikov za poklicne in strokovne šole.

Zdaj se je po vrzeli, ki je na tem področju spričo nujne preživelosti prejšnjih učbenikov bila zadnja leta, take naloge lotila mag. Jana Kvas. Ta učbenik predstavlja po eni strani začetek novega, po drugi pa nadaljevanje že dovršenega dela. Pri slednjem mislimo pač na to, da je Jana Kvas pred pisanjem učbenika predložila tudi Učni načrt za pouk slovenskega jezika in književnosti v triletnih programih srednjih šol (ZRSŠ 1996). Tako je pisanje učbenika drugi del premissljenega in že nekaj let trajajočega dolgoročnega projekta (ki se je vključil v širši projekt prenove pouka slovenščine pri MŠŠ).

Na ta način učbenik, ki ga Jana Kvas pojmuje kot knjigo, na podlagi katere se učenci izobražujejo in samoizobražujejo, materializira književnovzgojne cilje, zapisane v učnem načrtu, tako splošne kot etapne. Povzeti jih je mogoče kar z zapisom v uvodni predstavitvi tega dokumenta: »Učni načrt ... je sestavljen tako, da je v njegovem jedru sporočanje ... Literarni pouk poteka v povezavi z neumetnostnimi besedili in drugimi poglavji sporočanja.« (str. 5.)

Temeljna razlika in novost učnega načrta in učbenika je v primerjavi z dosedanjim poukom književnosti na tovrstnih šolah torej v tem, da se književna besedila več ne povezujejo v širše didaktične sklope na podlagi literarnozgodovinskih obdobij (kakor v gimnazijah), ampak na podlagi določene teme. Tudi tematske razvrstitve literarnih besedil sicer že poznamo, npr. iz osnovnošolskih beril. Le da tu teme sklopa ne določa tisto, o čemer se govori (torej tema v literarnoteoretskem smislu, npr. ljubezen, družba), ampak »krovnik«, sporočanjskovzgojni cilj (kako se kaj govori). Torej: učenci poklicnih šol naj bi se pri slovenščini predvsem učili tvorjenja in razumevanja različnih vrst besedil, kar bodo potrebovali v življenju (npr. zapisnik, pismo, prošnja, pritožbo, besedila v različnih vrsteh ...). Ob tem pa naj bi tudi spoznavali, kako (drugače) te besedilne vrste oz. sporočevalni postopki in dejavniki sporočanja (npr. tvorec — avtor — pripovedovalec, naslovnik) živijo v umetnostnem besedilu. Torej takrat, ko avtorjev namen ni predvsem bralca o nečem informirati, ampak mu vzbujati različne občutke, razpoloženja, ga izzivati k razmišljanju itd. — Učni načrt in učbenik za pouk književnosti tako začenjata obravnavo vsake

teme iz neumetnostnega, praktičnega (pragmatičnega) sporočanja, ki jo izrabita kot učinkovit uvodni prikaz skupnih točk in izdelavo prehoda med neumetnostnim in umetnostnim besedilom. Nato pa se obravnava v okviru književnega pouka v celoti posveti zakonitostim umetnostnega besedila in njegovemu avtorju.

Didaktični prehod od neumetnostnega, učencu že znanega in za koristno spoznanega besedila k umetnostnemu je zgledna operativizacija teoretičnega načela in zahtev praktikov o povezovanju jezikovnega in književnega pouka. Izpeljana je neprisiljeno, tako da učenec izhaja iz lastne izkušnje (tvorjenja in razumevanja npr. pisma v praktičnem sporazumevanju), ki služi kot motivacija za novo spoznanje (pač namesto bolj razširjene motivacije, ki izvira iz učenčevih vsakdanjih izkušenj, čustvenih ali domišljijских doživetij ...): »Naučil si se pisati pismo. Uradna pisma boš moral najbrž kar dostikrat pisati, za pisanje zasebnih pa se boš odločal v skladu s svojimi potrebami in razpoloženji ... Pisma so pogosta tudi na področju književnosti ... V tej obliki je lahko napisano celotno umetnostno besedilo, njegov del ali tudi pesem. V slovenski književnosti je znana pesem Karla Destovnika — Kajuha Pismo materi padlega partizana ...« (Pogl. Kaj piše v pismu — Pismo v besedni umetnosti, str. 96.)

Navedeni primer kaže, da je bojazen, da bi se umetnostno besedilo pri povezovanju z neumetnostnim banaliziralo, umetnostno pa po drugi strani »izpodrinilo« neumetnostnega, odveč. Pri pouku, ki ga začenja uresničevati obravnavani učbenik, ima tako neumetnostno kot umetnostno besedilo svojo avtonomnost. Povezave med obema pa učencu omogočajo še nazorneje videti koristnost enega in svojskost, vznemirljivost drugega.

Ta didaktična zasnova se v učbeniku uresničuje v desetih poglavjih oz. učnih temah (naslov prvega: Človeka spoznaš po besedah in dejanjih — tudi književno osebo, zadnjega pa Vabim te drugače — vabilo v besedni umetnosti). Vsako poglavje se začne z uvodno fotografijo in motom (izrekom, aforizmom znanega ustvarjalca) in konča s povzemalnim miselnim vzorcem. Vmes je razdeljeno na tri dele, ki se ujemajo s temeljnimi didaktičnimi koraki v učnem procesu. Tako se uvajanje v obravnavo dogaja v razdelku Kaj je potrebno znati pred novim

učnjem?, ki je spet dvodelen (Vaje za ogrevanje, Nekaj že znaš, nekaj se boš naučil). Temu sledi osrednji, najdaljši del, obravnava nove snovi, ki vsebuje prikaz avtorja in njegovega ustvarjanja ter književno besedilo in njegovo interpretacijo. Poglavje se sklone z vprašanji za ponavljanje in utrjevanje (Odgovori, saj znaš).

Literarna besedila, ki jih predstavlja učbenik, so iz slovenske in svetovne književnosti. Časovno zajemajo tako ljudsko pesem kot slovensko razsvetljenstvo (Vodnik), obdobje romantike (npr. Puškin), realizma (npr. Levstik, Kersnik, Tavčar), moderne (Župančič, Kette, Murn) do povojnih avtorjev (npr. Svetlana Makarovič, Pavle Zidar, Janez Menart, Frane Milčinski, Arsen Dedič, Henri Charriere ...). Kot poudarja avtorica v svojem konceptu, si je prizadevala izbirati nehermetična, komunikativna besedila, ki lahko nagovorijo naslovnika tega učbenika. Prav zato vključuje tudi bolj popularne književne vrste z obrobja etablirane književne produkcije — strip, popevko oz. šanson, sentimentalni roman v pismih (Dama s kamelijami). Ne izogiba pa se tudi formalno zahtevnejšim besedilom, npr. odlomku iz Lipuševega romana Zmote dijaka Tjaža, skozi katera se dijaku ob zanesljivem avtoričinem vodenju ni težko prebiti.

Nekoliko zahtevno se zdi le poglavje o dnevniku v besedni umetnosti, kjer sta eno za drugim dve z dogodki, kraji, časi in zahtevno pripovedno tehniko zasičeni besedili (Metulj in Softwar).

Od kontekstnih podatkov so bistveni tisti o avtorju. Uvrstitev v literarnozgodovinsko obdobje je opravljena mimogrede. Ker pa bo v tretjem letniku vendarle na vrsti tudi takšen pregled, bi morda avtorica lahko v dodatku, v obliki zgibanke, umestila imena teh avtorjev na t. i. časovno premico oz. časovni trak, kakršnega je pri DZS izdala Alenka Kozinc in ki močno poveča učenčevo nazorno predstavo o časovni bližini oz. oddaljenosti določenega teksta. Namen take umestitve bi ne bil obremenjevanje učenčevega spomina, ampak povečanje časovne predstavljenosti, saj je znano, da sta učencem pogosto časovno enako daleč tako npr. Vodnik kot Kette.

Vsega, kar v teh poglavjih kaže na strokovno, didaktično in ne nazadnje redakcijsko dodelan

učbenik, je toliko, da je težko česa ne izpustiti. Zato le nekaj najvidnejših kvalitiet:

- Učbenik didaktično ustrezno upošteva vse učne faze, ne le obravnavanje nove snovi in nekaj »davka« ponavljanju.
- Vprašanja v uvodnem delu so konkretna, jasna in dajejo učencu občutek, da se ne spušča v nič težkega. Tak je tudi postopen prehod v okviru prvega dela vsakega poglavja, pa naj gre za še tako zamotana literarnoteoretična vprašanja — definiranje besedne umetnosti, vloge jezika v njej itd.).
- Zelo učinkovite so anekdote in ponazorila s pričevanji sodobnikov pri avtorjevem življenjepisu.
- Dobro je, da je iz daljših pripovednih besedil več krajših odlomkov, ne en sam.
- Interpretacije upoštevajo ključne elemente, potrebne za razumevanje besedila (npr. oznako Krpana kot posebneža in človeka iz ljudstva, šaljivost povesti, njen jezik in sporočilo). Pri tem bralca (učenca) vodijo od lažje opaznih, konkretnjših stvari k posplošitvam. Njihov obseg je tak, da si učenec besedilo lahko zapomni, stil pa tak, da ga tudi razume.
- Končna vprašanja vodijo učenca k samostojnemu delu s tekstom in kontekstom na vseh zahtevnostnih ravneh. Učenec se lahko preizkusi z interpretacijo besedila ob teh vprašanjih, ne da bi poprej prebral razlago, ali pa ob njih preverja, kako si je to zapomnil in razumel.
- Vsi deli poglavij upoštevajo notranjo diferenciacijo — deli poglavij oz. nalog, ki so obvezni, so označeni z rdečim krogcem, drugi, manj obvezni, z rumenim, dodatna znanja (»za prav dobro in odlično oceno«) pa z zelenim. To dela učbenik in delovni zvezek obvladljiv različno zmogljivim in motiviranim učencem.
- Tudi sicer bogata barvitost povečuje obvladljivost učne snovi in prav tako kot obsežno in skrbno izbrano slikovno gradivo prispeva k estetskosti in nazornosti učbenika.

Raznovrstne, številne in različno zahtevne dejavnosti, ki jih predvideva učbenik, še utrjuje in razširja **delovni zvezek** avtoric **Magde Cencelj, Dragomire Kunelj in Cvetke Završnik**. Medtem ko so naloge v učbeniku le v obliki vprašanj, so v delovnem zvezku tudi po obliki raznovrstne — vprašanja za kratke in daljše odgovore, dopolnjevanje, povezovanje, izbiranje ... Segajo na vse stopnje učenčevih dejavnosti, od reprodukcije in povzemanja, preko izražanja osebnega doživetja besedila, vrednotenja, primerjanja, uporabe pridobljenega znanja v novem primeru do učenčeve lastne besedne tvornosti, družabnih iger, raziskovanja ... Povezujejo se s snovjo iz učbenika in se v enem delu nanašajo na obravnavana besedila, še več pa je vaj, ki jih učenci opravljajo ob novih besedilih različnih avtorjev, s podobnimi vsebinskimi ali oblikovnimi lastnostmi. Ta besedila tvorijo sama zase pravo malo antologijo in učencu močno povečujejo literarno razgledanost ter ga spodbujajo k aktivnemu branju, kolikor ga sam hoče. (Tudi te naloge so namreč bolj in manj »obvezne«.) — Skratka, delovni zvezek, ki bi ga bili zaradi besedne in vizualne podobe veseli tudi gimnazijski profesorji in dijaki.

Veseli bi bili tudi marsikatero novosti v samem učbeniku — funkcionalne povezanosti odlomkov in razlag, smotrnih taksonomsko urejenih vprašanj za ogrevanje in utrjevanje, nalog, ki ne »napadajo« dijaka samo z analizo teksta, ampak ga spodbujajo k osebnemu stiku z njim itd.

Zna se celo zgoditi, da bo učbenik v začetni fazi profesorje in učence zaradi obilice raznovrstnih in nevajenih novosti, med katere gotovo sodi tudi format, kar nekoliko prestrašil. Je že tako, da potrebuje vsaka temeljita sprememba v šoli svoj čas in da na začetku zbudi mešane občutke. Vendar bodo te zadrege večinoma minile. Zagotovo bo po prvih preizkusih učiteljem in učencem postalo jasno, da so dobili učbenik, ki didaktično sistematično in avtorsko domiselno odpira vrata v literarna svetovja in nas prepričuje, da literatura ni samo za učene akademike, pač pa za vse, ki se ne bojijo čutiti in misliti.

Občni zbor Slavističnega društva Slovenije

Velika dvorana v Cankarjevem domu na Vrhniki, Tržaška cesta 25
Petek, 4. 10. 1996, 9.00-12.15

Zapisnik

1. Začetek, izvolitev zapisnikarjev in dveh overoviteljev, delovnega predsedstva, komisije za sklepe, volilne komisije.

Predsednik SDS France Novak je pozdravil udeležence in predlagal delovno predsedstvo:

- delovno predsedstvo bo vodil dr. Marko Jesenšek,
- zapisnikar bo mag. Jožica Škofic,
- člana delovnega predsedstva bosta tudi mag. Majda Kaučič Baša in Judita Oblak,
- overovatelja zapisnika: Irma Kern Slapar, Irena Florjančič.

Člani delovnega predsedstva so hkrati tudi člani komisije za sklepe in volilne komisije.

Predlog je bil sprejet brez pripomb.

2. Zapisnik prejšnjega občnega zbora.

M. Jesenšek je prebral predlog dnevnega reda:

1. začetek, izvolitev zapisnikarja in dveh overovateljev, delovnega predsedstva, komisije za sklepe, volilne komisije;
2. zapisnik prejšnjega občnega zbora;
3. poročila:
 - upravnega odbora,
 - blagajnika,
 - uredništva Slavistične revije,
 - uredništva Jezika in slovstva,
 - Slovenskega slavističnega komiteja,
 - Sekcije za slovenščino v javnosti,
 - Sekcije za pripravo tekmovanja v znanju materinščine za Cankarjevo priznanje,
 - Sekcije za stanovska vprašanja,
 - Lektorske sekcije

- slavističnih društev: Celje, Dolenjske, Jesenice, Koper, Koroške, Kranj, Ljubljana, Maribor, Nova Gorica, Pomurje, Posavje, Trst-Gorica-Videm,
- nadzornega odbora;
- 4. razprava o poročilih;
- 5. Izjava slovenskih slavistov (Breda Pogorelec, Majda Kaučič Baša);
- 6. Pravila Slavističnega društva Slovenije, spremembe;
- 7. Pravilnik o tekmovanju za Cankarjevo priznanje;
- 8. sprejem novih častnih članov;
- 9. delovni načrt za 1996/97;
- 10. razrešnica voljenim članom odbora (predsednik, tajnik in blagajnik) in nadzornega odbora;
- 11. volitve novega predsednika, prvega podpredsednika, tajnika, blagajnika, nadzornega odbora;
- 12. razno.

Predlog je bil sprejet brez pripomb.

Zapisnik prejšnjega občnega zbora bo dostopen za branje v področnih slavističnih društvih, kdor želi, ga lahko prebere tam.

3. Poročila (priloge):

a) upravnega odbora (France Novak, predsednik SDS),

SDS je bilo v preteklih letih aktivno na več področjih:

- zborovanje slavistov v Krškem in Pišecah leta 1994 in v Ljubljani leta 1995 (manjkajo jubilejna predavanja, ki naj jih avtorji oddajo do 31. 12. 1996),
 - oba zbornika bosta še izšla,
 - na zborovanjih skuša SDS ohraniti ravnotežje med literaturo, jezikoslovjem in didaktiko ter vzdrževati stike med raziskovalci in učitelji (morda bi bilo potrebno organizirati specialna posvetovanja za raziskovalce),
 - novosti, ki so se na zborovanjih izkazale kot dobre:
 - okrogle mize,
 - predstavitev slovenističnih knjig,
 - začetek akcije Zbiranje besednega zaklada slovenskega govornega jezika;
- upravni odbor je imel veliko dela z različnimi nenačrtovanimi akcijami, kar priča o velikem ugledu SDS v javnosti, zahteva pa veliko dopisovanja, telefonskih pogovorov ipd.;
- delo v sekcijah poživlja sodelovanje strokovnjakov;
- upravni odbor si želi več sodelovanja članov društva; poskusi za ureditev članstva še niso bili uspešni, SDS ne more spremljati gibanja članstva brez sodelovanja področnih slavističnih društev; prav tako nima podatkov o umrlih članih; zdaj imamo le podatke o umrlih častnih članih SDS;
- SDS z Zavodom RS za šolstvo organizira vsakoletna tekmovanja v znanju materinščine za Cankarjevo priznanje;
- SDS sodeluje pri oblikovanju šolske zakonodaje (poslanci so o problematiki dobro obveščeni tudi zaradi pisem SDS - shranjena so v arhivu);
- tudi delo sekcije za kulturno dediščino je prevzel UO, nekaj akcij: Pleteršnikova domačija, hiša Marje Boršnik, Meškova domačija (nič novega), ob 100-letnici Kersnikove smrti — spominsko obeležje na gradu idr.;

- sej odbora je bilo malo, a so bile te daljše;
- 60-letnica društva je bila morda premalo izkoriščena za predstavitev javnosti (zborovanje);
- morda društvo v javnosti nima primerne mesta, tako predstavnika SDS ne vabijo na podelitve Prešernovih priznanj;
- zahvala organizatorjem slavističnega zborovanja na Vrhniki, MZT, MŠŠ in MK za sofinanciranje, Zavodu za šolstvo za sofinanciranje, upravnemu odboru, komisijam in sekcijam, zlasti njihovim predsednikom, za preteklo delo;
- ker je predsednik Slovenskega slavističnega komiteja Franc Zadavec opravičil svojo odsotnost, je predsednik SDS zbor obvestil, da je bilo v rednem roku na Mednarodni slavistični kongres v Krakovu prijavljenih 15 slovenskih referatov.

Predsednik je izpostavil problem tajnika SDS — njegovo delo naj se profesionalizira, za to pa SDS potrebuje dodatna finančna sredstva in prostore za urejeno poslovanje društva.

b) *blagajnika (Andreja Žele),*

Od približno 2 400 000 SIT pripada revijama Jezik in slovstvo ter Slavistična revija okrog 1 600 000 SIT, za poslovanje društva ostane 800 000 SIT (sem so zajeti tudi stroški zborovanja slavistov, tekmovanja za Cankarjevo priznanje). Zelo malo denarja dobi SDS s članarinami, zato blagajnik poziva področna SDS, naj na žiroračun s sklicno številko za področna društva nakažejo zbrano članarino (po 1000 SIT) za ustanovitev osnovnega fonda, člani pa bodo dobili izkaznice.

Predlaga, naj blagajnik le še izplačuje oz. zbira denar na prireditvah in ohranja vezi s članstvom, sicer pa naj poslovanje SDS prevzame za to usposobljen delavec na FF v Ljubljani.

c) *uredništva Slavistične revije (Jože Toporišič),*

Izhajanje SR: 1. št. je že izšla, 3. št. je v tisku, 2. št. še ni izšla, ker še ni bibliografije, 4. št. bo prinesla tudi bibliografijo J. Toporišiča.

Financiranje revije ni čisto dobro urejeno (včasih je za to skrbela Založba Obzorja, kasneje FF, ki pa je imela težave s tiskarnami in financiranjem). Jože Toporišič je na kratko predstavil tudi zgodovino Slavistične revije. Pred 30 leti revija že nekaj časa ni izhajala, zato so uredništvo prevzeli M. Boršnik, F. Petre, T. Logar, od leta 1970 sta bila glavna urednika B. Paternu (za literaturo) in J. Toporišič (za jezik). J. Toporišič je bil odgovorni urednik od leta 1980, od leta 1981 je odgovorni urednik F. Zadavec.

Po mnenju J. Toporišiča je Slavistična revija edino znanstveno glasilo SDS.

č) *uredništva Jezika in slovstva ter gibanja Znanost mladini (Tomaž Sajovic) — priloga,*

d) *uredništva Slovenščine v šoli (Silvo Fatur),*

Revija je namenjena »terenski slavistiki«, zalaga jo Zavod Republike Slovenije za šolstvo.

e) *Sekcije za slovenščino v javnosti (Breda Pogorelec),*

B. Pogorelec ugotavlja, da učinek dela za jezikovno kulturo in jezikovno zavest ni zadosten, vzgajanje za dvig jezikovne ravni pa je dolgotrajen postopek.

V 70-ih letih se je v Sloveniji oblikovala zavest o slovenščini kot državnem jeziku, a se je o problemu razpravljalo le v strokovnih krogih.

V nadaljevanju je B. Pogorelec predstavila delo strokovne skupine za jezikovno načrtovanje pri Odboru za kulturo, šolstvo in šport pri Državnem zboru Republike Slovenije (člani: Breda Pogorelec, Jože Toporišič, Majda Kaučič Baša, Marko Stabej, po funkciji predsednik SDS, Zinka Zorko idr. — poleg slavistov še psihologi, pravniki) ter zgodovino njenega nastajanja in delovanja.

Delovanje:

- pomoč maturitetni komisiji pri ustanovitvi statusa slovenskega jezika na maturi (J. Dular je predlagal nenivojsko obravnavo predmeta),
- evidentiranje problemov, določanje področja delovanja — skrb za jezik v pisnem delu parlamenta ter pri ustnih nastopih poslancev,
- skrb za jezik pri vladi,
- šolski zakoni (status slovenščine in materinščine v šolski zakonodaji — gre za problem mešanja dveh pojmov ter definiranosti teh jezikov),
- odprta so še vprašanja o oblikovanju pravilnika o slovenščini na znanstvenih konferencah (MZT) — pojavlja se nevarnost, da bi slovenščina postala samo jezik zasebnega življenja,
- vprašanje jezika v gospodarstvu (dinamika razraščanja angleških izrazov v poimenovanjih slovenskih družb — zakon o gospodarskih družbah zahteva novelo),
- vnesti slovenščino v zakon o varstvu potrošnikov (v 3. branju je predlog, naj bo neslovensko oglaševanje sankcionirano),
- jezik v zamejstvu in izseljenstvu.

Referentka ugotavlja, da so bili vsi predlogi sekcije odobravani in sprejeti v zakonih. Za to pa je potrebno sodelovanje slavistov in pravnikov.

Stranke ne smejo odločati o stvareh, ki so nacionalnega značaj, kar jezik vsekakor je. Naloga slavistov je ne le dati dobro jezikovno znanje, ampak tudi vzgojiti dober odnos do jezika. Slavistični aktivni bi morali pogledati, kdaj je zagotovljena kultura jezikovnega izraza (npr. v športu, gospodarstvu).

J. Dular je napovedal ustanovitev Urada za jezik, pri tem pa ni upošteval pripomb sekcije in jezikoslovcev. Vprašanje ostaja odprto za čas po volitvah. Potreba po delu take inštitucije je vsekakor velika, treba pa je določiti njen delokrog, način dela in sodelavce.

f) Sekcije za pripravo tekmovanja v znanju materinščine za Cankarjevo priznanje (Miha Mohor),

Tema lanskega in letošnjega tekmovanja je bil SSKJ ter Cankarjeva dela in jezik. Naloge sestavljajo na Zavodu za šolstvo, pobude pa sprejemajo tudi iz študijskih skupin. Recenzenti so znanstveniki z ustreznih področij, zlasti s FF v Ljubljani. Ker je bilo v zvezi z organizacijo tekmovanja precej kritik, SDS predlaga novi pravilnik o tekmovanju, člani SDS pa naj se odločijo za novi predlog ali stari način tekmovanja.

Referent je nato bral novi Pravilnik (*priloga*) in predstavljal najpomembnejše spremembe.

g) Sekcije za stanovska vprašanja (Zoltan Jan),

Sekcija se je preteklem letu ukvarjala z naslednjimi vprašanji:

- šolska zakonodaja (status slovenščine v šoli, zmanjšanje učne obveznosti za učitelje slovenščine — v OŠ ni bila uveljavljena ista pravica kot v SŠ),
- gibanje v sindikatih (materialni položaj učiteljev),
- sodelovanje v strokovni skupini za jezikovno načrtovanje pri Odboru za kulturo, šolstvo in šport Državnega zbora,
- položaj slovenščine na dvojezičnem področju Republike Slovenije v šolski zakonodaji,
- popravni izpiti — izkazalo se je, da je junijski rok potreben, saj je velik % dijakov tedaj uspešen,
- matura,
- preoblikovanje OŠ (3 stopnje).

Strokovna javnost je izključena iz vzvodov odločanja! Da bi se položaj spremenil, pa je pomembna argumentirana strokovna podpora.

h) *slavističnih društev: Celje, Dolenjske, Jesenice, Koper, Koroške, Kranj, Ljubljana, Maribor, Nova Gorica, Pomurje, Posavje,*

(Predstavniki teh področnih slavističnih društev so poročila že oddali (Celje, Kranj, Koper, Nova Gorica) ali jih bodo v pisni obliki oddali na naslednji seji upravnega odbora SDS.)

Trst-Gorica-Videm,

Majda Kaučič Baša je predstavila delo tega zamejskega slavističnega društva v preteklem letu:

- IV. Primorski slovenistični dnevi v letu 1995, zbornik bo izšel, predavanja so obravnavala fašizem v literaturi in slovenski jezik za zahodni meji danes;
- organiziranje tekmovanja za Cankarjevo priznanje, ki v tem prostoru pomeni gibanje za slovenski jezik (13 spisov je v letu 1995 dobilo zlato priznanje, spise objavljajo in tudi tako popularizirajo tekmovanje) oz. poglobljanje odnosa do slovenskega jezika in literature ter poglobljanje znanja jezika;
- sprotno odzivanje na družbene spremembe, na zakonodajo, politiko (društvo ni politično vezano, zato deluje kot povezovalac vse manjšine);
- izdajajo glasilo z informacijami, strokovnimi članki.

Referentka se je zahvalila predsedniku SDS za ne le formalno pozornost do zamejskih slavističnih društev.

i) *nadzornega odbora (Božena Orožen) — (priloga).*

Poročil Slovenskega slavističnega komiteja in Lektorske sekcije ni bilo.

4. Razprava o poročilih.

Na poročila ni bilo pripomb.

5. Izjava slovenskih slavistov (Breda Pogorelec, Majda Kaučič Baša).

Breda Pogorelec je prebrala Izjavo o položaju slovenskega (knjižnega) jezika v Sloveniji (*priloga*), ki so jo udeleženci zborovanja sprejeli tudi kot svojo izjavo.

Majda Kaučič Baša je predlagala sprejetje izjave o položaju slovenščine in slovenistov v Italiji (*priloga*).

Matjaž Kmecl je podprl predlog M. Kaučič Baša in predlagal še sprejetje izjave slovenskemu šolskemu ministrstvu:

»Slovenski slavisti, zbrani 4. oktobra 1996 na Vrhnikih, predlagamo Državnemu zboru RS, naj z ustreznim podzakonskim aktom zagotovi maturantom slovenske gimnazije v Celovcu in slovenskih višjih srednjih šol v Trstu in Gorici enakopravne možnosti pri vpisovanju študija na slovenskih univerzah.

Prav tako predlagamo, da se tem maturantom pri zaposlovanju v RS brez dodatnih izpitov priznava ustrezno znanje slovenščine.«

6. Pravila Slavističnega društva Slovenije, spremembe.

France Novak je predstavil spremembe v Pravilih SDS. Predlagal je, naj ime Slavistično društvo Slovenije zaradi tradicije ostane, sicer pa bo to »zveza slavističnih društev republike Slovenije« in bo zajemala tako slovenistiko kot druge slavistične vede.

Marko Jesenšek je udeležencem občnega zbora predlagal, naj nova Pravila sprejmejo, po področnih slavističnih društvih pa naj jih natančno pregledajo in sporočijo morebitne pripombe upravnemu odboru SDS, ki bo nova Pravila registriral skladno z zakoni R Slovenije.

Predlog Franceta Novaka, naj udeleženci občnega zbora pooblastijo novi odbor, da usklajuje mnenja in da v sprejem nova Pravila, je bil sprejet.

7. Pravilnik o tekmovanju za Cankarjevo priznanje.

Pravilnik je prilagojen novemu zakonu o društvih. Med spremembami so glavne: slavistika slovenistika in druge slavistične vede; člani pokrajinskih slavističnih društev so tudi člani SDS; možnost, da ima društvo tri podpredsednike.

M. Mohor je nova pravila prebral že v svojem poročilu (*točka 3f*).

Predlog, naj letos poteka tekmovanje za Cankarjevo priznanje po novih pravilih, hkrati pa naj področna slavistična društva sprejemajo in posredujejo SDS morebitne kritične pripombe in predloge, je bil sprejet.

8. Sprejem novih častnih članov.

Razglašenih je bilo 10 novih častnih članov, ki so jih predlagala področna slavistična društva (po abecednem redu):

- France Bernik (SD Ljubljana),
- Janko Čar (SD Maribor),
- Helga Glušič (SD Ljubljana),
- Berta Golob (SD Ljubljana),
- Matjaž Kmecl (SD Ljubljana),
- Stanko Kotnik (SD Maribor),
- Marko Kranjec (SD Ljubljana),
- Janez Mrdavšič (SD Maribor),
- Aleksander Skaza (SD Ljubljana),
- Janez Zor (SD Ljubljana).

Nove člane je na kratko predstavil Marko Jesenšek, obširneje pa bodo predstavljeni v zborniku SDS.

9. Delovni načrt za 1966/97.

Predsednik SDS France Novak je predstavil okvirni delovni načrt za leto 1966/97:

- organizacija tekmovanja za Cankarjevo priznanje,
- zborovanje slavistov,
- organizacija mednarodnega znanstvenega sestanka o načrtovanju jezika v Sloveniji in pri Slovencih zunaj Slovenije (zamejci in izseljenci),
- organizacija morebitnega specialnega zborovanja slavistov,
- spremljanje dela sekcije za slovenščino v javnosti,
- akcije sekcije za kulturne spomenike,
- iskanje delovnega prostora SDS in (morebitnega) profesionalnega tajnika SDS,
- ureditev članstva (članarina, evidenca, članske izkaznice),
- registriranje Pravil,
- prijave ministrstvom (Ministrstvo za šolstvo in šport, Ministrstvo za znanost in tehnologijo, Ministrstvo za kulturo) za sofinanciranje dejavnosti,
- nadaljevanje akcije Zapisovanje slovenskega besednega zaklada,
- ostale sprotne dejavnosti.

10. Razrešnica voljenim članom odbora (predsednik, tajnik in blagajnik) in nadzornega odbora.

Prisotni na občnem zboru so sprejeli razrešnico predsednika SDS Franceta Novaka, blagajničarke Andreje Žele in tajnika Marka Stabeja, voditelj občnega zbora M. Jesenšek pa se jim je zahvalil za požrtvovalno delo.

Sprejet ja bil tudi predlog, naj nadzorni odbor (Vinko Omerzel, Božena Orožen, France Žagar) ostane isti.

11. Volitve novega predsednika, prvega podpredsednika, tajnika, blagajnika, nadzornega odbora.

Upravni odbor SDS predlaga novo vodstvo SDS:

- za predsednika: Zoltan Jan,
- za blagajnika: Andreja Legan Ravnikar,
- dva podpredsednika sta avtomatično SD Ljubljana in SD Maribor.

Občni zbor pooblašča novi UO, da najde podpredsednika in tajnika. Za razpolaganje s sredstvi na tekočem računu SDS pooblašča blagajnika (Andreja Legan Ravnikar), gospo Maro Brkić s FF, predsednika (Zoltan Jan), urednika revij Jezik in slovstvo (Tomaž Sajovic) in Slavistične revije (Vojko Gorjanc). Velja en sam podpis.

UO predlaga, naj se mesto tajnika čim prej profesionalizira — to skupaj z iskanjem primerne prostora za delo SDS ostaja ena najpomembnejših nalog novega vodstva.

Breda Pogorelec je predlagala, naj SDS poleg neprofesionalnega tajnika, ki bi opravljal le strokovno delo, najame posebno administrativno moč za manualno delo.

Novo vodstvo je bilo soglasno sprejeto. Novi predsednik Zoltan Jan se je zahvalil za zaupnaje in izrazil svoje hotenje, da bo novo vodstvo SDS primerno nadaljevalo delo.

12. Razno.

France Novak se je zahvalil Jožici Rode, prek nje pa vsemu vrhniškemu delu organizatorja letošnjega zborovanja slavistov, za dobro pripravo in potek zborovanja.

Občni zbor SDS je bil zaključen ob 12.15.

Zapisnikar: Jožica Škofic l. r.

Overovatelj: Irma Kern Slapar l. r., Irena Florjančič l. r.

Strokovno posvetovanje Slavističnega društva Slovenije 1997 o Janku Kersniku in njegovem času

Slavistično društvo Slovenije obvešča strokovno javnost, da bo tradicionalno *jesensko strokovno posvetovanje* potekalo v **Kranju od 2. do 4. oktobra 1997**. Posvečeno bo **Janku Kersniku in njegovemu času**. Ob stoletnici slovenskega pisatelja in politika bomo obravnavali napovedano temo z literarnozgodovinskih, jezikoslovnih in metodično—didaktičnih vidikov.

Vse, ki bi želeli na posvetovanju sodelovati z **referati**, vabimo, da nam do srede marca 1997 sporočijo naslov svojega prispevka ter nakažejo vsebino. Do 30. aprila pričakujemo tudi povzetek, ki naj obsega od pol do ene strani besedila. Predstavitve referatov na zborovanju bodo časovno omejene na 20 minut, kasneje pa bodo objavljeni v zborniku.

Na posvetovanju Slavističnega društva Slovenije bodo potekale tudi okrogle mize ter **predstavitve novih slovenističnih knjig**. Avtorje in založnike vabimo, da nam napovejo svoje sodelovanje. Predstavitvi posamezne knjige bo namenjenih deset minut in se bo lahko podaljšala, če se bo razvil pogovor z občinstvom.

Strokovna javnost lahko predlaga teme za **okrogle mize**.

Posvetovanje je namenjeno predvsem **članom Slavističnega društva Slovenije**, ki bodo imeli prednost pri udeležbi ter popust pri kotizaciji. Dogovarjamo se, da bi člani SDS imeli popuste tudi pri naročnini revij *Jezik in slovstvo*, *Slavistična revija* ter *Slovenščina v šoli*. Zaradi tega vabimo člane, da čimprej poravnajo članarino za leto 1997 v višini 3.000 SIT s položnico na žiroračun društva 50100-678-45265.

Prepričani smo, da bo tudi tokratno strokovno posvetovanje pomemben prispevek v razvoju naše stroke ter proučevanju razpisane teme.

Predsednik
Zoltan Jan, prof.

Obvestilo članom Slavističnega društva Slovenije

O lektoriranju

Poleg različnih »strokovnjakov« tudi nekateri člani Slavističnega društva Slovenije opravljajo priložnostno lektoriranje, ne da bi za to zelo zahtevno strokovno delo zahtevali honorar, nekateri pa postavljajo smešno nizke cene za svojo intelektualno storitev, ki je zahtevala dolgoleten študij ter dodatno usposabljanje. S tem zmanjšujejo ugled svojega poklica, nehoti pa postajajo tudi nelojalni konkurenti kolegom, ki jim je lektoriranje glavni vir zaslužka.

Člane SDS obveščamo, da Ministrstvo za kulturo priznava naslednjo višino honorarjev za jezikovni pregled rokopisov:

<i>Težavnostna stopnja</i>	<i>Leposlovje, esejistika</i>	<i>Poljudnoznanstvena besedila</i>	<i>Znanstvena in strokovna besedila</i>
besedila z redkimi pravopisnimi napakami	4.141	4.769	5.522
besedila z mnogimi pravopisnimi in slovničnimi napakami	5.522	6.651	8.283
besedilo, ki ima poleg slovničnih in pravopisnih tudi stilne napake	8.283	11.044	16.691
besedilo, ki ga je treba tudi jezikovno popraviti	50 % avtorskega honorarja	50 % avtorskega honorarja	50 % avtorskega honorarja
korekture v stolpcih	828		3.263
korekture v straneh	577		2.259

Navedene višine bruto avtorskih honorarjev veljajo za eno avtorsko polo, ki obsega 30.000 znamenj (približno 16 strani po 30 vrstic s 65 znamenji). Neto avtorski honorar se izračuna tako, da predstavlja 40 % bruto honorarja neobdavčeno osnovo, od preostalih 60 % se plača 25 % davka. Neto avtorski honorar tako znaša bruto avtorski honorar minus davek.

Pri opravljanju drugih poklicev (pravniki, notarji, zdravniki, oblikovalci itd.) je nepojmljivo, da se kdo ne bi držal običajnih cen.

Jezik in slovnstvo, Letnik 42, 96/97, št. 2-3

Vanda Babič

UDK 811.163.1(497.5)''16/17''

VZHDNOSLOVNAZIVANJE HRVAŠKIH GLAGOLSKIH LITURGIČNIH KNJIG V 17. IN 18. STOLETJU

V članku skuša avtorica osvetliti obdobje vzhodnoslovanizacije hrvaških glagolskih liturgičnih knjig v 17. in 18. stoletju in razmejiti najznačilnejše pravopisne in jezikovne prvine hrvaške in vzhodnoslovanjske redakcije cerkvene slovanščine v vzhodnoslovaniziranih misalih in brevrijah tega obdobja.

Jezik in slovnstvo, Letnik 42, 96/97, št. 2-3

Mihaela Koletnik

UDK 811.163.6'282.3(497.4 Črešnjevci)

GLASOSLOVNA IN OBLIKOSLOVNA PODOBA GOVORA V ČREŠNJEVCIH

Vzhodno slovenskogerško narečje, kamor spada črešnjevski govor, uvrščamo v panonsko narečno skupino. Značilna zanj sta izguba tonemskih nasprotij in ohranjenost kolikostno nasprotje med stariimi dolgimi cirkumflekturnimi in akutiranimi samoglasniki. Samoglasniški sestav vsebuje dolge naglašene *i; ü; u; e; o; e; i; o; i; a;*, kratke naglašene: *i; ü; u; e; o; e; ä;*, in nenaglašene samoglasnike. Soglasniški sestav se od knjižnega razlikuje le v posameznih razvojih: *l' > l; -l > -l/-ja* v naglašnem zlogu, *sicer v -a; -m > -n; n' > nlj*; skupini *črč-* in *žrč-*; *tl > kl; gl; dn > gr; šč > š; sk > šk-*. Samostalniki s. sp. so v dv. in mn. moško- ali ženskospolski. Pri pridevniku prevladuje določena oblika tudi za nedoločnost.

Jezik in slovnstvo, Letnik 42, 96/97, št. 2-3

Tomaž Erjavec

UDK 81:681.3

RAČUNALNIŠKE ZBIRKE BESEDIL

Urejene računalniške zbirke besedil — korpusi — postajajo nepogrešljiv vir jezikovnih podatkov. Za slovensčino javno dostopnih korpusov še ni. Clanek podaja zgodovinski pregled razvoja računalniških korpusov, njihovo tipologijo in področja uporabe. Podrobneje spregovori o dveh vprašanih; standardizaciji zapisovanja ter orodjih za njihovo razvijanje in izkoriščanje. Drugi del članka je posvečen projektu MULTeXt-East (Multilingual Text Tools and Corpora for Central and Eastern European Languages; Večjezična besedilna orodja in korpusi za srednje- in vzhodnoevropske jezike), ki vključuje tudi slovensčino. Največ pozornosti namenja predstavitvi korpusa in oblikoslovnih in skladenjskih opisov, razvitih v okviru projektov, ter trenutno dostopnim rezultatom. V zaključnem delu spregovori o nekaterih možnostih za razvoj korpusnega jezikoslovja v Sloveniji.

Jezik in slovnstvo, Vol. XLII (1996/97), No. 2-3

Mihaela Koležnik

UDK 811.163.6'282.3(497.4 Črešnjevec)
**THE PHONETIC AND ORTHOGRAPHIC CHARACTERISTICS OF
THE LOCAL SPEECH OF ČREŠNJEVEC**

The local speech of Črešnjevec belongs to the Eastern Slovenske Gorice dialect and with it to the Panonic group of dialects. Typical of it are loss of tonemic oppositions and preservation of the quantitative opposition between the old long circumflexed and acute vowels. The vowel system contains the long stressed *i*, *ii*, *u*, *u*, *e*, *e*; *o*, *o*; *e*, *i*, *o*, *u*, *a*, the short stressed *i*, *ii*, *u*, *e*, *o*, *e*, *o*, *u*, *a* and unstressed vowels. The consonant system differs from that of the standard language only in some individual developments: *l* > *l*, *t* > *-ll/-la* in stressed syllables, otherwise into *-a*, *-m* > *-n*, *n* > *ni*; the complexes *črě-* and *žrě-*; *il*, *dl* > *kl*, *gl*; *dn* > *gn*; *šč* > *š*; *sk* > *sk*. Neutral gender nouns in the dual and plural behave as if they were either masculine or feminine. Among adjectival forms, the definite form prevails also in indefinite meanings.

Jezik in slovnstvo, Vol. XLII (1996/97), No. 2-3

Vanda Babič

UDK 811.163.1(497.5)'16/17"
**EASTERN SLAVONIZATION OF THE CROATIAN GLAGOLITIC
LITURGICAL TEXTS IN THE 17th AND 18th CENTURY**

The author discusses the period of Eastern Slavonisation of Croatian liturgical texts in the 17th and 18th century, with an attempt to identify the most typical orthographic and grammatical elements in the Croatian and Eastern Slavonic redactions of the Church Slavonic language in Eastern Slavonised missals and breviaries of that period.

Jezik in slovnstvo, Vol. XLII (1996/97), No. 2-3

Tomaž Erjavec

UDK 81:6813
COMPUTERIZED TEXT COLLECTIONS

Ordered and computerized text collections — corpora — are becoming an indispensable source of linguistic data. Freely available corpora of the Slovene language do not yet exist. The article gives a historical overview of the development of computer corpora, their typology and fields of application. Two aspects of corpora are discussed next: the standardization of their encoding and the tools for their development and exploitation. The second part of the article gives an overview of the MULTITEXT-East project (Multilingual Text Tools and Corpora for Central and Eastern European Languages), which also includes the Slovene language. The focus of the presentation is on the corpus and morphosyntactic descriptions developed in the project and on its currently available results. Finally, some possibilities for developing the field of corpus linguistics in Slovenia are discussed.